

РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОМІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ТРАНСКОРДОННОМУ РЕГІОНІ

Мукачево 2015

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
МУКАЧІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАКАРПАТСЬКИЙ РЕГІОНАЛЬНИЙ ЦЕНТР
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ І ГУМАНІТАРНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ

**РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОМІГРАЦІЙНИХ
ПРОЦЕСІВ В ТРАНСКОРДОННОМУ
РЕГІОНІ**

Монографія

Мукачево – 2015

УДК 331.556(477.87)

ББК 65.9(4УКР-4ЗАК)240.7

Р32

*Рекомендовано до друку Вченою радою Закарпатського регіонального центру
соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України
(протокол №3 від 27.05.2015 р.)*

*Рекомендовано до друку Вченою радою Мукачівського державного університету
(протокол №13 від 28.05.2015 р.).*

Рецензенти:

Ярема В.І. - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри господарського права ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Папп В.В. - доктор економічних наук, професор кафедри туризму і рекреації, проректор Мукачівського державного університету

Регулювання трудовіграційних процесів в транскордонному регіоні: монографія / за заг. ред. д.е.н., проф. Пітюлича М. І.; [М.І. Пітюлич, В.В. Гоблик, Т.Д. Щербан та ін.] – Мукачево: Вид-во МДУ, 2015. – 148 с.

ISBN

У монографії висвітлено актуальні проблеми теоретичного і прикладного характеру, пов'язані з регулюванням трудовіграційних процесів в Закарпатській області. Акцентовано увагу на новітніх тенденціях розвитку трудової міграції в умовах поглиблення євроінтеграційних процесів. Досліджено вплив трудової міграції на демографічне відтворення населення регіону та соціально-економічні наслідки міждержавної трудової міграції. Запропоновано підходи до формування інституційного середовища регулювання міграційними потоками в умовах глобалізації світової економіки.

ISBN

© Колектив авторів, 2015

© Закарпатського регіонального центру
соціально-економічних і гуманітарних
досліджень НАН України, 2015

© Мукачівський державний університет, 2015

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. Історична ретроспектива транскордонної трудової міграції населення Закарпаття (Щербан Т.Д., Папп Д.Д.).....	6
РОЗДІЛ 2. Новітні тенденції розвитку міжнародної трудової міграції та їх наслідки для України (Мікловда В.П., Пітюлич М.І.).....	41
РОЗДІЛ 3. Особливості регулювання трудовіграційних процесів в прикордонному регіоні (Гоблик В.В.).....	53
РОЗДІЛ 4. Трудова міграція населення Закарпаття в умовах посилення євроінтеграційних процесів (Пітюлич М.І., Чучка І.М.).....	64
РОЗДІЛ 5. Вплив трудової міграції на демографічний розвиток населення Закарпатської області (Князєв С.І., Михайлюк І.І., Сахарнацька Л.І.).....	73
РОЗДІЛ 6. Соціально-економічні наслідки трудової міграції населення Закарпатської області (Кудак К.М., Сембер С.В.)....	99
РОЗДІЛ 7. Інституційне забезпечення регулювання міграційних процесів у регіоні (Гоблик В.В., Пітюлич М.М.).....	117
ВИСНОВКИ.....	142
ДОДАТКИ.....	146

ВСТУП

Шукайте головні причини еміграції і усувайте їх! Не задовольняйтесь хапанням першого лішого агента, а придивляйтесь до щоденної нужди, в якій живе народ, і радьтеся, виправляйтесь, ставте міцні кордони не з багнетів, а з добрих порядків, з корисних для народу економічних і суспільних інституцій.

(Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / І. Франко. – Т. 44. – Кн. 2. – К., 1995. – С. 313.)

Трудова міграція економічно активного населення – невід'ємний елемент соціально-економічного життя суспільства. В нинішніх умовах вона набуває якісно нових форм, змінюється просторовий вектор трудовіміграційних потоків із сходу на захід. Чіткою є тенденція до зміщення трудовіміграційних потоків в площину міждержавної трудової міграції. Діапазон експертних оцінок її масштабів коливається в межах від 1,5 млн. осіб до 7 млн. Суттєвих змін зазнала структура населення, включеного в орбіту трудової міграції за рахунок жінок, молоді, студентів, випускників професійно-технічних училищ. Відносно новим явищем є постійне зростання частки осіб в структурі трудових мігрантів, що характеризуються високим професійно-кваліфікаційним та освітнім рівнем і значним досвідом роботи.

Значних змін зазнала мотиваційна складова трудових переміщень. Крім економічних чинників, що є домінантними, важливу роль, особливо у прикордонних регіонах, відіграє етнічна компонента трудових мігрантів, мовний чинник, родинні зв'язки, культура праці, історичні трудові традиції, тобто соціоментальні детермінанти. Принаймні це означає, що мотивацію трудових переміщень детермінує поряд із економічними ціла сукупність інших складових, які повинні враховуватись в процесі формування стратегії

регулювання міграційними потоками як на державному, так і на регіональному рівнях розвитку.

Для того, щоб масштаби, напрями та інтенсивність трудові міграційних процесів відповідали інтересам регіону і не вступали в суперечність з інтересами трудових мігрантів, необхідна виважена регіональна політика регулювання цими процесами. Така політика вимагає чіткого формулювання її мети, аналізу соціально-економічних наслідків, формування механізмів впливу на трудові переміщення, адекватних об'єкту управління, системного аналізу чинників і стимулів, які інтенсифікують трудові переміщення по пунктах виходу мігрантів та категоріях мігрантів.

В монографії авторським колективом робиться спроба певною мірою відповісти на ці проблеми в контексті історичної ретроспективи транскордонної трудової міграції, оцінити новітні тенденції в її розвитку, дослідити її взаємозв'язок та вплив на демографічний розвиток. Значна увага приділена соціально-економічним наслідкам та інституційному забезпеченню регулювання міграційними процесами в Закарпатській області.

Інформаційною базою аналізу послужили матеріали соціологічного дослідження, проведеного в 2012-2013 роках співробітниками відділу перспективного розвитку сільських територій Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України та вченими Мукачівського державного університету. За представницькою вибіркою було опитано 420 трудових мігрантів у районах, які характеризуються інтенсивною трудовою міграцією.

Викладений в монографії фактологічний матеріал дослідження може бути використаний органами державної влади і місцевого самоврядування при розробці стратегії регулювання трудові міграційними процесами в Закарпатській області.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ТРАНСКОРДОННОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ

Трудова міграція із Закарпаття має давню історію, етапи якої, в цілому, в історичному (хронологічному) аспекті збігаються з аналогічними загальноукраїнськими процесами, а в понятійному аспекті часто перекликаються з поняттям українська трудова еміграція, оскільки рушіями обох цих процесів часто виступали та виступають подібні соціально-економічні, політичні, релігійні причини тощо, відділити які досить важко (трудова міграцію деякі дослідники називають сезонною еміграцією).

Упродовж багатьох століть місцеве українське населення Закарпаття потерпало від економічного, національного та соціального утиску угорських феодалів, австрійських колонізаторів, румунських бояр та чеської буржуазії, що змушувало населення краю шукати кращої долі в інших країнах. «Срібна Земля», як назвав Закарпаття Василь Пачовський, завжди була малоземельною та праценадлишковою. Тому проблема пошуку роботи поза межами краю була для закарпатців актуальною з давніх-давен. «Землею без імені» назвав Закарпаття у 30-х роках ХХ століття чеський письменник Іван Ольбрахт, який, під час своєї подорожі краєм, побачив тут тотальне безробіття, низький життєвий і культурний рівень, наступ лихварства, беззаконня і безправ'я.

Природній фактор – малоземелля та соціальний – праценадлишковість не зникли і на сучасному етапі існування Закарпаття у складі незалежної України, де транскордонна трудова міграція з початку 1990-х рр. перетворилася на важливу економічну стратегію значної частини працездатного населення (від 1,5 до 7,0 млн. осіб по Україні за різними даними і близько 170-175 тис. осіб по Закарпаттю, за даними соціологічного моніторингу, проведеного Закарпатським регіональним центром соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України у 2012-2013 рр. та

даними інших соціологічних опитувань). Озираючись назад, можна константувати, що трудова міграція це історичний та соціально-економічний феномен, який властивий історії більшості народів і у різні історичні періоди може набувати різних форм, видів, масштабів, напрямів та наслідків – короткочасних і довготривалих, малих і великих, що стосувалися як усього етносу, так і його складових – регіональних, етнічних, соціальних груп та окремих людей¹.

Хоча в цілому, так званий феномен „української трудової міграції” потрапив у фокус уваги вітчизняних істориків, соціологів та економістів ще на початку 1960-х років ХХ ст., більшість публікацій на цю тему з’явилася вже на межі тисячоліть. Значною мірою це обумовлювалося браком емпіричних даних: спеціальних досліджень на цю тему проводилося мало, а опиратися на дані державних статистичних органів, навіть зараз, практично неможливо з причини їхньої явної невідповідності реаліям. Власне кажучи в Україні і не має офіційних даних про масштаби трудової міграції оскільки органи державної статистики оперують лише інформацією про еміграційні та імміграційні процеси².

З українських науковців вагомий внесок у процес дослідження теоретичних і практичних проблем міжнародної трудової міграції в умовах перехідних економік зробили: О.Гаврилюк, А.Гайдучий, В.Геєць, М.Горожанкіна, Т.Дубова, Е.Лібанова, Ю.Макогон, О.Малиновська, Ю.Пахомов, С.Пирожков, О.Позняк, М.Романюк, А.Румянцев, М.Шульга, В.М.Кабузан, О.П.Зубалій та інші.

За роки незалежності українські та закарпатські науковці створили доволі значний масив наукової літератури, в якій на основі архівних і документальних матеріалів по-новому висвітлено такий важливий процес в історії Закарпаття як трудова міграція за кордон.

¹Українська етнографія. [Електронний ресурс].-режим доступу: <http://etno.uaweb.org/book2/index.html>

² Шульга Н. Великое переселение народов; репатрианты, беженцы, трудовые мигранты/ Н. Шульга. – К., 2002. – С. 16-17; С. 279.

Так, зокрема, дослідженню розвитку аграрних відносин у західно-українському селі впродовж II пол. XIX ст. та аналізу основних причин виїзду селян Закарпаття за межі краю у XX столітті присвятили свої праці А.Шлепаков, І.Коломієць, Б.Лановик, З.Матисякевич, Р.Матейко, Ю.Сливка, В.Ілько, Н.Жулканич, а М.Пітюлич, В.Міщанин, О.Кичак та інші закарпатські науковці висвітлювали трудові міграційні процеси на Закарпатті у повоєнний час та на сучасному етапі.

1.1 Періодизація міграційних потоків

В сучасній вітчизняній історичній літературі переважно прийнято виділяти чотири хвилі української трудової міграції та еміграції. Потрібно зазначити, що ці два, близькі, але все ж різні за своєю суттю, поняття стосовно історії України часто розглядаються деякими науковцями в одному контексті. Розділити їх інколи справді важко, бо часто українці виїжджали за кордон на тимчасові заробітки, а змушені були залишитися на чужині назавжди.

Перша міграційна хвиля розпочалася в останній чверті XIX ст., охопила в основному західноукраїнські землі і тривала до початку Першої світової війни. У першій міграційній хвилі, що відбувалася у формі як міграції в межах кордонів Російської та Австро-Угорської імперій, так і міграції та еміграції за кордон, переважали соціально-економічні мотиви, тому її прийнято називати трудовою. Друга міграційна хвиля тривала в період між двома світовими війнами (1917–1939 рр.). В ній відбулось поєднання соціально-економічних і політичних причин і її, зазвичай, прийнято називати інтелектуальною. Третя міграційна хвиля охоплювала роки Другої світової війни та повоєнний період аж до розпаду СРСР, здебільшого носила характер політичної еміграції і в історичній літературі більш відома, як політична. Четверта – сучасна, хвиля трудової міграції та

еміграції – триває з початку-середини 90-х рр. минулого століття по наш час і носить доволі умовну назву – економічна або заробітчанська.

Щодо четвертої хвилі, то наукові дослідження засвідчують певну парадоксальність новітньої економічної міграції, її схожість із першою хвилею за мотивами виїзду: соціально-економічною мотивацією, незабезпеченістю та неможливістю реалізувати себе на Батьківщині. Різниця між ними полягає у тому, що коли перша хвиля масового виїзду українців припала на добу нашої бездержавності, то четверта хвиля виникла вже в незалежній Українській державі. Також відмінність полягає у тому, що перша хвиля відбувалася на фоні наявності надлишку сільського населення, остання – за його депопуляції.

У цілому, така періодизація трудовіграційних потоків, з певними зауваженнями, може бути застосована і до найзахіднішого регіону України – Закарпаття.³

Також існує періодизація української трудової міграції, яка за основу бере напрями міграційних потоків і виділяє по три етапи (хвилі) в кожному з цих потоків. За цим показником українську трудову міграцію умовно поділяють на східну і західну.

Східний напрям утворювався шляхом досить масового переселення українців до внутрішніх і східних губерній Російської імперії, пізніше — до республік колишнього СРСР. Перші поодинокі міграції зафіксовані істориками ще у XVI ст., коли українські козаки разом із російськими землепроходцями освоювали простори Сибіру, Далекого Сходу, Камчатки та Чукотки. Масові ж переселення мають більш пізній час та ґрунтовніше мотивування.

У східному напрямку виділяються три основні хвилі міграцій із України. *Перша* (кінець XIX ст.) пов'язана із зубожінням селянства та

³ Ігнатюк Н. І. Вплив соціального середовища на розвиток економічних практик самозабезпечення населення закарпатського регіону / Н.І.Ігнатюк, В.О.Рюль // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць.* – Вип. 16. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С. 353-354

частини міських ремісників і напівпролетарів. Надлишок робочих рук, викликаний недостатньою розвинутістю економіки, спонукав цих людей, переважно селян, шукати роботу на слабоосвоєних землях Сибіру та Далекого Сходу. Реформа, котру зніціював та проводив прем'єр-міністр російського уряду Петро Столипін, дала можливість селянам виходити з общини і створювати самостійні господарства на відрубках та хуторах. Але брак землі у центральних, центрально-західних та північних районах України змушував їх подаватися або на південь – на степові простори України, або скористатися можливістю одержати землю у глибинних районах Російської імперії, до чого їх активно заохочував російський уряд. В результаті цієї потужної трудовіграційної хвилі всього з 1897 по 1916 р. з України до Сибіру, Далекого Сходу, Казахстану та Середньої Азії переселилося 912,8 тис. осіб, тобто приблизно 76 % усіх переселенців того періоду.

Друга хвиля східного напрямку (від завершення першої світової війни до закінчення другої світової війни) в основному теж мала соціально-економічну основу із суттєвим політичним підґрунтям. Громадянська війна в Україні, колективізація, індустріалізація, Голодомор, німецька окупація та повоєнна розруха спонукали десятки тисяч українців шукати кращої долі спочатку на російських будовах перших п'ятирічок, потім у евакуації в роки другої світової війни та після голодомору 1947-1948 рр.

Третя міграційна хвиля (50-роки ХХ ст. – наш час) також була трудовою, пов'язаною з освоєнням цілинних та перелогових земель Казахстану, Алтаю, Сибіру, а пізніше – масовим виїздом у центральні, північні та східні регіони СРСР на заробітки. Її особливість можна відмітити як практичну відсутність впливу розпаду СРСР та утворення незалежної України на мотиваційні причини виїзду трудових мігрантів до Росії та інших держав колишнього Радянського Союзу.

Окремо в історії української трудової міграції на схід стоїть ще одна потужна хвиля – *насильницька депортація* селянських сімей у період

колективізації та «ліквідації куркульства як класу» в СРСР - на початку 30-х – 50-х рр. ХХ століття.

Стосовно трудової міграції із Закарпаття, то для неї східний напрям став актуальним лише у т.зв. другій хвилі трудової міграції на схід, коли окремі особи перетинали новий кордон гортіївської Угорщини з СРСР в основному з політичних мотивів, а масовим – у третій хвилі трудової міграції, коли Закарпаття увійшло до складу СРСР. Чисельно найбільш масовим цей напрям продовжує залишатися і на сучасному етапі. Навіть сучасні драматичні події на сході України та, як результат, погіршення відносин з Російською федерацією мало вплинули на кількісні показники виїзду закарпатців на заробітки до, по суті, країни-агресора.

Західний напрям трудової міграції також утворювався декількома масовими хвилями. В основному їх було три: з останньої чверті ХІХ ст. до початку першої світової війни; між двома світовими війнами та після другої світової війни⁴.

Масовому міграційному рухові на захід теж передували поодинокі міграції, які не завжди фіксувалися статистикою. Так, з історичних джерел відомо про переселення козаків за Дунай після ліквідації Запорізької Січі у ХVІІ ст. Чимало українських козаків і селян вимушені були мігрувати після воєн Б. Хмельницького (у 1658 р. Польща видала наказ, щоб усі протестанти або перейшли на католицизм, або покинули межі держави). Через це ті, хто не бажав приймати унію, виїздили до Німеччини, Голландії, Англії, Франції та в американські країни. Пізніше число емігрантів поповнили козаки, що підтримували гетьмана Мазепу після його поразки під Полтавою у 1709 р., і які знайшли притулок у Бессарабії. Проте масовий міграційний рух з України розпочинається лише в останній чверті ХІХ ст.

Перша міграційна хвиля українців на Захід, як і східна хвиля, пов'язана з аграрним перенаселенням, що мало місце в західноукраїнських землях —

⁴ Кабузан В.М. Заокеанська міграція слов'ян у ХІХ – на початку ХХ ст./ В.М.Кабузан, Н.В. Чорна // Народна творчість та етнографія. – 2009. – № 6. – С.34.

східній окраїні Австро-Угорської імперії. До чинників економічного характеру також додавався сильний національний та релігійний тиск. Отже, основним суб'єктом першої міграційної хвилі було селянство Західної України: Закарпаття, Буковини та Галичини. Всього, з кінця XIX до 20-х років наступного століття до США мігрувало 256,1 тис. осіб (у тому числі з Австро-Угорщини — 235 тис., із Росії — 5,4 тис.), до Канади — 135 тис., до Бразилії — 47,3 тис., до Аргентини — 15 тис. Виїзди були настільки масовими, що призводили до знелюднення цілих регіонів цих історичних місць України. Так, зі Східної Галичини до початку першої світової війни емігрувало понад 302 тис. осіб, що становило майже половину її населення. А усього ж чисельність закордонних українців на зламі століть складала близько 2,5-3, млн. чоловік⁵.

Друга міграційна хвиля (період між двома світовими війнами) була викликана як соціально-економічними, так і політичними чинниками. З одного боку, цей рух за своєю природою також був трудовим, а за соціальним складом — селянським; із іншого боку він включав і чимале число політичних емігрантів різних ідеологічних та політичних відтінків: уенерівців, гетьманців, діячів культури та науки. Серед них — відомі вчені Ю. Вернадський, Ю. Кистяківський, О. Грановський, В. і С. Тимошенки. Тільки за даними 1936 р. 700 українських емігрантів до США і Канади мали магістерські та докторські дипломи. Деякі з них повернулися на батьківщину (зокрема М. Грушевський), проте рееміграція не стала масовою. Усього ж під час другої міграційної хвилі з різних регіонів України виїхало понад 200 тис. осіб, в тому числі декілька тисяч із Закарпаття.

Третя міграційна хвиля за межі України обіймає повоєнний період. Вона не була настільки чисельною як перші дві хвилі, а в її основі політичні мотиви вже домінували. За своїм складом мігранти цієї хвилі розпадалися на декілька категорій. Одну складали репатріанти — радянські громадяни, в

⁵ Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа. / М.С.Грушевський.- Київ, 1990. – С.7

тому числі військовополонені, котрі опинилися в західній окупаційній зоні і відмовилися повернутися до СРСР (там їх прирівнювали до зрадників). До іншої категорії належали вояки підпільної Української Повстанської Армії (УПА), дивізії СС «Галичина», а також колишні колабораціоністи (бургомістри, старости, поліцаї тощо). Усього в період після другої світової війни лише на початковій його фазі до країн Заходу емігрувало майже 200 тис. українців⁶. Закарпатські мігранти у цій хвилі становили незначну кількість і виїжджали переважно до Чехословаччини, Німеччини, Бельгії, Франції та Італії, або не поверталися з цих країн на батьківщину.

Також, до західної української діаспори (сумарно понад 5 млн осіб) слід зарахувати і «польських» етнічних українців Холмщини, Перемишлянщини, Надсяннтя та Підляшшя, «словацьких» етнічних українців Пряшівщини, «румунських» етнічних українців Мараморошчини та Сучавщини, а також давні компактні українські етнічні утворення в Угорщині, Югославії, Австрії та Німеччині, етнічні вкраплення в населення Великобританії, Франції, Італії, Бельгії та інших європейських країн, і суцільні райони та навіть провінції у Канаді, США, Аргентині, Австралії. Усі вони свого часу були відокремлені від основного українського етнічного масиву і зараз складають де більший, де менший відсоток населення своїх країн. Необхідно відмітити, що мав місце і міграційний (імміграційний) процес переселення в Україну, якому були притаманні наступні риси:

1) оскільки Україна упродовж сторіч була позбавлена власної державності, то й міграція населення на її територію ніколи не контролювалась, тому цифр, більш-менш наближених до точних, які б характеризували цей процес, немає;

2) на всіх історичних етапах найбільша кількість мігрантів прибувала в Україну з теренів її безпосередніх сусідів – Росії, Білорусі, Польщі, Молдови, Угорщини, Словаччини і, як виняток, з Німеччини (в т.ч. і на Закарпаття);

⁶ Вегеш М., Основи політології /М.Вегеш., Ю.Остапець. - Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. – С.93

3) упродовж двох останніх сторіч найбільша кількість мігрантів прибула до України з Росії. Це було викликано освоєнням південних степів, промисловим розвитком Донбасу і Придніпров'я, а в першій третині ХХ ст., з переселенням російських селян в Україну після голодомору 1932-1933 рр., інтенсивним завезенням їх у повоєнний період. Так, із всіх росіян, які зараз проживають в Україні, 43,3% прибуло, або є нащадками тих, хто прибув у повоєнний період;

4) у повоєнну добу розширилась і географія іммігрантів в Україну за рахунок прибулих із пострадянських країн, зокрема Казахстану, середньоазійських держав, країн Закавказзя, Прибалтики; Білорусі, Молдови.

Стосовно Закарпаття можна зазначити, що міграційний процес, спрямований до нашого краю, теж мав місце. Так, у другій половині ХІХ ст. мало місце досить численне переселення на Закарпаття кваліфікованих робітників із Німеччини (зокрема Швабії), у 20-30-х рр. ХХ ст. – аналогічних категорій робітників та службовців із Чехії, у другій половині 40-х рр. – 50-60-х рр. – із східних регіонів Української РСР та Російської федерації, а вже у 80-х рр. – із Вірменії, яка постраждала від потужного землетрусу 1988 р.

Також необхідно відмітити таку категорію мігрантів, як реемігранти – особи, що повернулися на Батьківщину після багатьох років перебування в еміграції. Чисельно ця група не є значною, хоча позитивна динаміка повернення в Україну в останні роки і має місце, зокрема із Ізраїлю, Канади, США (переважно це літні люди, які повертаються на батьківщину, щоб бути тут поховані).

1.2 Етапи (хвилі) транскордонної трудової міграції із Закарпаття у ХІХ-ХХ ст. та її основні напрями

Перша хвиля.

Головними постачальниками великої кількості дешевих робочих рук на світовий ринок праці у ХІХ ст. стали аграрно перенаселені і найвідсталіші в економічному розвитку території з українським населенням. Так, у 1900 р.

українське населення в межах Австро-Угорської імперії становило приблизно 3 млн. галичан, 300 тис. буковинців та 400 тис. карпато-русинів. 17 млн. українців мешкали на територіях, що входили до складу царської Росії.

На Закарпатті, що знаходилося під пануванням Австро-Угорщини, особливо у гірських районах, існував справжній земельний голод, а трудящі зазнавали різних форм соціального гніту. За свідченням архівних джерел, багато робітників і селян виїжджали за кордон, сподіваючись заробити грошей, щоб поліпшити своє матеріальне становище, викупити у лихваря закладену землю та запобігти голодній смерті і безнадійному майбутньому⁷.

Саме ці землі і давали найбільший відсоток в трудовіміграційний потік. Як правило, в селянських родинях було багато дітей, а безземелля, що не давало змоги їх прогодувати, було постійним зашморгом на шиї незаможних землеробів. Особливо відчутним це було на Закарпатті, де налічувалось до 400 тис. селян, а на кожного хлібороба припадало всього 0,67 га землі. І хоча в Австро-Угорщині кріпосництво було ліквідоване у 1848 році, цей, значною мірою формальний акт, мало що змінив у злидарському становищі більшості закарпатських селян. Не володіючи землею в достатній кількості, вони, як і раніше, йшли в найми до поміщиків і сільських багатіїв. Селянин мусив мати 5,8 га землі, щоб, працюючи на цій ділянці, забезпечити собі та родині кошти для прожитку. А виходило, що понад 70 процентів господарств мали менше половини вказаного мінімального розміру і лише одне господарство з десяти перевищувало мінімально необхідний розмір наділу.⁸

Політичні мотиви також відіграли чималу спонукальну роль у виїзді закарпатців до інших країн у пошуках заробітку та кращої долі. Передусім слід відзначити, що закарпатські українці зазнавали постійних політичних утисків, національного гніту з боку австро-угорських властей. Сваюля, знуцання і зневага цісарських чиновників до українських землеробів і

⁷ Н.М.Жулканич Передумови і причини трудової еміграції закарпатців у II пол. XIX ст. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.geograf.com.ua/library/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/268-ref22041102>

⁸ Ковальчук О.П. Переселення селян українських губерній Російської імперії (друга пол. XIX – поч. XX ст.) / О.П.Ковальчук. – Київ–Чикаго, 2002. – С.74-75

міських пролетарів ставили місцеве населення в положення людей нижчого гатунку, викликали постійні протести. Особливо болісно сприймалася дискримінація місцевої мови і культури. Так, на Закарпатті українське населення взагалі було позбавлене права обирати своїх представників до державних установ, влада заборонила вживання української мови в адміністративних установах і школах, а з 1907 р. – розмовляти українцям рідною мовою. На той час з 571 української школи там не залишилося жодної. Нестерпний політичний гніт також прискорював процес еміграції.⁹

Напрями еміграції. Масова трудова міграція із закарпатських земель на своєму першому етапі була спрямована до тих районів планети, де відчувалася велика потреба в дешевій робочій силі.

США можна вважати найпершою країною, що з 1877 р. почала приваблювати українських переселенців. Саме того року кілька десятків русинів (українців) із Закарпаття вперше подалися на заробітки до вугільних копалень штату Пенсільванія. Найбільше ж українські селяни прагнули одержати для сільськогосподарського обробітку земельну ділянку — гомстед (земельна ділянка, яка надавалася з державних земельних фондів на пільгових умовах у США та Канаді тим, хто бажав вести фермерське господарство). До самого початку першої світової війни потік еміграції із Закарпаття до США постійно наростав. Дещо пізніше за ними рушили й галицькі селяни з Лемківщини. А особливо прискорився процес еміграції до США із Закарпаття у 90-ті роки і на початку ХХ століття, коли між 1880 та 1914 р. емігрувало 225 тис. закарпатських селян, які знайшли собі роботу на заводах, фабриках і шахтах штатів Нью-Йорк, Нью-Джерсі, Огайо, Коннектикут, Пенсільванія. Телефонні книги міст і містечок цих штатів і досі рясніють русинськими прізвищами.¹⁰

⁹ Брук С.И. Динамика и этнический состав населения России в эпоху империализма (конец XIX в.–1917 г.) / С.И.Брук, В.М.Кабузан // История СССР. – 1980. – № 3. – С. 56

¹⁰ Микола Мельник Пам'яті Едмунда Егана (1851 (1841?)–1901)) [Електронний ресурс].- режим доступу: www.notatka.pp.ua/index.php?id=notatka/35/textfull

Якщо спочатку на першому місці серед привабливих для виїзду на роботу країн знаходилися США, то із середини 90-х найбільш придатними для поселення стали вважатися Канада, Бразилія і Аргентина. За ними йшли Австралія, Нова Зеландія, Гавайські острови та інші райони або країни Тихого океану і Далекого Сходу, проте потік української еміграції до цих країн був дуже незначний.

Так, наприкінці ХІХ ст. не набагато меншою за кількістю ніж у США була закарпатська іммігрантська громада Канади, хоча переважну більшість тут становили галицькі та буковинські українці, які переважно оселялися на безлюдних місцях Західної Канади, де й одержували гомстеди. Отримавши власне господарство, сусіди по гомстедах будували свої житла, утворювали поселення з церквою, школою, поштою. Так виникли українські селища, де іммігранти зберігали національні традиції – і в особливостях будівництва житла, і в декоративно-ужитковому мистецтві (меблі, посуд, одяг), і в справлянні весіль, хрестин, похорон, відзначанні народних та релігійних свят. Не забували народних пісень, привезених з батьківщини, створювали й нові.

Щоб послабити проблему безробіття серед закарпатських селян, за ініціативою та під керівництвом угорського чиновника Е.Егана, у 1887 р.була розпочата т.зв. “Верховинська господарська акція”, яка увійшла до історії як «Акція Егана».

В ході її реалізації була створена т.зв. Експозитура для гірських районів, яка щороку вербувала і відправляла великі групи заробітчано-контрактників (від 2 до понад 10 тис. осіб щороку) у державні та поміщицькі господарства Австро-Угорщини. По суті, експозитура заміняла закордонну трудову міграцію на регіональну в межах держави.

Акція Егана сприяла розвитку ремісничо-кустарних промислів на Закарпатті: проводилася робота з відновлення забутих народних традиційних ремесел і створення нових, на селах діяли дрібні кооперативи-артілі та великі майстерні з виготовлення кошиків, меблів, полотна, килимів, художньої

вишивки тощо. Так, у 1909 році на Закарпатті діяло 26 лозоплетільних і 15 деревообробних майстерень, 6 – з виготовлення очеретяних виробів, 10 – килимового виробництва, в яких працювало понад 3700 осіб.

Виникають певні труднощі в одержанні точних цифр масштабів еміграції закарпатців до зарубіжних країн в ході першої хвилі трудової міграції. По-перше, якщо враховувати негативне ставлення офіційних властей Австро-Угорщини до виїзду, то стане зрозумілим, що багато бажаючих приховували свої наміри, виїздили, не дотримуючись правил офіційної реєстрації. По-друге, імміграційні органи в країнах-реципієнтах, передусім у США та Канаді, при прибутті переселенців часто фіксували не національність новоприбулих, а країну, звідки вони виїхали. Тому багато закарпатців проходили через митниці як австрійці чи угорці, або ж під більш специфічними назвами руських, русинів, лемків, бойків тощо. Деякі вказували замість національності своє віросповідання і записувались як православні, римо-католики, або ж греко-католики.

У зв'язку із зазначеними складнощами в ідентифікації українських мігрантів навіть такий відомий канадський вчений українського походження, фахівець у галузі ранніх поселень українців у Канаді, як Володимир Кисілевський, допускав певні розбіжності у визначенні кількості українських іммігрантів. Йому самому довелося виконувати досить копітку роботи по ознайомленню з усіма списками іммігрантів, що прибували на пароплавах, визначаючи очевидні українські прізвища. Таким методом одержувалися дані, максимально наближені до дійсності.

Вітчизняними же дослідниками вивчено чимало архівних джерел, що збереглися на Україні (в т.ч. і на Закарпатті), які дають інформацію про масштаби переселенського руху українського населення до зарубіжних країн та життя емігрантів, в тому числі і культурне. Так, перші українські громадські організації в Канаді почали видавати власні газети, життя яких було коротким, оскільки вони залежали від пожертв читачів. Найважливішими українськими газетами і журналами були: “Український

голос”, “Новий шлях”, “Гомін України”, “Життя і слово”, “Батьківщина” та інші.¹¹

Першу хвилю закарпатської міграції та еміграції історики називають трудовою. Адже в цей період основним мотивом виїзду людей за кордон був пошук більш придатних умов для праці, а типовим закарпатським мігрантом того часу був самотній молодик, бідний і неписьменний, готовий працювати чорноробом.

Окрім прямого економічного тиску, цісарської влади існувало чимало інших факторів, які знекровлювали місцевий русинський народ: обтяжливі податки, неспроможність сплатити борги, зростання населення й подрібнення селянських землеволодінь, низька оплата праці промислових робітників. Усе це разом узятє поживляло еміграцію, підводило людей до нелегкого рішення назавжди залишити Батьківщину.

Абсолютна більшість закарпатських емігрантів вважала, що виїжджають на заробітки тимчасово, але життя розпорядилося інакше, і більшість їх додому вже не повернулася. Інша – менша частина, від самого початку планувала назавжди покинути свою Батьківщину. Цьому сприяла розгорнута реклама щасливого життя на нових землях. Так, на той час основними поширювачами відомостей про переваги еміграції були агенти пароплавних і залізничних компаній, які сподівалися на добрий прибуток від перевезення переселенців. Агенти транспортних компаній одержували по 5 доларів за кожного завербованого дорослого та по 2 долари за кожну дитину. Також простих людей приваблювала обіцянка канадського уряду надати 64 гектари землі всього за 10 доларів. Щоб отримати сертифікат на підтвердження власності, господарю потрібно було викорчувати, виорати і засіяти 14 гектарів упродовж трьох років. Одночасно належало збудувати

¹¹ Вівчарик М.В. Українці в світі: східна і західна діаспора / М.В.Вівчарик // Український історичний журнал. – 1993. – № 11,12. – С. 57.

хату і мешкати на своїй ділянці. В іншому разі іммігранти втрачали право на землю¹².

Незважаючи на такі суворі закони, емігранти охоче осідали у степах Західної Канади, де потрібні були хлібороби і дешева робоча сила, а також лісоруби й шахтарі. Більшість із них приїжджали цілими родинами. Селилися компактно, отож мали змогу зберегти свою мову, традиції та обряди. Основна маса не вміла читати і писати, але вони були національно свідомими і віруючими людьми і в умовах еміграції лише загострили ці риси свого національного характеру. Життя заставило їх вивчити і другу мову, і грамоту.

Саме перша хвиля еміграції породила жваві зв'язки закарпатських заробітчан із заробітчанами-українцями інших етнічних регіонів України. Величезним був і потяг до інформації з батьківщини про життя рідних і близьких. Існували тут і свої особливості, пов'язані з неписьменністю емігрантів, їх нелегким соціальним становищем на нових землях.

У розвиток зв'язків батьківщини з закарпатськими українцями за океаном чималий внесок зробила церква, хоча священників дуже бракувало. Також на духовному житті української громади позначилось і те, що в ній були прихильники різних релігійних течій, – як православні, так і уніати. Чималу активність у розвитку зв'язків виявляли читальні громадських товариств, таких як "Просвіта" та інші.

Нині за океаном визнають великий внесок перших українських поселенців у розбудову їх країн, особливо Канади. Мігранти та емігранти розорали сотні тисяч гектарів цілини для вирощування ярої пшениці (більш урожайну озимину в континентальному кліматі Північної Америки не сіють). Емігранти привезли із собою українську пшеницю, яка була схрещена з канадською. Оскільки новий сорт дозрівав за 88 днів, то запобігав вимерзанню, отож спричинив економічний бум у Канаді наприкінці ХІХ століття.

¹² Зубалій О.П. Історія української діаспори / О.П.Зубалій, Б.К.Лановик, М.Ф.Трафяк. – К.: Ін-т змісту і методів навчання, 1998. – С.111.

Багато мігрантів було і серед шахтарів, де заробітки були більші, але і діставалися вони найважче. А найменші заробітки одержували некваліфіковані робітники-українці. Незважаючи на матеріальні нестатки, українська іммігрантська община США, яка наприкінці ХІХ ст. налічувала більш як 200 тис. осіб, зберігала українські національні звичаї і традиції, усвідомлюючи себе єдиною національною спільнотою, у якій закарпатські українці не відчувалися чужинцями.

Отже, основним суб'єктом першої міграційної хвилі з України було селянство Західної України, в т.ч і Закарпаття. А в цілому, з кінця ХІХ до 20-х років наступного століття до США мігрувало 256,1 тис. осіб (у тому числі з Австро-Угорщини - 235 тис., із Росії - 5,4 тис.), до Канади - 135 тис., до Бразилії - 47,3 тис., до Аргентини - 15 тис. Виїзди були настільки масовими, що призводили до знелюднення цілих регіонів України. Так, зі Східної Галичини до початку першої світової війни емігрувало понад 302 тис. осіб, тобто майже половина її населення. Усього ж із 1877 по 1909 р. до західної півкулі виїхало понад 500 тис. мешканців України¹³.

Головними причинами трудової міграції населення Закарпаття в цей період можна вважати: аграрне перенаселення, збереження великого поміщицького землеволодіння; непосильний тягар податків та відробітків, величезну заборгованість селян за державними податками і позиками, високі орендні ставки, лихварські відсотки, голод та зубожіння селян краю.

Друга хвиля

Переселенський рух з українських земель між двома світовими війнами отримав назву "другої хвилі масової української еміграції". Поряд із соціально-економічними причинами, які стимулювали цей процес, зокрема еміграцію українців зі Східної Галичини, Північної Буковини та Закарпаття (після закінчення Першої світової війни і розпаду Австро-Угорщини ці території відійшли, відповідно, до Польщі, Румунії та Чехословаччини),

¹³ Перша хвиля. Трудова. //Єдина Україна. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mihrantua.narod.ru/xvila>

самодостатнє значення для започаткування цієї еміграційної хвилі мали політичні причини.

Українці, що іммігрували до Нового Світу після першої світової війни, як правило, теж намагалися поліпшити своє вкрай незадовільне матеріальне становище. Для цього вони обирали один із двох можливих шляхів. Більшість прямувала до Сполучених Штатів, де влаштовувалася робітниками на шахтах і фабриках, розташованих у великих містах або ж поблизу них. Ці іммігранти, переважно молоді парубки, спочатку планували залишатися у Сполучених Штатах доти, доки не зароблять стільки грошей, щоб повернутися до рідних осель, придбати там досить землі та загосподарювати. Втім, із часом, перспективи життя у Сполучених Штатах стали здаватися їм яскравішими, ніж ті, що чекали їх на батьківщині. З приїздом жінок-українок почалося бурхливе зростання українських громад у великих містах на північному сході Сполучених Штатів.

Іншу групу перших українських іммігрантів складала ті, хто, покидаючи свої села, сподівався зайнятися сільським господарством у чужих краях, де земля була дешевою та приступною. З самого початку ці іммігранти, що найчастіше лишали батьківщину цілими сім'ями, планували осісти на нових землях назавжди. Оскільки ці землі, як правило, містилися в незаселених районах (наприклад, де-небудь у бразильській чи канадській глибинці), цим іммігрантам доводилося вступати у важку, виснажливу боротьбу з природою¹⁴.

Розпорозившись по багатьох країнах світу, відчуваючи нестатки й труднощі повсякденного життя, українські емігранти все ж не перетворилися в безлику людську масу і не асимілювалися з титульним населенням країн, що їх прийняли. Вони виявили достатні внутрішні сили для самоорганізації, а відтак – для збереження себе як частини українського етносу, відірваної через вказані вище причини від його ядра. Цьому сприяла діяльність

¹⁴ Шокало О. Українська еміграція: причини і наслідки / О. Шокало // Слово Просвіти. – 2006. – № 29. – С. 4.

створених емігрантами в місцях їхнього скупчення численних громадських і культурно-освітніх установ. Великим досягненням стало заснування, зокрема в Чехословаччині, у міжвоєнний період кількох українських вищих навчальних закладів (зокрема Українського вільного університету у Подебрадах) і науково-дослідних інституцій.

Серед новоявлених емігрантів тої доби були представлені мало не всі верстви населення тодішньої України, але значну частину становили професійні військові, що було проявом тих подій, які передували цьому етапу (перша світова війна, громадянська війна та інтервенція в Україні). В результаті критичної переоцінки своїх дій у середовищі політичних та військових емігрантів наростав процес розшарування стосовно ставлення до майбутнього України, до Радянської влади, що утверджувалася на українських землях. Така переоцінка частково стимулювалася амністіями, що оголошувалися для колишніх учасників контрреволюційного опору.

Решту політичної еміграції становили здебільшого великі й середні землевласники та члени їх родин, промисловці, торговці, службовці, священнослужителі, інтелігенти, люди вільних професій. Вони не могли погодитися з конфіскацією їх приватної власності, націоналізацією промисловості, розподілом землі серед селян, втратою торгових привілеїв, високого стану при колишньому ладі.

Істотно змінився й напрям імміграційних потоків. На процес української еміграції вплинули як соціально-економічні умови, що різко погіршилися в усьому світі, так і обмеження, що накладалися на імміграцію урядами ряду країн в умовах жорстокої економічної депресії.

Як і раніше, іммігрантів вабила Канада. Але відомо, що між 1914 і 1921 рр. українське населення Канада збільшилося за рахунок приїзду тільки на 600 осіб, та й то це були переважно дружини та діти іммігрантів, що прибули раніше. Відновившись у 1923–1924 рр., виїзд із західноукраїнських земель до Канади досяг свого піку в 1927 – 1929 рр. – в переддень світової економічної кризи. Повсюдне погіршення економічної ситуації на початку 30-х років

знову загальмувало процес еміграції, навіть намітився певний рух у зворотному напрямку внаслідок депортацій (примусового виселення) та повернення тих, хто поневірявся у чужих краях в марних спробах знайти роботу й вирішив сам повернутися на батьківщину. Проте цей рух не став масовим, а з 1934 р. еміграція пошвавилася знову, хоч кількісні показники її були нижчими, ніж у попередні періоди. Всього ж, до Канади в міжвоєнний період виїхало близько 100000 українців¹⁵. Але внаслідок погіршення економічної кон'юнктури у промисловості та сільськогосподарському виробництві уряд Канади у 1930 р. припинив стимулювання імміграції, окрім випадків, коли іммігрант міг довести свою економічну спроможність на ефективну самостійну діяльність. Іммігранти яким це вдалося, охоче селилися у містах — Вінніпезі, Торонто, Монреалі, а не на заході, як раніше - у преріях. Спираючись на різні джерела також можна вважати, що більш ніж 60 тис. українців осіли в цей період у Канаді.

Ще істотніше змінилася ситуація у Сполучених Штатах. За років Великої депресії тут теж було вжито низк у жорстких заходів, щоб обмежити імміграцію. Внаслідок цього у міжвоєнний період до США переїхали тільки близько 10 тис. українців — мізерна частка від тих кількох сотень тисяч, що оселилися у країні перед 1914 роком.

За даними професора Торонтського університету (Канада) українського походження Пола Магочі, зробленими на основі даних переписів населення США в 1920, 1930 і 1940 рр., а також беручи до уваги рідну мову українських американців, різницю в кількості народжених у США і поза країною, а також тих, які вже значились у попередніх переписах, в період після першої світової війни до США прибуло 94 385 русинів-українців. Щоб дійти цієї, як він сам розцінює, максимально наближеної до реальності цифри, йому

¹⁵ Качараба С. П. Еміграція з Західної України 1919—1939. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук / С.П. Качараба, - Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. – С.19

довелося враховувати й приналежність до тієї чи іншої церкви та інші фактори.

В цілому, із майже 100 000 закарпатських українців (разом з пословаченими греко-католиками з Пряшівщини), які під час другої хвилі емігрували, майже винятково до США, в 1920—1938 рр. емігрувало близько 40 000 осіб. В цей період це була еміграція більша, ніж із будь-яких інших українських земель. Як наслідок - нині в США живе близько 350 000 осіб закарпатського походження, що становить приблизно 30% всіх закарпатських українців. Тому серед української діаспори в США закарпатська група відіграє вагомую роль.

Хоч у більшості традиційних країн-реципієнтів українських трудових мігрантів більше не було потреби в дешевій робочій силі, деяким усе ж таки вона ставала у пригоді. Так, Південна Африка і Аргентина широко відчинили двері іммігрантам, прагнучи заселити свої широкі малоосвоєні простори й забезпечити робітниками фабрики та шахти. В міжвоєнний період сюди емігрувало близько 40 тис. українців. Від 30 до 40 тис. жителів Західної України переїхали до Франції, де знайшли собі роботу на півночі країни, в районі Меца.

Менш вірогідні відомості є щодо інших країн. Історик П. Губарчук, наприклад, зазначає, що в період між двома світовими війнами лише до однієї Аргентини прибуло понад 120 тис. українців. Певні групи українських переселенців прибували й до інших країн Латинської Америки – Бразилії, Уругваю, Парагваю та ін. Підсумовуючи наведені цифри, можна зробити висновок, що в міжвоєнний період західноукраїнські землі залишили понад 300 тис. емігрантів¹⁶.

Ще одна особливість другої хвилі еміграції із західноукраїнських земель полягала в тому, що серед тих, хто, виїжджав, лише незначна частка була неписьменною. Загалом освітній рівень цих емігрантів був значно

¹⁶ Хвилі української діаспори [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://diaspora.ukrinform.ua/news-215.html#>.

вищий, ніж у попередні роки. Цим пояснювалось і їх швидше пристосування до нових умов, і активніша участь у громадському житті. Із цього середовища вийшли лідери громадсько-політичних та культурно-освітніх українських організацій у різних зарубіжних країнах. Наявність серед виїжджаючих інтелектуалів, митців суттєво сприяла розвитку української культури за межами України.

Поширення фашизму в Європі в 30-і рр., що наближало нову світову війну, мюнхенська змова, розчленування Чехословаччини у 1938 році і остаточне загарбання її Німеччиною у 1939 році, окупація Закарпатської України Угорщиною знову звузили можливості еміграції з цього краю.

Третя хвиля

Третя хвиля трудової міграції, яка мала місце у 50-80 рр. ХХ століття не оминула і наймолодшу область України – Закарпатську (була створена 22 січня 1946 р.). Власне частка закордонної трудової міграції закарпатців у третій міграційній хвилі мала незначну складову, на відміну від внутрішньодержавної трудової міграції, масштаби якої були значно більші. Переважно домінувала еміграція, яка особливого розмаху набрала у двох часових періодах – одразу після другої світової війни і останні два десятиліття напередодні розпаду СРСР. Тобто, на відміну від перших двох хвиль закордонної міграції (еміграції), третю можна вважати майже суто політичною.

Що стосується трудової міграції населення Закарпаття у цей період, то основною її формою була міжрегіональна міграція в межах Радянського Союзу, масштаби якої у 60-80-і роки ХХ ст були дуже значні. Часто-густо її основними причинами була потреба у додатковому заробітку. Вона охоплювала найширші верстви населення, в т.ч. і зайнятого. Так, наприклад, у низинних районах Закарпатської області у 70-80-х рр. минулого століття поширеним був виїзд на заробітки сільських вчителів під час тривалих літніх канікул та інженерно-технічних працівників під час відпусток. Серед закарпатців у цей період можна було зустріти чимало осіб працездатного

передпенсійного віку, які жодного дня не працювали у державній установі чи колгоспі/радгоспі (навіть не мали трудової книжки), але, за рахунок регулярних виїздів на заробітки, цілком пристойно утримували свої сім'ї, будували ошатні великі оселі, давали вищу освіту своїм дітям.

В історії трудової міграції на Закарпатті також необхідно відмітити період 50-х рр. ХХ ст.. коли велика кількість закарпатської молоді на т.зв. «примусово-добровільній» основі відбиралася від батьків і відправлялася в школи фабрично-заводського навчання (ФЗН) східних областей. Дітей, які втікали назад до батьків, арештовували та піддавали різним покаранням. Ті, котрі залишилися, закінчивши короткочасне навчання, ставали шахтарями та металургами. Поодинокі з них поверталися в рідний край, імена деяких зазвучали серед провідних спеціалістів та ніхто точно не скаже, скільки було тих, які у цьому «навчанні» зникли безслідно.

Набір до шкіл ФЗН проходив під прямим керівництвом республіканських і союзних органів. Згідно постанови союзного уряду №2932-12060 від 4 серпня 1948 р. до 1 лютого 1949 р. із Закарпатської області мало бути призвано і підготовлено 500 робітників будівельних спеціальностей. Їх було відправлено у Ворошиловоградську область.

Про небажання молоді йти на «навчання» свідчить хоча б такий факт: із плану призову 1000 чоловік у Сталінську (зараз – Луганську) область на 15 липня 1948 р. було призвано і відправлено 1306 чоловік; прибуло на місце – 845; зараховано – 693 чоловіки. На кінець місяця з приходом нових ешелонів зараховано було 919 чоловік, або 91,9% від плану.

30 жовтня 1949 р. Рада Міністрів УРСР приймає нову постанову «Про черговий призов (мобілізацію) молоді в школи фабрично-заводського навчання Міністерства трудових ресурсів». Відповідно до неї із Закарпаття мало бути з 10 листопада по 15 грудня направлено 1000 юнаків у Сталінську область. Закарпатська область план перевиконала: на 5 грудня 1948 р. було відправлено 1024 юнаків.

Крім того у Західній Україні були свої школи фабрично-заводського навчання. На 1 січня 1946 р. їх було 23, а на 1 грудня цього ж року – 35: 7 – у Дрогобицькій області; 13 – у Львівській; 6 – у Рівненській і 9 – у Чернівецькій. Але мабуть радянський уряд вважав, що чим далі буде відділена молодь від рідної оселі, тим меншим буде її потяг до рідного краю.

Призови сільського населення у школи ФЗН велись у всіх районах Закарпатській області. Всього за 1949-1950 рр. із області на «навчання» було відправлено біля 10 тисяч юнаків, переважно, у Південні і Східні області України¹⁷.

Стосовно еміграційної складової третьої хвилі, то політична й вимушена за своїм характером ця хвиля української еміграції увібрала в свій потік в основному людей освічених, яких політичні обставини змусили залишити батьківщину. Поневіряння «переміщенців» у таборах, їхні пошуки пристановища у новому для них світі зображені в багатьох мемуарах і свідченнях як учасників, так і свідків цієї драми.

В Бразилії, наприклад, колишні «переміщенці» працювали у важких умовах на каучукових та кавових плантаціях, у вугільних шахтах, на залізних та марганцевих копальнях. Як дешева і некваліфікована робоча сила вони зазнавали посиленого визиску і дискримінації. Дошкуляв їм і тропічний клімат, і, породжувані ним та важкими умовами життя і праці, хвороби. Вони були змушені працювати від зорі до зорі за мізерну платню. По суті, їхнє становище мало чим відрізнялося від каторги. Це викликало і протести, і бажання переїхати до інших країн. У цілому ж можна констатувати, що зусилля по розселенню переміщених осіб, їх адаптація до нових умов дали позитивні наслідки.

Озираючись на післявоєнний період, слід прийняти до уваги останні два десятиріччя існування СРСР – так звану епоху застою, коли у зв'язку з посиленням дисидентського руху як форми протесту проти різного роду

¹⁷ Міщанин В.В. Проблеми трудової міграції на Закарпатті у другій половині 1940-х рр. / В.В.Міщанин //Carpatika – Карпатика. – Вип. 16. – 2004. – С. 67.

деформацій соціалізму та посиленням репресій проти дисидентського руху окремих дисидентів було вислано за рубіж. Так опинилися за кордоном Валентин Мороз, Леонід Плющ, генерал Петро Григоренко та інші, в тому числі і закарпатці (зокрема Олександр Орос, Йосип Тереля, Василь Кохан тощо). Проте ці факти, хоча і заслуговують на увагу історії, не можна розцінювати як процес більш-менш сталої істотної еміграції.

Також у цей період набув певного поширення такий своєрідний вид еміграції, як утворення подружніх пар з іноземцями для наступного виїзду за кордон. Здебільшого це вихід дівчат і молодих жінок заміж за іноземних спеціалістів, які тимчасово працювали або стажувалися в Україні, чи зарубіжних студентів та аспірантів. В такий спосіб в 1989 р. з Радянського Союзу виїхало 40 тис. осіб. Частина їх виїхала з України, проте якихось офіційних статистичних даних з цього приводу не опубліковано. Помітно зростає в цей час і еміграція до Ізраїлю. Тисячі жителів УРСР української національності з причин невдоволення своїм економічним і соціальним становищем у складі змішаних подружніх пар виїхали за ізраїльськими візами також до США, Канади та інших країн. Крім того, сотні українців, переважно із західної частини України, виїхали на постійне проживання до країн Східної та Західної Європи на запрошення родичів.

1.3 Сутність та специфіка сучасних міграційних потоків на Закарпатті

На сучасному етапі зовнішні трудові міграції відіграють важливе значення для населення Закарпаття і в історично-хронологічному плані складають четверту хвилю міграційного процесу. Кількість людей, які беруть у них участь суттєво впливає на зміну чисельності населення, створюючи, в залежності від ситуації, негативне чи позитивне сальдо міграції. Сучасні зовнішні трудові міграції мають, як правило, соціально-економічні, значно рідше, політичні мотиви. В кінці 80-х – початку 90-х років минулого століття на території Закарпаття спостерігалися значні еміграційні процеси

деяких національних меншин, які залишили Україну, чи, навпаки, повернулися до неї на постійне місце проживання. Зокрема, до США та Ізраїлю емігрувало чимало євреїв; поверталися на свої етнічні землі в Швабію закарпатські німці, а закарпатські угорці виїжджали до Угорщини.

Хоча історичний відрізок, на який припадає цей етап, досить незначний, все ж можна виділити дві підхвилі зовнішніх трудових міграцій із Закарпаття з часу отримання Україною незалежності:

1. 1992-1995 роки — відтік трудових ресурсів за кордон помірно чисельний (переважно кваліфіковані і досвідчені фахівці), розширюється географія країн виїзду.

2. Починаючи з 1996 року виїзд за кордон стає масовим (кваліфікація працівників різна), а географія країн виїзду змінюється в незначній мірі.

Наукові дослідження засвідчують певну парадоксальність новітньої економічної міграції та еміграції, яка полягає у тому, що коли перша хвиля масового переселення українців припала на добу нашої бездержавності, то четверта хвиля виникла вже в Українській державі і "майже нічого не змінилося у соціально-економічному становищі українців за понад сто років".¹⁸ Обидві хвилі зумовлені практично однаковими причинами: соціально-економічною мотивацією, бідністю, неможливістю реалізувати себе на Батьківщині.

Відмінність лише у демографічному стані: перша хвиля відбувалася на фоні наявності надлишку сільського населення, остання – за катастрофічної його депопуляції.¹⁹

Результати загальноукраїнських та регіональних соціологічних обстежень засвідчують, що сільське населення, особливо у Закарпатській

¹⁸ Міграційні процеси у сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри: (Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика): Енциклопедія / Упоряд. Ю. І. Римаренко; За ред. Ю. Римаренко. — К.: Довіра, 1998. — С. 236.

¹⁹ Н.М.Жулканич Передумови і причини трудової еміграції закарпатців у II пол. XIX ст. [Електронний ресурс]. — Режим доступу:<http://www.geograf.com.ua/library/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/268-ref22041102>

області, інтенсивніше, ніж міське, бере участь у трудових міграціях (частка сільських жителів серед трудових мігрантів склала майже 60-90%). Навпаки, «човникова» торгівля отримала незрівняно більше поширення серед міських жителів. Щодо тривалості поїздок, то, зазвичай, українські трудові мігранти перебувають за кордоном від 2 тижнів до шести місяців, а сезоном найбільшої активності, традиційно, є літо. Орієнтовно сезонна міграція в Закарпатській області, щорічно тримається на рівні 150-200 тис. чол. А на постійне місце проживання виїжджає не більше 1,5-2 тис. чоловік.²⁰

Після відновлення незалежності України (серпень 1991) із Закарпаття спостерігався помірно масовий процес трудової міграції до країн-сусідів: Угорщини, Чехії, Словаччини, в меншій мірі - до Польщі. А особливо масового характеру набув виїзд на заробітки до Російської Федерації. У другій половині 90-х років – першому десятилітті 21 століття, значної інтенсивності досягла тимчасова трудова міграція закарпатців до країн Західної Європи – Греції, Італії, Португалії, Іспанії, Німеччини та Великої Британії.

Особливістю транскордонної трудової міграції населення Закарпатської області на даному етапі є доволі високий рівень еміграційних очікувань трудових мігрантів. Так, за даними соціологічного опитування, проведеного Закарпатським регіональним центром соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України у 2012-2013 рр., близько 16% опитаних респондентів-трудова мігрантів позитивно відповіли на запитання анкети «Чи плануєте ви виїзд на постійне місце проживання (ПМЖ) за кордон». Якщо шляхом екстраполяції до цих осіб додати членів їх сімей то, оціночно, можна вийти на цифру близько 80 тис. чол., бажаючих назавжди залишити рідну країну, а якщо до цієї цифри додати і ту частину молоді, яка своє майбутнє з самого початку бачить у виїзді на постійне місце проживання за кордон, то їх кількість може сягнути близько 90-100 тис. чол.

²⁰ Бедзір В. Земля праматірня чи «надбана»? / Василь Бедзір, Іван Сюсько //Тиса. – 1995. - № 1-2. – С. 71.

Значення такого фактору є досить неоднозначним і тривожним: з одного боку знімається напруга на ринку праці в регіоні, а з другого – має місце практично незворотна втрата частини трудового ресурсу, часто доволі висококваліфікованого та освіченого.

Характерною рисою другого підетапу четвертої (сучасної) хвилі трудової транскордонної міграції населення Закарпаття є певне зменшення рівня нелегальної (незареєстрованої) трудової міграції. До нелегальних трудових мігрантів міжнародна статистика відносить тих, хто в'їхав на територію країни без офіційного дозволу, що обумовлює місце проживання та рід занять, або тих, чий легальний закордонний термін перебування в країні закінчився. Нелегальні трудові мігранти не забезпечені гарантіями країни візду щодо умов праці та соціального захисту. Великою проблемою є і облік нелегальних трудових мігрантів; достовірної статистики не має навіть серед більшості країн, де діють реєстри населення. Україна на сучасному етапі тільки робить певні кроки в напрямку легалізації трудових мігрантів, які віжджають на її територію.

Окремий аспект сучасного етапу трудовіграційних процесів в Україні – юридичний захист прав громадян легально тимчасово працевлаштованих за кордоном. Він регулюється шляхом укладання двосторонніх договорів між Україною та іншими державами. Так, Урядом України укладені Угоди про взаємне працевлаштування громадян з урядами Російської Федерації, Польщі, Чехії, Литви, Латвії, Молдови, Білорусі, Словаччини, Вірменії, В'єтнаму тощо. Дія цих угод розповсюджується лише на тих громадян, які працюють на законних підставах, тобто в'їхали на територію країни з метою працевлаштування на підставі робочої візи, отримали дозвіл на працевлаштування і дозвіл на перебування. Наявність туристичної або гостьової візи таких підстав не дають.

Ведучи мову про сучасний етап трудової міграції в Україні, не можна не відзначити внутрішні міграції населення (в т.ч. і трудові), тобто міграції, що відбуваються між її регіонами, областями, населеними пунктами. За

рахунок міжрегіональних трудових мігрантів у свій час значно зросло населення ряду українських міст в центрі та на сході країни. При внутрішньообласних міграціях, як правило, населення осідає, в першу чергу, в найбільших містах та обласних центрах. Тепер найвища інтенсивність постійних міграцій припадає на м. Київ та високоіндустріальні області Донбасу і Придніпров'я (Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька) та Півдня України (Автономна Республіка Крим, Херсонська область). В міжобласних міграційних потоках “село-місто” склалась стійка тенденція притягання їх до найбільших міст України: Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська, Донецька, Львова, Запоріжжя, Кривого Рогу.

У західних областях України, де питома вага сільського населення є значно вищою ніж на сході, постійні міграції із села в місто виходять за межі областей. Традиційно Закарпаття завжди було серед лідерів в Україні за цим показником. Так, зокрема чимало сільських жителів із Закарпаття у цей період переселилося до міст Донбасу, Придніпров'я та Півдня нашої країни.

Типовими сезонними міграціями є поїздки населення Закарпаття на збір зернових, баштанних та інших культур в області українського Степу (Кіровоградську, Миколаївську, Херсонську, Дніпропетровську) та Кримську автономію. На сезонні заробітки в м. Київ, до Донбасу та на південь України виїжджають будівельні бригади.

Характерною ознакою українського трудовіграційного сьогодення є т.зв. «маятникові» міграції. Науковці виокремлюють в межах України два основні райони інтенсивних “маятникових” міграцій. Перший – район Донбасу, де знаходиться найбільша в Україні Донецько-Макіївська міська агломерація. Для цього району характерний дуже високий рівень урбанізації (в Донецькій області питома вага міського населення становить 90 відсотків, а в Луганській – 87 відсотків). Район відзначається високим індустріальним розвитком, густою мережею доріг, що й зумовило в ньому інтенсивні “маятникові” міграції.

Другий район інтенсивних “маятникових” міграцій – області Західного регіону України – Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська і Чернівецька. Тут головною причиною розвитку міграцій зазначеного типу є значна щільність сільських і міських поселень та сприятлива вікова структура населення. В “маятникових” міграціях у цьому районі найбільшу участь беруть сільські жителі – до 90 і більше відсотків. Спільною характерною ознакою для обох районів є зменшення інтенсивності “маятникових” міграцій та практичне припинення масового відпливу сільських жителів до міст. Навпаки, в останні роки дала про себе знати переорієнтація міграційних потоків населення з міських поселень у сільську місцевість. Так, завдяки міграційним процесам за 1991-1998 роки чисельність сільського населення в Україні збільшилась на 174 тис. осіб, з яких 50,3 тис. склали особи, що брали участь у міжрегіональних міграційних потоках „місто-село”.²¹

Стосовно ж транскордонних сучасних трудових мігрантів з України то, в цілому, вони займають ті ніші на ринках праці країн візду, що є непривабливими для місцевого населення. На цих сегментах ринків праці вони вже настільки закріпилися, що фактично витіснили з них мігрантів з інших країн. Так, етнічно маркованими для українців є: ринок послуг по догляду за особами похилого віку та важкохворими в Італії, сезонні сільськогосподарські роботи в Польщі та Греції, будівельні роботи – в Росії, Чехії та Португалії, лісозаготовка – в Росії.

Трудова міграція населення України вже досить тривалий історичний час продовжує залишатися проблемою, яка потребує негайних серйозних заходів для її розв'язання на різних рівнях: регіональному, державному та міждержавному. На сучасному етапі розміри трудової еміграції в Закарпатській області набули такого масового характеру (в її сферу включено до 25% працездатного населення), який призвів до фактичної втрати для

²¹ Яворська В. Історичний огляд міграційних процесів в Україні / В.Яворська, С.Куделіна // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис.- Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. – Вип. 2 (14). – С. 111.

економіки регіону найбільш енергійної, продуктивної частини громадян, які не беруть ніякої участі в створенні національного доходу. Крім того, Україна та регіон втрачають кращий трудовий потенціал. Але, оскільки Україна упродовж сторіч була позбавлена власної державності, то й міграція населення за її межі та на її територію ніколи не контролювалась. Тому цифр, більш-менш наближених до точних, які б характеризували цей процес, немає навіть на сучасному етапі розвитку України.

Сучасний етап трудовіміграційних процесів в Україні та на Закарпатті має ряд певних суттєвих відмінностей від попередніх етапів. Так, головними причинами трудової міграції населення Закарпаття в період першої міграційної хвилі були: аграрне перенаселення, збереження великого поміщицького землеволодіння, непосильний тягар податків та відробітків, величезну заборгованість селян за державними податками і позиками, високі орендні ставки, лихварські відсотки, голод та зубожіння селян краю.

Другий етап характеризували різке зменшення кількості іммігрантів із України та Закарпаття, що було обумовлене низкою історичних подій світового масштабу, як на українських землях (перша світова та її наслідки, розпад Австро-угорської держави, революція та громадянська війна в Україні, утворення Чехословацької республіки тощо), так і у країнах виїзду (Велика депресія і, як її наслідок, безробіття у США та Канаді). Так, якщо перед першою світовою війною на Захід емігрувало понад 500 тис. українців, то у міжвоєнний період ця цифра впала до близько 200 тисяч.

Третя – політична хвиля трудової міграції, характеризувалася дуже низьким рівнем закордонної трудової міграції закарпатців, на відміну від внутрішньодержавної трудової міграції, масштаби якої були значно більші. Переважно домінувала еміграція, яка особливого розмаху набрала у двох часових періодах – одразу після другої світової війни і останні два десятиліття напередодні розпаду СРСР.

Щодо сучасної - четвертої хвилі, то наукові дослідження засвідчують певну парадоксальність новітньої економічної міграції, яка полягає у тому,

що коли перша хвиля масового виїзду українців припала на добу нашої бездержавності, то четверта хвиля виникла вже в незалежній Українській державі. Обидві хвилі зумовлені практично однаковими причинами: соціально-економічною мотивацією, малозабезпеченістю та неможливістю реалізувати себе на Батьківщині. Відмінність полягає лише у демографічному стані: перша хвиля відбувалася на фоні наявності надлишку сільського населення, остання – за його депопуляції.

У четвертій міграційній хвилі найбільш динамічно розвивається т.зв. «південноєвропейський» вектор української трудової міграції – активне просування українців на ринки праці таких країн ЄС як Португалія, Іспанія, Італія та Греція. При цьому відбувається поступове зменшення кількості українських трудових мігрантів в РФ, яка у 2014 році, де-факто, виступила країною-агресором стосовно України, анексувавши Крим та підтримавши сепаратистські сили на Донбасі (хоча вона все ще продовжує залишатися ключовою країною-реципієнтом, в якій працює найбільше українських гастарбайтерів), а також, в основному теж через політичні причини, трохи послабилася доля ринків праці деяких країн – західних сусідів України (насамперед – Чехії).

ВИСНОВКИ

Спираючись на наявний масив історичної наукової літератури та сучасну емпіричну базу, а також враховуючи отримані під час соціологічного дослідження Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України у 2012-2013 рр. результати опитування трудових мігрантів Закарпатської області та членів їх сімей, можна зробити деякі попередні рекомендації стосовно формування нових засад української політики в сфері транскордонної трудової міграції:

1. Оскільки історія має властивість повторюватися на вищому рівні, формуванню засад української політики в сфері транскордонної трудової міграції має передувати ретельне вивчення історичного досвіду в поєднанні з дослідженням сучасної поточної ситуації на загальноукраїнському ринку

праці, ринку праці в регіонах з найбільшим міграційним потенціалом, а також моніторингом ринку праці тих країн, до яких найчастіше прямують мігранти (останнє в даний час практично не робиться).

2. Масова міграція є загальносвітовою тенденцією сучасності, в якій Україна відіграє провідну роль. Так, у лютому 2009 року Відділ економічних і соціальних проблем ООН оприлюднив прогноз, згідно з яким до 2050 року населення України може скоротитися майже вдвічі, з 46 до 26 млн. чол. І трудова міграція відіграє провідну роль у даній проблемі, оскільки Україна є міграційним донором, а не міграційним реципієнтом. Основними сферами, де зайняті працівники-мігранти, є будівництво, сільське господарство (збирання врожаю), домашнє господарство (прибирання домівки, готування їжі, доглядання дітей та людей похилого віку), сфера торгівлі та сервісу (в т.ч. – готельний бізнес). Але виїжджають за кордон і науковці, викладачі, медики, програмісти (проблема «витікання мізків»). Тому, для отримання об'єктивної картини транскордонних міграційних процесів доцільним було б сприяння держави проведенню в країнах зосередження української міграції моніторингових наукових досліджень з метою отримання необхідних статистичних даних та інформації про динаміку трудової міграції у відповідній країні.

3. Трудова міграція є потужним фактором формування і розвитку ринку праці, оскільки українське населення яке отримало досвід масового неорганізованого працевлаштування може стати базою формування та функціонування повноцінного ринку праці в Україні.²²

У сучасних умовах глобалізації явище трудової міграції змінює свій характер, кордони держав перетинає все більше людей з метою покращення свого життя. Багатогранність та багатовекторність трудової міграції визначає як позитивні, так і негативні її сторони, які повною мірою притаманні і Україні та її найзахіднішому регіону – Закарпаттю.

²² Геець В.М. Соціально значущі форми взаємодії населення України та країн ЄС і роль інститутів соціалізації / В.М.Геець // Економіка і прогнозування. – 2012. - № 1. – С. 34.

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 1

1. Бедзір В. Земля праматірня чи «надбана»? / В.Бедзір, І. Сюсько // Тиса .-1995.-№1-2.-С.71-74
2. Брук С.И. Динамика и этнический состав населения России в эпоху империализма (конец XIX в.–1917 г.) / С.Брук, В. Кабузан // История СССР. – 1980. – № 3. – С. 51-61
3. Вегеш М. Основи політології / М.Вегеш, Ю.Остапець // - Ужгород: Видавництво Ужгородського національного університету, 2003. – 422 с.
4. Вівчарик М.В. Українці в світі: східна і західна діаспора / М.В.Вівчарик // Український історичний журнал. – 1993. – № 11,12. – С. 57-67.
5. Геець В.М. Соціально значущі форми взаємодії населення України та країн ЄС і роль інститутів соціалізації / В.М.Геець // Економіка і прогнозування. – 2012. – №1. – С.20-35
6. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я.Грицак. – К.,1996. – 252 с.
7. Грушевський М.С. Очерк истории украинского народа / М.С. Грушевський. – Киев, Лыбыдь, 1990. – 388 с.
8. Жулканич Н.М. Передумови і причини трудової еміграції закарпатців у II пол. XIX ст./ Н. М. Жулканич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://diaspora.ukrinform.ua/news-215.html>.
9. Жулканич Н.М. Зовнішні трудові міграції з України / Н. М. Жулканич [Електронний ресурс]. – Режим доступу:<http://www.geograf.com.ua/library/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/268-ref22041102>
10. Зарубіжні українці: Довідник. Київ, 1991; Украинцы. Москва, 1992. Кн. 1; 252 с.
11. Злупко С.М. Економічна історія України: / С.М.Злупко/ – Навч. посіб. – К.: Знання, 2006. – 367 с.
12. Зубалій О.П. Історія української діаспори / О.П. Зубалій, Б.К.Лановик, М.Ф.Трафяк. – К.: Ін-т змісту і методів навчання, 1998. – 145 с.
13. Ігнатоля Н. І. Вплив соціального середовища на розвиток економічних практик самозабезпечення населення закарпатського регіону / Н. І. Ігнатоля, В. О. Рюль // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Збірник наукових праць. – Вип. 16. – Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – С.353-357
14. Ілько В. І. До питання розшарування селянства на Закарпатті в другій половині XIX ст. / В. І. Ілько // Наукові записки Ужгородського державного університету. – Ужгород, 1957. Т. XXX. – 1957. – С. 25–44.
15. Історія українського селянства. – К. : Наукова думка, 2006.Т. 1. – 2006. – 631 с.

16. Кабузан В.М. Заокеанська міграція слов'ян у ХІХ – на початку ХХ ст. / В.М.Кабузан, Н.В.Чорна // Народна творчість та етнографія. – 2009. – № 6. – С.34-40.
17. Качараба С. П. Еміграція з Західної України 1919—1939. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук / С.П. Качараба, - Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2003. – 34 с.
18. Ковальчук О.П. Переселення селян українських губерній Російської імперії (друга пол. ХІХ – поч. ХХ ст.) / О.П.Ковальчук. – Київ–Чикаго, 2002. – 332 с
19. Коломиец И. Г. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине ХІХ столетия. / И.Г.Коломиец.– Томск, 1961.Т. 1. – 1961. -404 с.
20. Кукурудза І.І. Україна у світових процесах трудової міграції / І.І.Кукурудза, Т.І.Ромашенко / Монографія.- Черкаси: ЧНУ ім Б.Хмельницького, -2012.- 252 с.
21. Лановик Б. Д. Історія господарства: Україна і світ / Б. Д. Лановик, З. М. Матисякевич, Р. М. Матейко. –К. : Вища школа, 1995. – 480 с.
22. Лукашевич Л.М. Україна: історико-економічний огляд / Лукашевич Л.М. – К.: МАУП, 1997.– 342 с.
23. Мельник М. Пам'яті Едмунда Егана (1851 (1841?)–1901) / Микола Мельник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [//notatka. pp.ua/index.php?id=notatka/35](http://notatka.pp.ua/index.php?id=notatka/35)
24. Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри. Понятійний апарат, концептуальні підходи, теорія та практика. Енциклопедія / за ред. Ю. Римаренка. "Довіра", 1998.– 543 с.
25. Міграції населення України. Маятникові міграції, еміграції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [ukrtur. narod.ru/ geonas/ naselukr/ migration/ migratuk. htm](http://ukrtur.narod.ru/geonas/naselukr/migration/migratuk.htm)
26. Міщанин В.В. Проблеми трудової міграції на Закарпатті у другій половині 1940-х рр. / В.В.Міщанин // Carpatika – Карпатика. Вип.16.-2004, - с.67-75
27. Перша хвиля. Трудова. //Єдина Україна. – 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mihrantua.narod.ru/xvila>
28. Розміщення українців у світі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrmap.kiev.ua/index.php?id=58&lang=uk>.
29. Сегеда С. У пошуках пращурів. Найдавніша людність України / С.Сегеда // Наука і суспільство. 1992. № 8—9; С.6-9.
30. Сергійчук В. Етнічні межі та кордони України: схід / В.Сергійчук // Наука і суспільство. 1992. № 8-9,- С.13-15
31. Субтельний О. Україна: історія / О.Субтельний / 3-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1993. – 720 с.

32. Українська етнографія. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://etno.uaweb.org/book2/index.html>
33. Українська трудова міграція до країн європейського союзу у дзеркалі соціології/ Інформаційно-аналітичне видання. – Київ, 2005 р. © Copyright by Center for Peace, Conversion and Foreign Policy of Ukraine, Kyiv 2005.- 345 с.
34. Хвилі української діаспори [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://diaspora.ukrinform.ua/news-215.html#>.
35. Чекушина Ю.М. Нариси з економічної історії України: / Ю.М. Чекушина, І.В.Толстих / Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 140 с.
36. Шлепаков А. М. Українська трудова еміграція в США і Канаді./ А.М.Шлепаков. – К.: Либідь, 2000. – 255 с.
37. Шокало О. Українська еміграція: причини і наслідки / О. Шокало // Слово Просвіти. – 2006. – № 29. – 4 с.
38. Шульга Н.А. Великое переселение народов; репатрианты, беженцы, трудовые мигранты / Н.Шульга. – К: Институт социологии НАН Украины, 2002.- 700 с.
39. Шульга М. Етапи становлення політичної еліти в Україні в роки незалежності / М. Шульга. // Соціологія: теорія методи, маркетинг.-2006.-№4.с.24-37
40. Яворська В. Історичний огляд міграційних процесів в Україні / В.Яворська, С.Куделіна // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис.- Тернопіль: Підручники і посібники, 2006.- Випуск 2 (14).- С.104-111.

РОЗДІЛ 2. НОВІТНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ТА ЇХ НАСЛІДКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Активізація досліджень, що закладають теоретичні засади для обґрунтування та реалізації трудовіміграційної політики в умовах економічної трансформації, підносить на новий рівень науку про народонаселення, проектуючи вектор її розвитку в прикладну площину. Демографічна наука в нинішніх умовах економічного поступу покликана реально впливати на соціально-економічний розвиток суспільства відповідно до інституційних змін в економічному базисі та об'єктивних закономірностей функціонування ринкової економіки.

За останній період часу в розвитку вітчизняної демографічної науки завдяки зусиллям Е.Лібанової, С.Пирожкова, В.Онікієнка, В.Новікова, Т.Заєць, Л.Семів, У.Садової та багатьох інших вчених-демографів досягнуто певних позитивних результатів, наслідком яких стала розробка Стратегії демографічного розвитку на 2006-2015 роки, в якій задекларовані концептуальні ідеї та стратегічні пріоритети демографічної політики в Україні. Проте, якщо демографічна політика сьогодні має під собою серйозну теоретико-методологічну базу дослідження, то така її важлива компонента, як трудова міграція, достатнього наукового забезпечення під собою не має.

Дослідження трудовіміграційних процесів, за незначним винятком, знаходяться на початковій стадії, багато методичних та організаційних аспектів їх регулювання належним чином не розкриті, а наукові доробки, напрацьовані в процесі реформи, не доведені до рівня практичного використання і не враховують всієї мінливості ситуацій та глибини трансформаційних процесів.

Як наслідок, сьогодні в Україні не має продуманої міграційної політики. Дії уряду з регулювання трудової міграції є несистемними, їм бракує чіткої цільової постановки, окреслення кола завдань, що вирішуються

в різних часових лагах, щодо локалізації масштабів трудової міграції та визначення важелів впливу на зовнішню трудову міграцію.

Органи державної влади на місцях та органи місцевого самоврядування не впливають на формування міграційних потоків, що відповідають інтересам розвитку національної економіки та реалізації регіональних факторів економічного зростання.

А між тим сьогодні трудова міграція – один з визначальних чинників, що характеризує розвиток соціально-трудоких відносин, формує ситуацію на регіональних ринках праці, сферу зайнятості, рівень добробуту, структуру споживання і заощадження, режими відтворення населення.

Міграція як форма руху економічно активної частини населення може відбуватися в трьох основних формах – маятникова міграція працездатного населення, що має на меті регулярні поїздки до місця роботи за межі свого населеного пункту; внутрішня або міжрегіональна міграція, зв'язана з трудовими переміщеннями в межах країни, та міжнародна міграція, обумовлена переміщенням робочої сили з однієї країни в іншу.

В структурі міграційних потоків особливе місце в умовах відкритості та інтернаціоналізації економічних відносин посідає міждержавна міграція робочої сили, яка набула масштабного характеру і поглинула значний контингент економічно активного населення світу.

Все це актуалізує дослідження міжнародної міграції робочої сили, як однієї з форм світових господарських зв'язків в умовах глобалізації світової економіки. При цьому слід мати на увазі, що якщо міграція населення - це переміщення людей (сімей) у міжнародному територіальному просторі з метою пошуку місця постійного проживання, то міграція трудових ресурсів – це переміщення людей у міжнародному територіальному просторі з метою пошуку місця роботи без зміни місця постійного проживання. Міжнародну трудову міграцію робочої сил можна розглядати як «переміщення працездатного населення з однієї країни в іншу в пошуках роботи, вищої заробітної плати, кращих умов життя, у процесі якої відбувається

формування її інтернаціональної вартості¹. Міждержавна міграція робочої сили виникає і розвивається зі становленням та еволюцією міжнародної міграції капіталу та міжнародної торгівлі.

Сучасна міжнародна міграція робочої сили являє собою складний феномен, який впливає на всі сторони розвитку суспільства – економіку, політику, демографічну ситуацію, національні відносини, ідеологію, релігію тощо. Принаймні це означає, що міждержавна трудова міграція охоплює все більш значну частину населення, зростає її роль в житті суспільства. Для того, щоб ефективно управляти міграційними процесами на макро-, мезо- та мікроекономічному рівні, вкрай важливим є науковий аналіз основних її закономірностей розвитку в умовах глобалізації світової економіки.

Перша закономірність міжнародної міграції полягає в тому, що її фундамент формує трудова міграція. Звідси цілком очевидним є висновок про те, що яка б мотиваційна складова не лежала в основі трудових переміщень, визначальною є її економічна компонента, зв'язана з пошуком нового місця прикладання праці за межами країни, що відповідає потребам і інтересам людини.

Виділяючи пріоритет економічного характеру слід обов'язково мати на увазі демографічний аспект міжнародної трудової міграції, який суттєво впливає на динаміку загальної чисельності населення, її статево-вікову структуру як країн-донорів робочої сили, так і країн реципієнтів трудових мігрантів. Підтвердженням цього є несприятлива демографічна ситуація в більшості Європейських країн та країнах СНД, де намітилася чітка тенденція до депопуляції населення, що негативно відображається на процесах відтворення населення, функціонування національного ринку праці, а відтак задоволенні потреб виробництва у найманих працівниках. Так, наприклад, якщо в 1990 році кожна четверта особа у світі була жителем Європи, то сьогодні європейці становлять лише 10 відсотків населення. Згідно з

¹ Економічна енциклопедія: У трьох томах.-Том 2 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – Київ: Видавничий центр "Академія", 2001. – С. 387.

прогнозами експертів ООН, до 2050 року частка європейців зменшиться до 7,2%, тоді як відсоток населення Африканського континенту збільшиться з 14 % до 21,3%. Зростання населення спостерігається переважно в країнах, що розвиваються. До 2050 року відсоток населення, яке проживає в менш розвинених країнах, зросте майже вдвічі. Водночас збільшиться відставання цих держав від більш розвинених за рівнем життя². Наведене, з одного боку вказує, що міграція з економічних причин буде зростати, а з другого стає цілком очевидним, що потреба в робочій силі розвинутих країн світу за рахунок власного національного трудового потенціалу не буде задоволена. За оцінками експертів, для збереження чисельності населення на необхідному рівні до 2050 року Європейським країнам знадобиться 47,9 млн. мігрантів, а Росії – 24,9 млн. Щоб зберегти чисельність працездатного населення необхідна ще більша кількість мігрантів – 79 млн. для ЄС та 35,8 млн. для Росії³.

За таких умов трудова міграція з України і особливо її західних областей буде зростати, що створює певні загрози, оскільки за прогнозними оцінками до 2030 року чисельність населення України очікується на рівні 30 млн. осіб. Тому можна погодитися з думкою «якщо оминати увагою структуру (вікову, регіональну, освітньо-кваліфікаційну, фізично-психологічну), людського потенціалу, то реальна безпека і, відповідно, суверенітет української держави є уявною (віртуальною), як і стабільність динаміки розвитку соціально-економічної мегасистеми. Зрештою, фізична відсутність громадян країни ставить під питання досягнення будь-яких генеральних цілей такого розвитку»⁴. Таким чином недооцінка

² За справедливый подход к трудящимся-мигрантам в глобальной экономике. Доклад VI. Международное бюро труда. – Женева, 2004. – С. 13.

³ Migration and Remittances: Eastern Europe and the Former Soviet Union/Ed by A Mansoor and B.Quillin/ - The World Bank, 2006. P. 55

⁴ Мокій А. Міжнародна міграція людського капіталу в системі економічної безпеки України / А.Мокій, В.Пронюк, Р.Енверов // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Міграційні процеси в умовах політичного середовища регіону: [Зб. наук. праць] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; відп.ред. Є.І.Бойко. – Львів, 2009. – Вип.6 (80) – С. 13.

демографічного чинника тягне за собою відповідні негативні соціально-економічні, політичні наслідки, що особливо небезпечно в умовах посилення депопуляційних процесів в демографічному розвитку населення країни і об'єктивно вимагає посилення уваги з боку держави до якісного складу населення – продовження тривалості життя, поліпшення стану здоров'я, підвищення соціальних стандартів тощо.

Друга закономірність міжнародної трудової міграції полягає в постійному збільшенні контингенту населення, включеного в орбіту міжнародної трудової міграції.

Точні масштаби трудової міграції визначити в умовах відсутності об'єктивних статистичних даних не можливо, хоча тенденції її розвитку зрозумілі. Як зазначає У. Садова, сучасна офіційна статистика фіксує досить скромні масштаби міграційних переміщень населення. Проте, за неофіційними даними міграційна ситуація досить складна. Розходження неофіційних даних про масштаби стаціонарної міграції громадян України сягають більше п'ятикратних меж від 1,5 до 7 млн. осіб. Це відповідно дає не лише хибну уяву про спосіб життя значної частини українського населення, але й заважає критичному осмисленню міграційних ризиків, які мають стратегічне значення для розбудови української держави⁵ Зокрема, за експертними оцінками, на території Російської Федерації перебуває більше 2 млн. українських працівників-мігрантів, в Італії – 500 тис., Польщі – 450 тис., Іспанії – 250 тис., Чехії – 150 тис., Португалії та Греції по 7,5 тис., Великій Британії – 70 тис., Нідерландах – 40 тис., США – 500 тис. осіб. Наведене є свідченням того, що міжнародна трудова міграція набула масштабного характеру. До неї залучено населення практично всіх регіонів країни, особливо Західних областей України. Основним контингентом трудової міграції є населення малих міст (33%) і сільської місцевості (58%). Як

⁵ Садова У. Міграційні ризики в контексті соціально-економічних трансформацій / У.Садова // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Міграційні процеси в умовах політичного середовища регіону.[Зб. наук. пр.] /НАН України. Ін-т регіональних досліджень-Львів, 2009. - Вип. 6(80). – с. 4-5.

свідчать соціологічні обстеження, найчисленнішу групу становлять безробітні (до 45%). Така ситуація створює відповідні ризики, тим більше, що за прогнозами експертів у найближче десятиліття кількість мігрантів, що приймаються індустріально розвинутими країнами світу зберігатиметься на високому рівні (близько 2 млн. осіб щороку), що складає приблизно 3% світового населення.

Враховуючи існуючі тенденції, державна політика регулювання трудовіграційними процесами в Україні повинна бути спрямована на уповільнення динаміки міграції населення, утримання чисельності та структури населення на рівні, що забезпечує підтримку господарської освоєності територій, як невід'ємної умови їх сталого соціально-економічного зростання. Відповідно арсенал державної трудовіграційної політики повинен включати дослідження прояву зворотної міграції; удосконалення інституціонального базису зміцнення економічної безпеки країни та її регіонів, особливо тих, де масштаби трудової міграції набули загрозливого характеру; оцінку ефективності та втрат від трудової міграції; дослідження мотиваційних її складових; аналіз внутрішньої мобільності економічно активного населення в умовах реструктуризації економіки, вивчення причин, які створюють нерівні умови при працевлаштуванні сільського і міського населення.

Третьою закономірністю міжнародної трудової міграції є зміна вектору трудовіграційних потоків в напрямку Європейських країн. В основі цього лежить декілька важливих причин, основними з яких є:

а) геополітичні зміни, пов'язані з розпадом соціалістичної системи та отримання колишніми соціалістичними країнами та республіками СРСР статусу незалежних держав;

б) орієнтація країн, які отримали незалежність на побудову соціально орієнтованої ринкової економіки, що об'єктивно робить їх економічно відкритими і, відповідно, інтенсифікує трудові переміщення внаслідок

глибокої диференціації в умовах праці, її оплаті, культурі виробництва, можливостях кар'єрного та професійного зростання;

в) активізація участі колишніх країн соціалістичного табору у діяльності міжнародної організації праці та підписання значної частини конвенцій МОП, які встановлюють мінімальні стандарти праці для трудових мігрантів та їх сімей. Ці конвенції містять положення про квоти допуску мігрантів, встановлюють максимальний період часу їх працевлаштування за кордоном, визначають правове становище та соціальні гарантії;

г) поступова лібералізація візового режиму з країнами Європейського союзу, що зумовила відкритість їх національних ринків праці та можливість легального і безпечного працевлаштування громадян іноземних країн.

Можна навести також інші важливі аргументи, які генерують умови для інтенсифікації трудовіграційних потоків у країни Європейського Союзу, однак достатньо і цих, щоб зрозуміти, що європейський вектор трудової міграції є визначальним не лише сьогодні, а збережеться і у віддаленій перспективі. За таких умов державна трудовіграційна політика повинна переслідувати дві ключові цілі: перша – це захист соціально-економічних інтересів і прав українських працівників-мігрантів всіма доступними у цивілізаційному світі засобами. Це обумовлено тим, що зменшити масштаби трудової міграції в найближчій перспективі є дуже проблематично. Соціологічний моніторинг працездатного населення країни, особливо серед молоді, показує, що більше 40% відсотків працездатного населення своєю подальшу трудову кар'єру пов'язує з виїздом за кордон. Звідси виникає проблема системного характеру, пов'язана із захистом прав і свобод українських трудових мігрантів. Друга – збереження трудового та інтелектуального потенціалу держави. Йдеться про уповільнення темпів і масштабів трудової міграції, оскільки трудова міграція становить певну загрозу цьому потенціалу. А новітньою її формою є перетворення значного сегменту тимчасової трудової міграції на стаціонарну або безповоротну. Соціологічні дослідження трудових мігрантів показують, що виїжджаючи

вперше, працівники-мігранти, як правило, налаштовані в стислі строки заробити найбільше грошей і повернутися додому. Однак із збільшенням емігрантського стажу їх світогляд суттєво змінюється в площину орієнтації на постійне місце проживання в країні, де вони працюють. Особливу увагу слід звернути на те, що масштаби трудової міграції з України збільшує її «ланцюговий» характер, який проявляється у тому, що вдале працевлаштування одного мігранта нерідко тягне за собою міграцію всіх його родичів і знайомих. У сільській місцевості дію цього чинника підсилюють розгалужені населеними пунктами сільського типу родинні зв'язки і груповий («бригадний») характер працевлаштування чоловіків, які серед трудових мігрантів кількісно переважають⁶.

Цілком вірогідно, що більшість українців, які працюють в країнах із значно вищим ніж в Україні заробітками легально та можуть розраховувати на професійне та соціальне просування набуття статусу постійних жителів, навряд чи повернуться на батьківщину. Наприклад, посольством України в Італії відмічено, що випадки возз'єднання сімей України в цій країні почастишали⁷. Наростання безповоротного характеру трудової міграції підтверджують експерти міжнародного благодійного фонду «Карітас Україна», які констатують, що через фінансову кризу українські трудові мігранти переїжджають із однієї країни в іншу, проте не збираються повертатися на батьківщину⁸. Ситуація ускладнюється ще й тим, що зміна середовища і життя за час еміграції призводять до переоцінки особистісних цінностей. Це підтверджується дослідженнями польських вчених, які показали, що у перебуваючих за кордоном ціннісні орієнтації, пов'язані з родиною, поступово нівелюються, тобто втрачають свою важливість, що можна частково пояснити тривалою розлукою із родиною. Аналогічно

⁶ Рюль В. О. Транскордонна трудова міграція як соціальне явище та її специфіка в Закарпатській області. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: kiev.convdocs.org/docs/92/index-22425.html?page=6

⁷ Музика В. Українці в Італії / В.Музика // Політика і час. 2006. №2. – С. 78.

⁸ Гришко Л. Заробітчани: куди завгодно, тільки не на батьківщину (12.06.2009). [Електронний ресурс]: Режим доступу: [http:// dw-world.de/dw/article/o...4319163,00ktmli](http://dw-world.de/dw/article/o...4319163,00ktmli)

втрачають свою важливість внаслідок статусу емігранта за кордоном такі цінності, як безтурботне життя та пошана. Формою матеріалізації безповоротної трудової міграції є поява в Італії, Іспанії, Португалії – тобто країнах високої концентрації трудових мігрантів – українських поселень, де функціонують школи з українською мовою навчання, церкви, освітньо-культурні заклади. Це є переконливим свідченням того, що цей сегмент трудової міграції зорієнтований на постійне місце проживання в цих країнах.

Безповоротна трудова міграція створює найбільші загрози – неминучі демографічні втрати та зниження кількісних та якісних параметрів трудового потенціалу внаслідок того, що в орбіту трудові міграційні процесів включені особи найбільш продуктивного віку. Саме на вирішення цих двох ключових проблем повинна націлюватися державна міграційна політика. Арсенал застосовуваних державою інструментів повинен передбачати здійснення цілого комплексу заходів, найважливішими з яких є:

- захист прав трудових мігрантів, забезпечення сприятливих умов для легалізації їх працевлаштування;
- ініціювання переговорів із країнами-реципієнтами, особливо тими, де сконцентровані основні потоки міграції, про підписання міждержавних угод про взаємне визнання стажу, що дасть можливість трудовим мігрантам здійснювати відповідні платежі до пенсійних фондів країн за місцем їх працевлаштування і, в разі повернення на батьківщину, отримувати зароблену пенсію за кордоном;
- активне сприяння з боку органів державної влади та місцевого самоврядування самозайнятості трудових мігрантів, відкриття власної справи, малого підприємництва, організації фермерських господарств;
- надання дозволу на безмитне ввезення з-за кордону основних засобів для організації власної справи та створення пільгових умов оподаткування протягом стартового періоду;

Четвертою закономірністю міжнародної трудової міграції населення є міграція висококваліфікованих працівників або так звана інтелектуальна

трудова міграція. За даними Світового банку, Україна втрачає не тільки різноробочих, але й дипломованих фахівців, оскільки сьогодні за кордоном працює 3,5% трудових мігрантів від загальної кількості українців, які мають вищу освіту.

Безумовно, що основним чинником формування інтелектуальних трудовіграційних потоків є процеси глобалізації, дія яких збережеться і у віддаленій перспективі. Підставою для такого висновку є курс індустріально розвинених країн світу на інноваційний шлях розвитку, який формує попит на інтелектуальну працю в різних сферах економічної діяльності. Важливу роль в інтенсифікації інтелектуальної міграції відіграють багатосторонні угоди, такі як ЄС і НАФТА (Північноамериканська угода про вільну торгівлю), міжнародні угоди та організації, такі як ГАТС (Генеральна угода про торгівлю послугами) і ВТО (Всесвітня торгова угода організація), а також міжнародні професійні асоціації тощо. Інтернаціоналізація господарських зв'язків значно модифікувала форми міграції висококваліфікованих кадрів, це «обмін мізками», «циркуляція мізків», «зворотній відтік мізків», що в цілому може розцінюватися як позитивне явище, оскільки особи інтелектуальної праці мають можливість реалізувати свої здібності. На жаль, для України на сучасному етапі характерною формою міграції висококваліфікованих фахівців є їх втрата для держави⁹. Це спричиняє значну шкоду економічному, соціальному та культурному розвитку країни, руйнується національна еліта, стримується розвиток середнього класу – фундаменту стабільності і процвітання суспільства.

Таким чином, сформована модель економіки в країні деформує систему цінностей висококваліфікованих фахівців, знижує і нівелює цінність інтелектуальної праці, підриває соціальну базу ринкових перетворень в країні. За таких умов можна прогнозувати, що інтелектуальний міграційний

⁹ Мир в зеркале международной миграции: сб. статей / Гл.ред. В.А.Ионцев. – М.: МАКС Пресс, 2002. – С. 106.

потенціал накопичуватиметься, генеруючи умови для посилення міграційних ризиків.

В цих умовах вкрай важливим є внесення серйозних коректив в державну міграційну політику, особливо ту її складову, яка регулює інтелектуальну міграцію. Йдеться про те, що ця політика поряд із заходами короткострокового характеру повинна бути зорієнтована на довготривалу перспективу, метою якої є формування інноваційної моделі розвитку економіки України, яка створює умови для розширення сфери докладання інтелектуальної праці.

ВИСНОВКИ

1. Міжнародна трудова міграція виступає однією із важливих форм міжнародних економічних відносин, суть якої полягає у перерозподілі економічно активного населення із однієї країни в інші. Вона носить глобальний характер, що проявляється у переміщенні працездатного населення між державами усього світу. Її розв'язання можливе за умови об'єднання зусиль усієї міжнародної спільноти.

2. В основі сучасної міжнародної трудової міграції лежить ряд важливих закономірностей, основою із яких є постійне збільшення контингенту населення, включеного в орбіту зовнішніх трудових переміщень. За своїм характером трудова міграція носить економічний характер. Посилення нерівномірності економічного розвитку між індустріально розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, є однією з основних причин, що генерують умови збільшення масштабів трудової міграції, що вимагає внесення серйозних коректив у регулювання трудові міграційної політики.

3. Особливістю трудової міграції працездатного населення України в сучасних умовах є зміна вектору трудові міграційних процесів на користь європейських країн, зумовлена геополітичними змінами, відкритістю національної економіки, лібералізацією візового контролю, посиленням

євроінтеграційних процесів. Це вимагає посилення взаємодії з країнами-членами Європейського Союзу у створенні сприятливих умов для легалізації українських трудових мігрантів, активізація співробітництва у сфері прикордонного контролю, управління процесами законної міграції, сприяння зворотній міграції, захист прав трудових мігрантів.

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 2

1. Гришко Л. Заробітчани: куди завгодно, тільки не на батьківщину / Л.Гришко. – [Електронний ресурс]: - Режим доступу: www.dw.de/заробітчани-куди-завгодно-тільки-не-на-батьківщину/a-4319163-1.
2. Економічна енциклопедія: У трьох томах.-Том 2 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – Київ: Видавничий центр "Академія", 2001. – 848 с.
3. За справедливый подход к трудящимся-мигрантам в глобальной экономике. Доклад VI. Международное бюро труда. – Женева, 2004. – 214 с.
4. Мир в зеркале международной миграции: сб. статей / Гл. ред. В.А.Ионцев. – М.: МАКС Пресс, 2002. – 408 с.
5. Мокій А. Міжнародна міграція людського капіталу в системі економічної безпеки України / А.Мокій, В.Пронюк, Р.Енверов // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Міграційні процеси в умовах політичного середовища регіону: [Зб. наук. праць] / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; відп.ред. Є.І.Бойко. – Львів, 2009. – Вип.6 (80) – С. 12-29.
6. Музика В. Українці в Італії / В.Музика // Політика і час. 2006. №2. – С. 74-80.
7. Рюль В. О. Транскордонна трудова міграція як соціальне явище та її специфіка в Закарпатській області. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: kiev.convdocs.org/docs/92/index-22425.html?page=6
8. Садова У. Міграційні ризики в контексті соціально-економічних трансформацій / У.Садова // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Міграційні процеси в умовах політичного середовища регіону. – С. 3-11.
9. Migration and Remittances: Eastern Europe and the Former Soviet Union / Ed by A.Mansoor and B.Quillin/ - The World Bank, 2006. – 214 p.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОМІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ПРИКОРДОННОМУ РЕГІОНІ

Проблематика регіонального розвитку в Україні сьогодні дедалі частіше пов'язується з активізацією транскордонного співробітництва. Адже переважна частина українських областей межують з прикордонними регіонами інших держав, що робить транскордонну співпрацю дієвим важелем стимулювання регіонального розвитку нашої держави в умовах глобалізації. Насамперед це стосується тих адміністративно-територіальних одиниць, територія яких дотична до зовнішнього кордону України з ЄС, оскільки в умовах євроінтеграції саме завдяки транскордонному співробітництву в цих регіонах поліпшуються не тільки показники зовнішньої торгівлі товарами і послугами, але й відбувається зростання обсягів залучення іноземних інвестицій, а також адаптація на вітчизняний ґрунт європейського досвіду ведення бізнесу, управлінських технологій, ділової етики, культури та стандартів формування громадянського суспільства.

Завдяки системному впливу усіх вище перелічених ефектів відбувається суттєве покращення передумов регіонального розвитку прикордонних територій України, що, у свою чергу, чинить позитивний зворотний вплив на подальшу активізацію транскордонної співпраці. Насамперед, це відбувається через стимулювання розвитку всіх складових транскордонного співробітництва: експорту та імпорту товарів і послуг у межах транскордонних регіонів, прикордонної торгівлі, транскордонного підприємництва, функціонування єврорегіонів, інвестиційної співпраці, трудовіміграційні процеси.

Як наслідок, протягом останніх років зовнішньоекономічне співробітництво українських регіонів зі своїми європейськими партнерами набуває дедалі більшого розвитку. З кожним роком інтеграція регіональних економік нашої держави у систему глобальних зовнішньоекономічних

зв'язків відзначається дедалі більшою диверсифікованістю та інтенсивністю. Особливого значення у цьому контексті набуває міждержавна трудова міграція, торгівельно-економічне та інноваційно-інвестиційне співробітництво із суміжними регіонами сусідніх Європейських держав.

З метою використання нових можливостей сусідства в межах транскордонних регіонів, сформованих на кордоні України з ЄС, а також для нейтралізації можливого негативного впливу існуючих відмінностей у рівні життя по обидва боки кордону, виникає необхідність виявлення найбільш ефективних засобів вирішення проблем у таких напрямках, як розвиток прикордонної та транспортної інфраструктури, захист спільних кордонів, спрощення процедур перетину кордону, захист від організованої злочинності та боротьба з нею; охорона навколишнього середовища й охорона здоров'я, розвиток культурних зв'язків з обох боків кордону. В окрему проблему виділяється трудова міграція, яка вимагає формування ефективних міждержавних механізмів її регулювання.

Водночас, багато проблем, пов'язаних із повноцінним функціонуванням транскордонних регіонів на західному кордоні України, залишаються поки що невирішеними. Насамперед це стосується розвитку транскордонних ринків, налагодження сучасних методів ведення транскордонного бізнесу, впливу на транскордонну діяльність місцевих громад, налагодження інформаційного супроводу транскордонної діяльності тощо. Крім того, відверто недостатнім є рівень використання в Україні нових форм транскордонної співпраці, зокрема транскордонних кластерів, транскордонних партнерств і транскордонних промислових зон.

Для вирішення зазначених питань, пов'язаних з інтеграційними процесами, додаткового значення набуває вивчення організаційно-управлінських механізмів функціонування транскордонних регіонів. В Україні до останнього часу прикордонні регіони реалізують регіональні програми та галузеві проекти без урахування специфічних транскордонних умов власної економічної ситуації, яка склалася на локальних ринках праці

прикордонних територій. Результатом недостатньо скоординованого здійснення регіональних та секторальних програм по різні боки кордону стало унеможливлення ефективного функціонування транскордонних регіонів як цілісних соціально-економічних систем.

Для вирішення зазначених питань, пов'язаних з інтеграційними процесами, додаткового значення набуває вивчення організаційно-управлінських механізмів функціонування транскордонних регіонів.

Формування інституційних основ розвитку транскордонного співробітництва України та активізація зовнішньоекономічної діяльності регіонів нашої держави у контексті європейської інтеграції відбувається вже з самого початку здобуття Україною незалежності у 1991 р.

Так, на початку 90-х років минулого століття в західних регіонах нашої держави виникли перші ініціативи щодо формування єврорегіонів. Вони були зумовлені прагненням місцевої влади та регіональних еліт перевести транскордонну співпрацю, яка до цього здійснювалася переважно в епізодичному режимі та значною мірою спонтанно, у системну площину.

Таким чином, єврорегіони, сформовані на кордоні між Україною та ЄС, відіграють особливу роль у становленні та розвитку відповідних транскордонних регіонів. З одного боку, характер їхнього функціонування не дозволяє забезпечувати виконання всіх тих завдань, що покладаються на єврорегіони в державах ЄС. Проте з іншого, єврорегіони, до складу яких входять прикордонні території України, беруть на себе частину функцій з поглиблення зовнішньоекономічної діяльності в межах відповідних транскордонних регіонів, що дозволяє розглядати їх як важливий елемент інституціоналізації зовнішньоекономічних зв'язків у цих транскордонних регіонах в умовах європейської інтеграції України.

Поряд з єврорегіонами важливим механізмом становлення зовнішньоекономічних зв'язків у транскордонних регіонах в умовах європейської інтеграції України слід визнати створення різного роду преференційних економічних режимів. Такі режими покликані сприяти

активізації регіонального розвитку прикордонних територій нашої держави, у тому числі за рахунок поглиблення і диверсифікації зовнішньоекономічних зв'язків із прикордонними регіонами сусідніх держав Європи.

Основними преференційними економічними режимами, які використовувалися в Україні з метою господарського розвитку прикордонних регіонів та активізації їх зовнішньоекономічної діяльності, можна вважати створення спеціальних економічних зон і територій пріоритетного розвитку. Водночас, у світовій практиці в цьому контексті також активно використовуються безмитні зони, транскордонні технопарки та бізнес-інкубатори, елементи яких упродовж останніх двадцяти років знайшли своє часткове застосування і в Україні.

Механізм дії преференційних режимів у транскордонних регіонах полягає у стимулюванні іноземного інвестування, освоєння нових технологій та імпорту високотехнологічного обладнання, що веде до розвитку транскордонного бізнесу та диверсифікації транскордонних ринків товарів і послуг. Як наслідок, відбувається активізація інвестиційного співробітництва у межах транскордонного регіону, збільшуються обсяги транскордонної торгівлі товарами і послугами, розв'язується проблема зайнятості економічно-ефективного населення.

Своєрідним доповненням до економічного впливу механізму преференційних режимів на розвиток зовнішньоекономічних зв'язків у транскордонних регіонах є механізм, сформований на базі розвитку прикордонної торгівлі.

Так само, як і діяльність єврорегіонів, прикордонна торгівля має низку специфічних, притаманних лише їй, важелів впливу на активізацію та диверсифікацію зовнішньоекономічних зв'язків у транскордонному регіоні. Насамперед, це стосується налагодження безпосередніх ділових контактів на рівні індивідів – мешканців прикордонних територій сусідніх держав та формування на цій основі стабільного інституційного базису здійснення ними підприємницької діяльності в межах транскордонного регіону. Саме

завдяки цій особливості прикордонна торгівля відзначається особливою стійкістю щодо змін зовнішнього середовища і може відносно безболісно пристосовуватися як до кризових ситуацій, так і до інноваційного розвитку транскордонного бізнесу.

Одним з найбільш дієвих інструментів сприяння інноваційному розвитку зовнішньоекономічних зв'язків у транскордонному регіоні протягом останнього часу стало формування кластерів.

Характерною особливістю транскордонних кластерів, які в Україні є поки що мало поширеним явищем, виявляється їхній синергетичний вплив на різні аспекти господарської діяльності у межах транскордонного регіону. Адже, об'єднуючи підприємства та організації різних галузей і видів діяльності з обох боків кордону, транскордонний кластер сприяє зниженню їх трансакційних витрат в умовах здійснення зовнішньоекономічних операцій. Більше того, у процесі життєдіяльності такого кластера з'являються додаткові стимули щодо приєднання до нього все нових суб'єктів. За рахунок цього зовнішньоекономічна діяльність у межах транскордонного регіону не лише інтенсифікується, але і диверсифікується.

Таким чином, основними механізмами становлення та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків у транскордонних регіонах за участю прикордонних територій України в умовах європейської інтеграції нашої держави можна вважати: єврорегіональний, преференційний, прикордонно-торговельний, інноваційний, а також міграційно-трудоий. Найменш вивченим є механізм регулювання трудової міграції, який не склався ні організаційно, ні функціонально. Дослідження трудовіграційних процесів, за незначним винятком, знаходяться на початковій стадії, багато методичних та організаційних аспектів їх регулювання належним чином не розкриті, а наукові доробки, напрацьовані в процесі реформи, не доведені до рівня практичного використання і не враховують всієї мінливості ситуацій та глибини трансформаційних процесів.

Як наслідок, сьогодні в Україні не має продуманої міграційної політики. Дії уряду з регулювання трудової міграції є несистемними, їм бракує чіткої цільової постановки, окреслення кола завдань, що вирішуються в різних часових лагах, локалізації масштабів трудової міграції та визначення важелів впливу на зовнішню трудову міграцію.

Трудова міграція як феномен, що поширився в умовах трансформаційної кризи при переході України до ринкової економіки, оцінюється вітчизняними та зарубіжними науковцями далеко не однозначно. На нашу думку, як і будь-яке соціально-економічне явище, трудова міграція містить в собі різнорідний потенціал впливу на господарський комплекс регіону. Особливо це стосується такої динамічної сфери, як транскордонне співробітництво. Адже міжнародна трудова міграція – це переміщення населення через державні кордони з метою вступу в трудові відносини з роботодавцями в іншій країні¹.

Міжнародна трудова міграція виступає однією із важливих форм міжнародних економічних відносин, суть якої полягає у перерозподілі економічно активного населення із однієї країни в інші. Вона носить глобальний характер, що проявляється у переміщенні працездатного населення між державами усього світу. Її розв'язання можливе за умови об'єднання зусиль усієї міжнародної спільноти.

В основі сучасної міжнародної трудової міграції лежить ряд важливих закономірностей, основою із яких є постійне збільшення контингенту населення, включеного в орбіту зовнішніх трудових переміщень. За своїм характером трудова міграція носить економічний характер. Посилення нерівномірності економічного розвитку між індустріально розвиненими країнами та країнами, що розвиваються, є однією з основних причин, що генерують умови збільшення масштабів трудової міграції, що вимагає внесення серйозних коректив у регулювання трудові міграційної політики.

¹Пуригіна О. Г. Міжнародна міграція / О.Г.Пуригіна, С.Е.Сардак // Навч. посіб. – К. : ВЦ «Академія» 2007. – С. 68.

Особливістю трудової міграції працездатного населення України в сучасних умовах є зміна вектору трудовіграційних процесів на користь європейських країн, зумовлена геополітичними змінами, відкритістю національної економіки, лібералізацією візового контролю, посиленням євроінтеграційних процесів. Це вимагає посилення взаємодії з країнами-членами Європейського Союзу у створенні сприятливих умов для легалізації українських трудових мігрантів, активізація співробітництва у сфері прикордонного контролю, управління процесами законної міграції, сприяння зворотній міграції, захист прав трудових мігрантів.²

З одного боку, виїзд за кордон на тимчасові заробітки мешканців прикордонних регіонів нашої держави загрожує вимиванням частини вітчизняних трудових ресурсів, погіршенням демографічної ситуації всередині держави, дефіцитом кваліфікованого персоналу на українських підприємствах тощо. Однак, з іншого погляду, саме трудова міграція забезпечує найвищий рівень суспільної адаптації наших співвітчизників до стандартів життя розвинутих держав Європи, дозволяє набувати їм досвід роботи у ринковому та підприємницькому середовищі держав ЄС, неспівставний за своєю вагомістю з тим, який набувається під час участі у прикордонній торгівлі та інших формах зовнішньоекономічної діяльності у межах транскордонних регіонів, а також забезпечує акумулювання достатніх фінансових ресурсів, що можуть ефективно використовуватись для інвестування в Україні (рис. 1).

² Пітюлич М.І. Новітні тенденції розвитку міжнародної трудової міграції та їх наслідки для України / М.І.Пітюлич // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка – Мукачево, 2014. –№1 (1). – С. 100.

Рис. 1. Трудова міграція в механізмі становлення та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків транскордонного регіону.*

*Авторська розробка

Експерти відзначають, що зовнішня трудова міграція є також джерелом досвіду, знань, міжособистісних контактів, школою бізнесу та ринкової поведінки. Крім цього, значні кошти, які надходять від заробітчан, підвищують платоспроможний попит і таким чином стимулюють виробництво. Вони сприяють розвитку малого бізнесу, прискоренню формування середнього класу.³ Все це позитивно відображається на активізації зовнішньоекономічних зв'язків у межах транскордонних регіонів, стимулюючи процеси європейської інтеграції нашої держави.

На думку вітчизняних дослідників: «Заробітчани, збагачені іноземним

³ Лех Г. А. Трудова міграція за кордон як спосіб додаткового отримання доходів / Г.А.Лех, І.В. Ангелко [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltu/18_4/127_Lech_18_4.pdf

досвідом та ознайомленні з їхніми технологіями, також вкладають зароблене у розвиток власної справи. Наразі таких людей є небагато і завдання держави та місцевої влади врешті-решт створити такі умови, щоб їх частка зростала, і щоб гроші було вигідніше вкладати у виробництво, аніж у торгівлю і сферу послуг, які зараз домінують у малому бізнесі».⁴ Крім того, науковці наголошують: «Інвестиції в людський капітал, зокрема освіту та медицину, поліпшення якості життя не можна не оцінювати позитивно... Забезпечене заробітками трудових мігрантів збільшення попиту на вищу освіту сприяло розвитку галузі. Так, у західних областях України, охоплених масовою еміграцією, зростання кількості вищих навчальних закладів, їх студентів і випускників відбувалося швидшими темпами, ніж у цілому по Україні».⁵

Таким чином, трудова міграція мешканців прикордонних територій західних областей нашої держави може розглядатися в контексті функціонування окремого механізму розвитку зовнішньоекономічних зв'язків у межах відповідних транскордонних регіонів. Причому цей механізм, поряд з іншими, які були окреслені вище, не є локальним чи обмеженим у часі своєї дії, як може здатися на перший погляд. Він має значний ресурс збереження власного впливу та стратегічний горизонт подальшої еволюції.

У цьому контексті вітчизняні фахівці звертають увагу на те, що досі ми розглядали трудову міграцію як своєрідну «хворобу Європи», яка не в змозі справитися зі стрімким старінням населення, але вже в найближчому майбутньому Україна має «перехворіти» на цю недугу та навчитися використовувати це на благо своєї економіки. У нас є всі можливості скористатися історичним шансом і не повторити чужих помилок. Адже вже сьогодні є чимала кількість прикладів, коли тисячі вчорашніх трудових мігрантів повертаються в Західну Україну. За накопичені гроші вони

⁴ Трудова міграція: плюс – для економіки, мінус – для суспільства [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://zik.ua/ua/news/2005/01/21/7450>.

⁵ Малиновська О.А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування: Аналітична доповідь / О.А.Малиновська. – К. : НІСД, 2011. – С. 12.

відкривають свій малий бізнес: швейні виробництва, готелі, перевезення, "зелений" туризм тощо, розвиваючи тим самим потенціал зовнішньоекономічних зв'язків транскордонного.

Водночас, слід наголосити на тому, що повноцінне використання ресурсу, яким володіє міграційно-трудова механізм активізації зовнішньоекономічних зв'язків у межах транскордонних регіонів, безпосередньо пов'язане із ефективним застосуванням відповідних маркетингових інструментів. Адже без належної популяризації тих можливостей, які з'являються у процесі участі мешканців прикордонних територій України у трудовій міграції, особливо в межах транскордонних регіонів, складно розраховувати на залучення набутого ними досвіду та акумульованих фінансових ресурсів у сферу конкурентоспроможного транскордонного бізнесу.

Більше того, вагоме значення, яке відводиться маркетинговим важелям стимулювання регіонального розвитку в умовах зовнішньоекономічної діяльності прикордонних територій нашої держави, дозволяє виокремлювати маркетинговий механізм становлення та розвитку зовнішньоекономічних зв'язків у транскордонному регіоні. Роль цього механізму дедалі більше зростає в умовах поглиблення європейської інтеграції України, а його ключовими ланками є рекламно-промоційна діяльність, просування спільних інвестиційних продуктів і бізнес-ідей, а також підготовка і проведення спільних спортивних і культурних мега-заходів.

Використання потенціалу міграційно-трудова механізму, підвищення ефективності його функціонування в умовах поглиблення економічних взаємовідносин між Україною та державами ЄС, виступає вагомим стимулом розвитку зовнішньоекономічних зв'язків у межах транскордонних регіонів, до складу яких входять прикордонні території України, а також дієвим важелем підвищення якості життя та рівня соціального захисту мешканців цих територій.

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 3

1. Пуригіна О.Г. Міжнародна міграція / О. Г. Пуригіна, С. Е. Сардак // Навч. посіб. – К. : ВЦ «Академія» 2007. – 312 с.
2. Пітюлич М.І. Новітні тенденції розвитку міжнародної трудової міграції та їх наслідки для України // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка – Мукачево, 2014. –№1 (1). – С. 96-100.
3. Лех Г.А. Трудова міграція за кордон як спосіб додаткового отримання доходів / Г.А. Лех, І.В. Ангелко [Електронний ресурс]: Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/chem_biol/nvnltsu/18_4/127_Lech_18_4.pdf.
4. Трудова міграція : плюс – для економіки, мінус – для суспільства [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://zik.ua/ua/news/2005/01/21/7450>.
5. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування: Аналітична доповідь / О. А. Малиновська. – К. : НІСД, 2011. – 40 с.

РОЗДІЛ 4. ТРУДОВА МІГРАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ В УМОВАХ ПОСИЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Проведений аналіз основних тенденцій світових трудовіграційних потоків в умовах глобалізації світової економіки показує, що їх дія проектується не тільки на Україну в цілому, але і на її територіальні утворення, оскільки міграція населення завжди має регіональну прив'язку. Особливо це стосується прикордонних регіонів, де трудова міграція є найбільш динамічною та масштабною складовою міграційних процесів. Не є винятком в цьому плані і Закарпатська область, де трудова міграція має історичне підґрунтя, характеризується значними масштабами включення працездатного населення в орбіту трудовіграційних процесів. Із розпадом Радянського Союзу змінився вектор трудовіграційних потоків переважно в країни Західної Європи, а домінуючою формою на зміну внутрідержавної стала міждержавна трудова міграція.

Соціологічний моніторинг трудових мігрантів Закарпатської області, проведений вченими Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України, яким було охоплено 420 осіб усіх міст та районів області показав, що вирішальний вплив на формування міграційного потенціалу регіону в сучасних умовах здійснюється під впливом 7 основних чинників:

а) історичний характер міжнародної трудової міграції, в основі якого лежать соціально-економічні, етнічні, політичні та релігійні чинники;

б) лібералізація державного контролю за процесами міграції внаслідок відкритості економіки, зумовлена ринковими трансформаційними процесами;

в) лібералізація візового режиму з країнами Європейського Союзу та територіальна близькість Закарпаття до європейських країн;

г) розвиток транскордонного економічного співробітництва, наявність спільних систем комунікацій та транспортних артерій;

д) суттєві відмінності в рівні та темпах економічного розвитку та рівні життя населення у порівнянні з Європейськими країнами, включаючи і сусідні із Закарпаттям країни;

е) глибокі диспропорції на регіональному ринку праці, що призвели до суттєвого розриву між попитом і пропозицією праці, особливо його інтелектуального сегменту, та в рівні оплати праці;

є) етнічна компонента населення, наявність родинних зв'язків, знання мови, подібної ментальності, трудових традицій тощо.

Дія зазначених чинників в сукупності із диспропорціями, які склалися у сфері соціально-трудова відносин, ринку праці та зайнятості, генерують умови для масштабної трудової міграції працездатного населення Закарпатської області, яка за експертними оцінками складала у 2012 році 175 тис. осіб працездатного віку¹. Чітко визначилися вектори трудової міграції – східний (переважно Росія) та західний (переважно країни ЄС).

Таблиця 4.1

Кількість закарпатських трудових мігрантів

(осіб)

	2006	2012
ЄС	34889	117250
МС	29655	57750

Дані, наведені в таблиці 1, вказують на стійку тенденцію до збільшення кількості трудових мігрантів у 2012 році порівняно з 2006 роком: у країнах ЄС на 67%, у Росії – на 33%. Можна стверджувати, що існуюча тенденція буде зберігатися і в перспективі. Це зумовлено двома причинами. Перша – еміграційний потенціал Закарпатської області є досить суттєвим. Моніторинг трудових мігрантів показав, що від 30 до 40 відсотків закарпатців у майбутньому планують виїзд на роботу та постійне місце проживання за кордон, в основному у країни ЄС. Найбільш висока орієнтованість на роботу

¹ В Україні та її регіонах відсутня об'єктивна інформація про масштаби трудової міграції, враховуючи це, у монографії використано дані соціологічного моніторингу трудових мігрантів, експертні оцінки авторів.

за кордоном фіксується у молоді (близько 70%), що має високий освітній рівень. Друге – це поступовий вихід країн Європейського Союзу з фінансово-економічної кризи, що об’єктивно призведе до зростання попиту на працівників-мігрантів. До того ж цілком очевидно, що на міжнародному ринку праці загострюватиметься конкуренція за робочу силу, передусім кваліфіковану, що створює об’єктивне підґрунтя для гарантованого працевлаштування осіб, які мають високу професійну кваліфікацію, що характеризує наших трудових мігрантів. За експертними оцінками кожний дванадцятий трудовий мігрант має вищу освіту.

Вибіркові статистичні спостереження та соціологічні дослідження, проведені за період 2006-2012 років, показали, що основними країнами-реципієнтами трудових мігрантів із Закарпаття є країни ЄС, а трудова міграція має низку специфічних ознак.

Таблиця 4.2

Характеристика країн виїзду трудових мігрантів Закарпаття за типом міграції	
<i>Країна виїзду</i>	<i>Тип міграції</i>
Росія	Сезонний, переважно чоловічий, нелегальний
Білорусь	Сезонний, чоловічий
Словаччина	Сезонний, транзитний, човниковий
Угорщина	Човниковий, транзитний
Польща	Сезонний, жіночий, сільськогосподарський
Чехія	Зростаючий, частково транзитний (міграція до інших країн)
Італія	Переважно жіночий, переважно легальний
Португалія	Чоловічий та родинний
Іспанія	Переважно родинна
Німеччина	Тривала міграція, переважно кваліфіковані працівники

«Східний» вектор трудової міграції із Закарпаття привабливий для тих трудових мігрантів, які зорієнтовані на сезонну міграцію, мають відносно низьку кваліфікацію, як правило, середню освіту та низький рівень володіння іноземними мовами. При цьому не останню роль відіграє нездатність трудових мігрантів до адаптації в незвичному економічному та

соціокультурному середовищі країн Західної Європи. З гендерної точки зору – це переважно чоловічий напрям, а за віковою структурою – люди переважно середнього віку та молодь (34-37 років).

«Західний» вектор характеризується більш значним відсотком молоді, що має високий освітній рівень, із яких певна частина непогано володіє мовами країн перебування. З гендерної точки зору цей напрям розподілений більш-менш рівномірно, з невеликим переважанням кількості жінок.

Таблиця 4.3

Порівняльна характеристика міграції у ЄС та МС	
ЄС	МС
Вищий рівень оплати праці	Нижчий рівень оплати праці
Складна візова процедура	Безвізовий режим
Кращі умови проживання та праці	Гірші умови праці, не виключені проблеми з оплатою праці
Міграція набуває тривалого характеру, часто безповоротна	Міграція має сезонний характер (в основному це сільське господарство, будівництво)
Вищий освітній рівень мігрантів	Нижчий освітній рівень мігрантів
Диверсифікація трудової діяльності	Переважно робочі професії
Заробітна плата нижча, ніж у корінних мешканців	Заробітна плата нижча, ніж у корінних мешканців

Європейський вектор трудової міграції населення області, не дивлячись на його важливі соціально-економічні наслідки, створює ряд серйозних загроз, які повинні бути враховані в регіональній трудові міграційній політиці.

По-перше – це посилення тенденції до безповоротності мігрантів, тобто асиміляція трудових мігрантів в країнах-реципієнтах. В процесі соціологічного моніторингу встановлено, що майже 37% трудових мігрантів мають більше ніж десятирічний досвід роботи за кордоном. За теорією міграції населення, термін приживаності становить десять років. Вважається, що після такого тривалого періоду часу людина адаптується у новому для неї середовищі і набуває ознак місцевих жителів. Тому вірогідність повернення на батьківщину виглядає малоімовірною, тим паче, що знайти

роботу вдома із заробітком, який вони отримували в Європі, практично неможливо. Якщо до цього додати, що рівень побутових умов задовольняє 71% трудових мігрантів, а умови праці відповідають вимогам біля 79%, то стає очевидним серйозність їх намірів залишитися на постійне місце проживання в тих країнах, де вони працюють. Більше того, 52% трудових мігрантів платять податки і збори у країні заробітків, що, з одного боку, свідчить про легальний характер їх праці за кордоном, а з другого – можливість отримати пенсію після досягнення пенсійного віку. Відмічені процеси неминуче призведуть до погіршення демографічної ситуації в області внаслідок того, що в орбіту трудової міграції включено жінок в основному репродуктивного віку, погіршення вікової та статевої структури населення, збільшення частки осіб передпенсійного й пенсійного віку та втрату економічно активної частки населення в її загальній кількості. Проблема ускладнюється від'ємним міграційним сальдо, яке в 2012 році склало 151 особу, а у 2013 – 328 осіб².

По-друге - це відтік за кордон кваліфікованих та висококваліфікованих кадрів, частка яких в структурі трудової міграції є вагомою. За результатами моніторингу професійно-технічну освіту мали 33%, а вищу – 12% трудових мігрантів. В основі відтоку висококваліфікованих кадрів лежить ряд серйозних причин.

Головною із них є те, що процеси реструктуризації господарського комплексу регіону не супроводжуються розширенням сфери докладання інтелектуальної праці. Підтвердженням цього є аналіз новостворених робочих місць, які на 80% не потребують висококваліфікованої праці. По суті, політика створення нових робочих місць в регіоні розминається із офіційним державним курсом на модернізацію економіки і її орієнтацію на інноваційний шлях розвитку. Проблема ускладнюється скороченням наукових організацій із 22 у 1995 році до 8 у 2013 році. Кількість наукових

² Статистичний щорічник Закарпаття за 2013 рік. – Ужгород: . Головне управління статистики у Закарпатській області, 2014. – С. 318.

працівників за цей період зменшилася на 49,8% (від 1509 до 757 осіб), кількість спеціалістів, які виконують наукові та науково технічні роботи – на 62,6% (від 1113 до 416 осіб), чисельність викладацького складу освітніх закладів III-IV рівнів акредитації, яка до 2011 року зберігала тенденцію до зростання, за останні два роки скоротилася на 9,5%. З 2008 по 2013 рік зменшилася кількість інноваційно активних промислових підприємств – з 31 до 15³. Все це свідчить про звуження сфери інтелектуальної праці, обмеження можливостях працевлаштування осіб, які мають високу кваліфікацію.

Щодо основних мотивів міграційної активності інтелігенції з точки зору респондентів, на першому місці є потреба у грошах (82%), відсутність роботи (48%), вищий рівень оплати праці (17%). Натомість чинники, пов'язані з фаховою самореалізацією, отримали при опитуванні дещо нижчу рейтингову оцінку.

З цього можна зробити висновок, що інтелектуальна трудова міграція в області має економічний характер, а саме явище інтелектуальної міграції стає особливо важливим індикатором реагування інтелектуальної еліти на зниження престижності освітньо-наукової праці, відсутність можливості професійної самореалізації, перспективи кар'єрного зростання, низький рівень оплати праці, внаслідок чого йде процес її знецінення.

Проведений моніторинг трудової міграції населення вимагає здійснення низки соціально-економічних заходів, ключовою з яких є здійснення активної політики на регіональному ринку праці. Це зумовлено тим, що саме тут праця отримує вартісну оцінку, визначаються умови найму, в тому числі заробітна плата, режими зайнятості, можливості отримання освіти, професійно-кваліфікаційний ріст тощо. Це означає, що ринок праці, будучи органічно зв'язаний з різними сегментами ринкової системи, не

³ Статистичний щорічник Закарпаття за 2013 рік. – Ужгород: . Головне управління статистики у Закарпатській області, 2014. – С. 292.

тільки віддзеркалює ситуацію в економіці, але й реалізує один з виробничих ресурсів – працю, властивістю якої є обмеженість, а тому звуження сфери докладання праці, недорозвинутість ринкових організаційно-правових форм господарювання, обмежений доступ населення до кредитних ресурсів у сукупності з низькою її ціною створюють об'єктивне підґрунтя для масштабної трудової міграції, що, з одного боку, суперечить регіональним інтересам та стратегії розвитку країни, а з другого – зумовлює потребу формування ефективних механізмів регулювання міграції.

Усвідомлення необхідності реалізації державної трудовіграційної політики в логічній ув'язці з темпами та динамікою трансформаційних процесів, що враховують просторову мобільність економічно активного населення, є методологічною базою формування механізмів регулювання міграційних процесів.

При цьому суттєво повинна зростати роль органів державної влади на місцях. Сьогодні обласні та районні державні адміністрації, органи місцевого самоврядування не впливають на формування міграційних трудових потоків, які значною мірою формуються стихійно, статево-вікову структуру мігрантів, масштаби трудових переміщень. Така ситуація веде до поглиблення диспропорцій в режимах відтворення населення, особливо сільського, яке формує основний контингент трудової міграції, скорочення темпів його природного приросту в просторовому зрізі за рахунок уповільнення коефіцієнту народжуваності та від'ємного міграційного сальдо. Відмічені процеси супроводжуються деформаціями статево-вікової структури населення, його старінням, знелюдненням територій та посиленням утриманських тенденцій за рахунок зростання навантаження на економічно активне населення. Сказане підтверджується аналізом динаміки демографічного розвитку населення прикордонних районів Закарпатської області, яке сьогодні формує ядро міждержавної трудової міграції. Так, наприклад, за період з 1998 по 2007 рік темпи скорочення природного

приросту населення в прикордонних районах становили 3% при загальнообласному показнику 0,8%.

Не вдаючись до гіперболізації, можна стверджувати, що саме трудова міграція стає визначальним структурним чинником, який у перспективі впливатиме на демографічний розвиток населення прикордонних територій регіону. Існуюча ситуація суперечить не тільки регіональним, але і національним інтересам, оскільки основним завданням у прикордонних районах є стабілізація чисельності населення. Принаймні це означає, що зазначена проблема сьогодні переміщується з площини соціально-економічної у політичну. Недооцінка цього факту у перспективі матиме серйозні наслідки. Політичний контекст трудової міграції практично не досліджується, однак його присутність є відчутною. Для цього достатньо проаналізувати результати виборів у розрізі трудові міграційних агломерацій. Трудова міграція, зорієнтована на захід, як правило, віддає свої голоси за проєвропейськи налаштованих політиків, натомість східна в основному підтримує проросійських. Звідси випливає проблема оптимізації трудові міграційних процесів відповідно до стратегічних орієнтирів держави.

Не менш важливим завданням є чітке формулювання державної міграційної політики. Цілком очевидно, що в найближчій перспективі локалізувати масштабну трудову міграцію не вдасться. Принаймні це означає, що в короткостроковому періоді основною метою державної трудові міграційної політики є мінімізація втрат людських ресурсів та гармонізація інтересів держави і населення у регулюванні міграційних процесів. При здійсненні загальнодержавних заходів, зв'язаних з регулюванням трудової міграції, особливу увагу необхідно приділити західним областям України, які сьогодні є основними донорами трудової міграції.

Реалізація трудові міграційної політики в цих регіонах повинна здійснюватися в тісній ув'язці з вирішенням важливих соціально-економічних проблем – подоланням існуючих диспропорцій у розвитку

сфери докладання праці в сільській місцевості та містах, розвитком виробничої і соціальної інфраструктури, розселенням населення та його зайнятстю, формуванням якісно нових стандартів життя.

ВИСНОВКИ

1. Соціологічний моніторинг трудових мігрантів Закарпаття показав, що інтенсифікація зовнішньої трудової міграції в значній мірі обумовлена історичним характером трудовіграційних процесів, в основі яких лежать соціально-економічні, етнічні, культурологічні чинники, активізація транскордонного співробітництва, наявність спільних систем комунікацій та транзитних артерій. На це накладаються суттєві відмінності у рівні економічного розвитку та рівні життя в сусідніх з регіоном європейських країнах.

2. Європейський вектор зовнішньої трудової міграції населення Закарпаття створює дві потенційні загрози. По-перше, це посилення тенденцій до безповоротності трудових мігрантів, тобто їх асиміляція в країнах-реципієнтах. Така тенденція у перспективі буде посилюватися, оскільки майже 37% респондентів мають більше ніж десятирічний досвід роботи за кордоном, що робить їх повернення на батьківщину проблематичним, а 16% планують у перспективі виїзд на постійне місце проживання за кордон, що неминуче спричинить депопуляцію населення, яка уже сьогодні має локальні форми прояву. Другою потенційною загрозою є активізація інтелектуальної трудової міграції, яка є індикатором реагування інтелектуальної еліти на зниження престижності її праці. Існуюча ситуація, з одного боку, веде до руйнування інтелектуальної еліти, а з другого – знижує потенціал інноваційного розвитку економіки Закарпаття.

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 4

1. Статистичний щорічник Закарпаття за 2013 рік. – Ужгород: . Головне управління статистики у Закарпатській області, 2014. – 511 с.

РОЗДІЛ 5. ВПЛИВ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НА ДЕМОГРАФІЧНИЙ РОЗВИТОК НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Трудова міграція населення є важливою складовою соціально-демографічного процесу. Міграція населення є одним із індикаторів кризового стану економіки. Відтік працездатного населення з країни спричиняють: мала заробітна плата; незабезпеченість населення робочими місцями (особливо в селах); економічна нестабільність та напруженість в країні; зневіра в можливість влаштувати майбутнє дітей в своїй країні; відсутність можливості реалізувати свої права, свій потенціал. Головним чинником, що впливає на міграційну поведінку мешканців Закарпаття, є насамперед економічна ситуація. Серед інших чинників, що стимулюють трудову міграцію, є близькість до кордону з ЄС, налагоджені міграційні та культурні зв'язки.

Закарпаття є багатонаціональним краєм, де проживає понад 100 національностей і народностей. Переважну більшість (80,5%) становлять українці, угорці складають 12,1%, румуни – 2,6%, росіяни – 2,5%, цигани – 1,1%, словаки – 0,5%. Чисельність наявного населення області на 1 січня 2012р. склала 1250,7 тис.осіб, що становить 2,7% населення країни. За чисельністю населення область серед інших регіонів України займає 17 місце, а за середньою густотою (98 осіб на км²) – 8 місце. Переважна більшість жителів області – 62,9 % проживає в сільській місцевості. Чисельність населення одного села на Закарпатті в середньому становить 1,4 тисячі осіб (середній показник в Україні – 1,7 тис.осіб). Найбільшим за чисельністю населення не тільки в області, а і в Україні є Тячівський район, на території якого проживає 13,7 % мешканців краю. Найменший –

Воловецький район, чисельність якого становить 2,1 % від загальнообласного показника чисельності населення.¹

Особливістю демографічної ситуації в Закарпатті є те, що частка сільського населення в загальній чисельності наявного населення становить 63 % (785, 5 тис. осіб). Тоді як по Україні частка сільського населення складає 31%.

Аналіз демографічних процесів у Закарпатській області є необхідним для створення сприятливих умов формування та ефективної реалізації соціально-демографічного потенціалу області. Аналіз демографічного розвитку включає: чисельність населення країни (регіону), його динаміка, характер відтворення; розміщення населення на території, щільність населення, форми розселення, міграції; національний склад населення; статево-вікова структура населення, чисельність і динаміка трудових ресурсів, рівень їхньої освіти, кваліфікації.

Чисельність населення, його динаміка і статево-вікова структура є найважливішими показниками демографічної характеристики народонаселення. Не менш важливим є показник природного приросту населення. Зниження природного приросту спричиняє деформацію вікової структури населення, зумовлює зниження природного приросту трудових ресурсів. "Старіння" населення призводить до збільшення економічного навантаження на працездатних, труднощів у формуванні трудових ресурсів.

Трудову міграцію визначає частка участі населення в трудових міграціях – відношення загальної чисельності трудових мігрантів до чисельності населення у віці 15–70 років. Оскільки більшість трудових мігрантів становлять особи працездатного віку (в опитуванні фіксувалися лише трудові мігранти працездатного віку), особливого значення набуває

¹ Статистичний щорічник Закарпаття за 2012р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2013. – С. 328

показник участі у трудових міграціях представників цього вікового контингенту.

Вчені Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України вважають, що з усіх чинників, які визначають інтенсивність трудових міграцій, демографічний, з одного боку, є менш впливовим, ніж приміром, регіональні диспропорції соціально-економічного розвитку та їх наслідки щодо ситуації на ринку праці, доходів населення тощо, а з іншого – є визначальним, наявність населення визначатиме наявність мігрантів.²

Також вчені виявили важливий інший демографічний чинник, що впливає на обсяг та інтенсивність трудових міграцій - старіння населення. Скорочення кількості молодого працездатного населення і збільшення кількості пенсіонерів призведе до скорочення міграційних процесів і зниження міграційного потенціалу з України.

На трудову міграцію впливає статево-вікова структура населення, чисельність населення, чисельність працездатного населення, природний та механічний рух населення.

За шкалою ООН молодим є населення, в якому частка осіб віком 65 років і більше становить до 4%, при значенні цієї частки 4–7% – населення на порозі старості, і більше 7% – старе населення. В Закарпатті 137 100 осіб віком понад 65 років, це близько 11% всього населення.

Депопуляція та старіння населення на сьогоднішній день є характерним явищем і для багатьох розвинених європейських країн.

У Закарпатській області також спостерігалось зниження чисельності населення до 2008 року (рис.5.1).

² Населення України. Трудова еміграція в Україні. – монографія за ред. акад. НАН України Лібанової Е.М., Київ.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2010. – С. 233

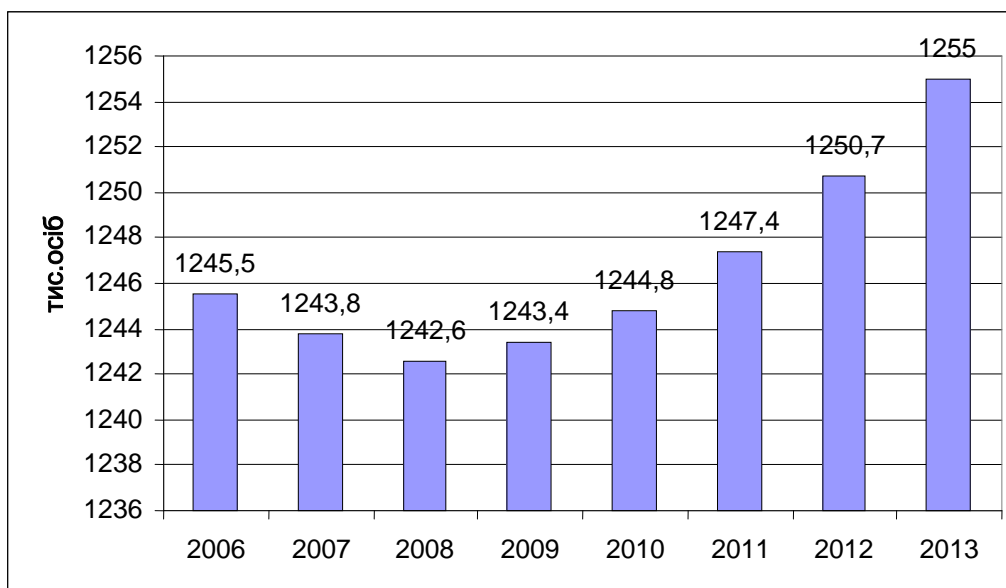

Рис. 5.1. Динаміка чисельності населення Закарпатської області з 2006 по 2013 роки, осіб ³

Із рисунку 5.1 видно, що незначне зростання загальної чисельності населення відбувається із 2009 року, однак до 2008 року мала місце депопуляція, тобто зменшення кількості населення внаслідок перевищення чисельності померлих над кількістю народжених.

Також на чисельність населення впливають і трудові міграційні процеси, що характерні для прикордонної області.

За експертними оцінками масштаби трудової міграції працездатного населення Закарпатської області складали: у 2006 році близько 65 000 осіб, а в 2012 році – біля 175 000 осіб. Якщо такі темпи зростання трудової міграції зберігатимуться, то через декілька років трудових мігрантів налічуватиметься значно більше.

³ Статистичний щорічник Закарпаття за 2012р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області./ [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2013. – С. 341

Участь населення області у трудових міграціях можна визначити за формулою:

$$\text{Частка трудових мігрантів} = \frac{\text{Загальна чисельність трудових мігрантів}}{\text{Чисельність населення у віці 15-70 років}} \times 100$$

Згідно офіційних статистичних даних, у Закарпатській області проживає понад 900 тис. осіб працездатного віку (або 75% населення області). Оскільки трудових мігрантів у 2012 році нараховувалося 175 000 осіб, що становить близько 20 % працездатного населення.

Рис. 5.2. Співвідношення трудових мігрантів та працездатного населення Закарпатської області у віці 15-70 років у 2006 та 2012 роках, осіб ⁴

На рисунку 5.2 наочно продемонстровано частку трудових мігрантів у чисельності працездатного населення: якщо у 2006 році частка трудових мігрантів становила 7,5 %, то у 2012 році – 19% працездатного населення.

⁴ Матеріали опитування Закарпатського регіонального Центру соціально-економічних та гуманітарних досліджень НАН України за 2012 р.

У структурі трудових мігрантів переважають чоловіки найбільш продуктивного віку (30-45 років). Така ситуація у разі переважання тривалої форми міграції у недалекій перспективі може призвести до серйозної деформації структури населення регіону.

Середній вік трудових мігрантів Закарпаття за даними моніторингу у 2012 році склав 30-45 років (рис.5.3).

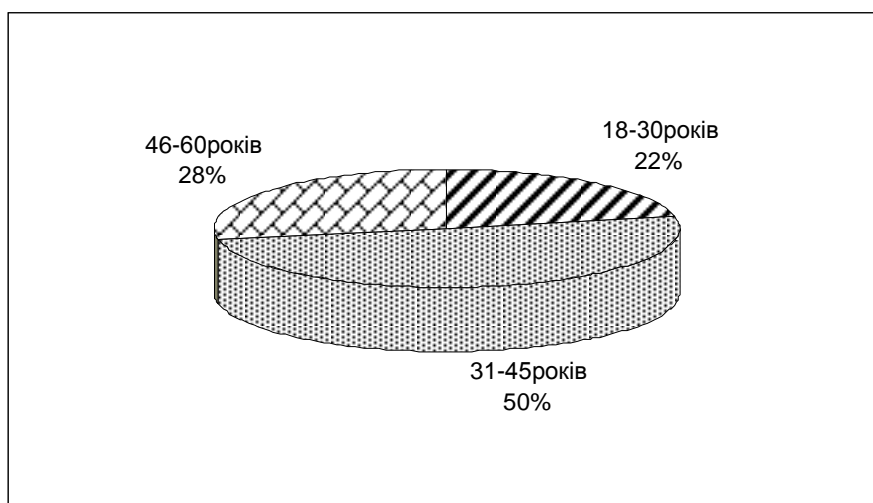
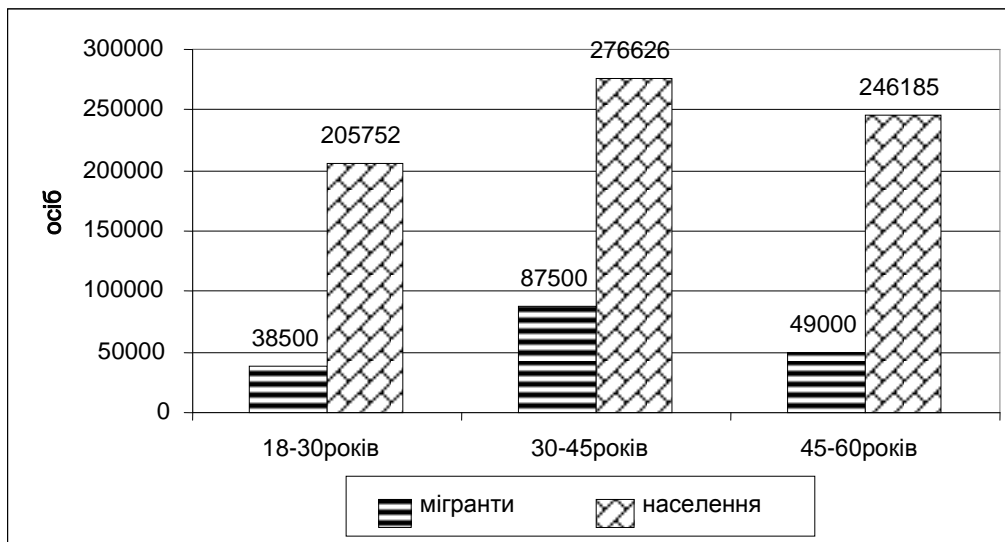

Рис. 5.3. Вікова структура опитаних трудових мігрантів Закарпаття, % ⁵

Як видно із рис. 5.3, вік половини опитаних (50 %) потрапив до категорії «31-45 років» – найбільш економічно активної групи населення, приблизно по 20 відсотків опитаних були в категорії «18-30 років» (22 %) та «46-60 років» (28%) років. Отже, трудова міграція не є „молодіжною”. На роботу за кордоном виїждять переважно особи середнього віку (це понад 85 000 осіб), із значним досвідом роботи в Україні. Особи пенсійного віку майже не виїжджають на заробітки.

⁵ Матеріали опитування Закарпатського регіонального Центру соціально-економічних та гуманітарних досліджень НАН України за 2012 р.

**Рис. 5.4. Розподіл працездатного населення та трудових мігрантів
Закарпаття за віковими групами у 2012 році, осіб ⁶**

Отже, як видно на рисунку 5.4, у віковій групі 18-30 років трудові мігранти складають 18%, у групі 30-45 років – понад 30%, у групі 45-60 років мігрантів 20%.

Соціально-демографічна характеристика трудових мігрантів є необхідною для аналізу особливостей новітньої трудової міграції, щоб визначити, які вікові групи серед населення у працездатному віці беруть найбільшу участь в трудових міграціях, в яких пропорціях знаходиться „чоловіча” та „жіноча” міграція тощо.

Проблеми віково-статевої структури населення мають значні відмінності у сільській і міській місцевостях. У селах різко погіршуються вікова й статеві структури населення, що, безперечно, негативно впливає на розвиток продуктивних сил. Населення сільських поселень майже вдвічі перевищує населення міст (табл.5.1).⁷

⁶ Статистичний щорічник Закарпаття за 2012р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області/ [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2013. – С. 331

⁷ Статистичний щорічник Закарпаття за 2013р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області/ [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2014. – С. 331

**Розподіл постійного населення за статтю по природно-економічним
зонам Закарпатської області (на 1 січня 2013, осіб)**

	Міські поселення			Сільські поселення		
	всього	чоловіки	жінки	всього	чоловіки	жінки
По області	461254	217191	244063	790306	382939	407367
Низинна	287821	134490	153331	286499	136791	149708
Передгірна	90861	43276	47585	309807	151682	158125
Гірська	82572	39425	43147	194000	94466	99534

Щодо розподілу постійного населення за статтю, бачимо: у міських поселеннях жінок на 6% (або на 26872 особи) більше, ніж чоловіків, у сільських лише на 3% жінок більше, ніж чоловіків. У цілому по області жінок на 51 300 осіб більше, ніж чоловіків: 600130 чоловіків (48%) та 651430 жінок (52%).

Структура населення за статтю та віком суттєво впливає на природний та міграційний рух населення. Нормальне відтворення населення вимагає рівноваги чоловіків та жінок у його структурі. Особливо це важливо у дітородному і працездатному віці. Порушення базису ускладнює укладання шлюбів, збільшує ризик розлучень, призводить до появи неповних сімей.⁸

Проведене соціологічне дослідження серед заробітчан Закарпаття зафіксувало виразне домінування „чоловічої” міграції (70% мігрантів – чоловіки). Отже, понад 120 000 чоловіків та понад 50 000 жінок знаходять місце роботи за кордоном. Поділ опитаних трудових мігрантів за статтю виглядає наступним чином (рис.5.5).

⁸ Дяченко Б.І., С.В.Долинський, М.А.Товтин, В.Ю.Ткач. „Європейський ринок праці в системі міжнародної міграції трудових ресурсів”//Економіка АПК, 2005, № 2. – С. 79

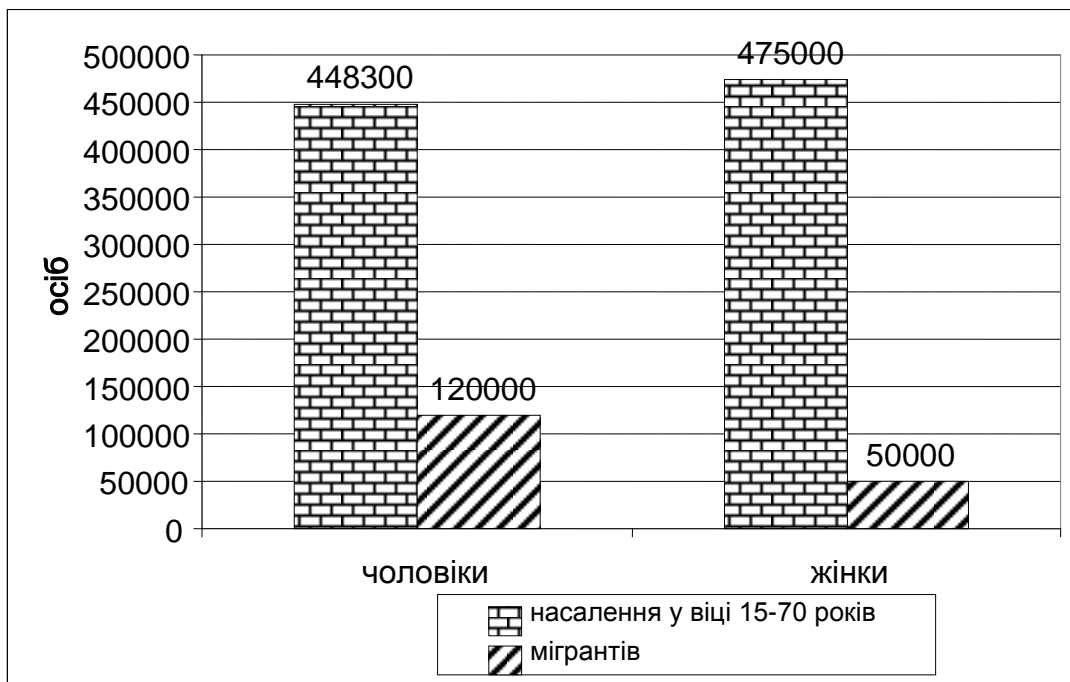

Рис. 5.5. Розподіл трудових мігрантів та населення Закарпатської області за статтю у 2012 році, осіб⁹

На рис. 5.5 чітко видно, що 27% працездатних чоловіків у віці 15-70 років є трудовими мігрантами. Серед жінок цей показник 10%. Також простежується перевага кількості чоловіків-мігрантів над жінками-мігрантами. Сучасні тенденції щодо емансипації жінок та важке матеріальне становище сімей поступово розбавляють «чоловічу» трудову міграцію «жіночою». Чоловіки переважають у масі мігрантів до Росії на важкі види робіт (будівництво), а жінки – до Чехії, Італії.

Через несприятливі економічні та матеріальні умови жінки змушені виїжджати на заробітки. Особливо це спостерігалось на початку 2000-х років, коли скорочення народжуваності в області збігається із початком трудової міграції жінок (рис.5.6).

⁹ Статистичний щорічник Закарпаття за 2012р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2013. – С. 340

Рис. 5.6. Динаміка кількості народжених осіб у Закарпатській області з 2006 по 2013 роки, осіб ¹⁰

Чисельність населення залежить від двох факторів: природного руху населення і міграційного руху населення. Показники природного приросту формуються із співвідношення показників народжуваності і смертності. За даними Головного управління статистики у Закарпатській області, головною тенденцією, що формує демографічну ситуацію в області, є сповільнення темпів скорочення загальної чисельності населення. Більш того, з 2009 року зростає чисельність населення Закарпатської області. Так, у січні 2009 р. чисельність області становила 1 243,2 тис. осіб, а у січні 2013 р. – 1251,5 тис. осіб (табл.5.2).

¹⁰ Статистичний щорічник Закарпаття за 2013р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2014. – С. 339

Коефіцієнт природного приросту /скорочення населення по міських та сільських поселеннях Закарпатської області у 2006, 2009 і 2013 роках, ‰¹¹

	2006р.		2009р.		2013р.	
	міста	села	міста	села	міста	села
Коефіцієнт природного приросту/скорочення на 1000 осіб наявного населення	1,4	0,0	1,9	2,2	2,4	3,2

Отже, Закарпатська область загалом відзначається відносно сприятливою демографічною ситуацією у масштабах України. Головні складові цієї тенденції – поступове зростання рівня народжуваності та стабілізація рівня смертності.

Статистичні дані Головного управління статистики в Закарпатській області свідчать, що за аналізований період високий природний приріст населення Закарпатської області характерний для Рахівського та Тячівського районів, в яких високі коефіцієнти природного приросту 6,8 та 5,5 ‰. Перечинський, Іршавський та Виноградівський райони також мають високі коефіцієнти природного приросту (4-5,5 ‰) за рахунок великих ромських поселень. Найнижчий показник природного приросту населення спостерігається у Воловецькому районі. Найгірша ситуація у Великоберезнянському районі, де спостерігається скорочення населення.

¹¹ Статистичний щорічник Закарпаття за 2012р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2013. – С. 339

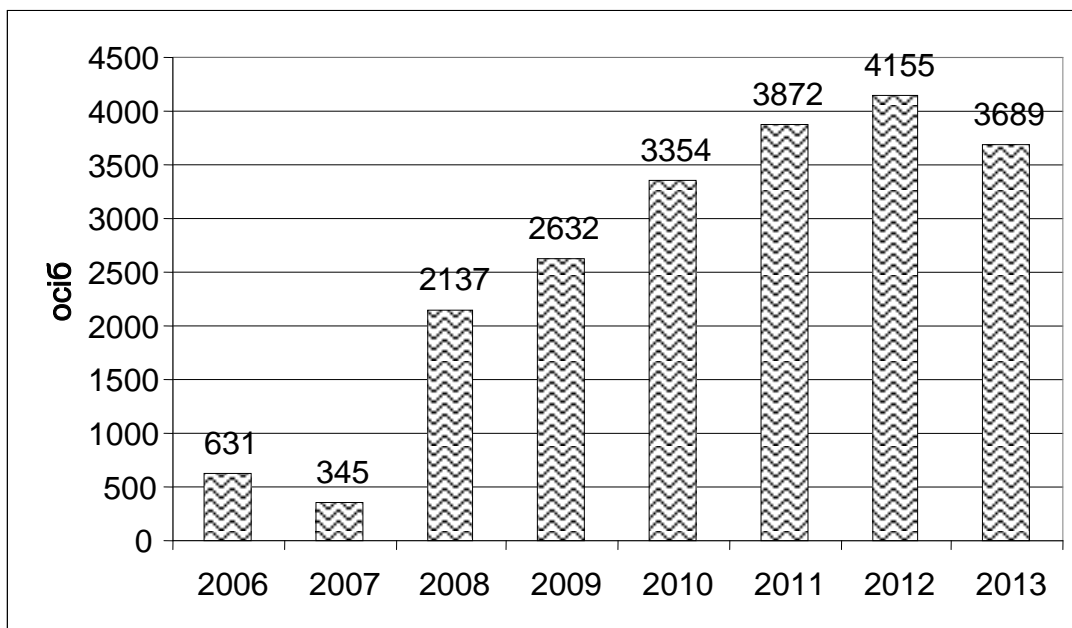

Рис. 5.7. Динаміка природного приросту населення Закарпаття з 2006 по 2013 роки, осіб¹²

Починаючи із 2008 року спостерігається різке зростання природного приросту населення Закарпатської області, що може пояснюватися різким збільшенням соціальних виплат при народженні дитини.

Аналіз основних тенденцій демографічного розвитку населення Закарпатської області вказує на поступове уповільнення темпів природного приросту населення. Існуюча ситуація частково є наслідком масштабної трудової міграції, що у перспективі може призвести до депопуляції населення регіону.

Наочно можна продемонструвати природний приріст у сільських та міських поселеннях на рис. 5.8.

¹² Статистичний щорічник Закарпаття за 2012р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області./ [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2013. – С. 341

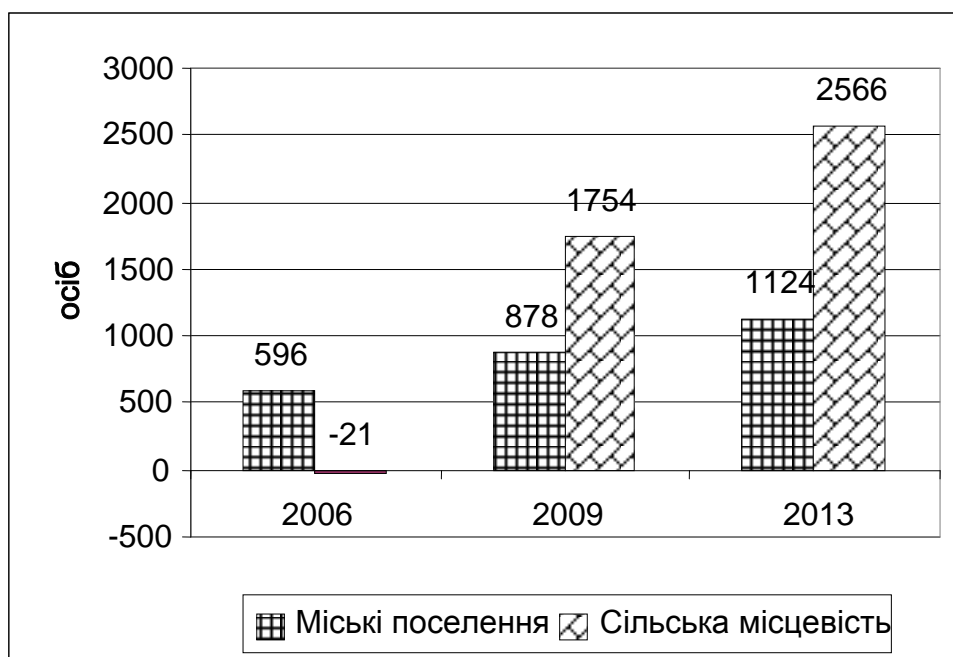

Рис. 5.8. Природний приріст/скорочення населення у сільських та міських поселеннях Закарпаття у 2006, 2009 та 2013 роках, осіб ¹³

З наведеного рисунку видно суттєвий природний приріст населення у 2009 році, особливо у сільських поселеннях. Одним із факторів високого рівня народжуваності є наявність значної кількості етнічних меншин у Закарпатській області, зокрема ромського населення. Цьому в деякій мірі посприяли і соціальні виплати (з 2007-2008 рр.) при народженні дітей, особливо серед ромського населення.

Трудова міграція призводить до руйнування сімейних відносин, погіршення психологічної ситуації у родинах трудових мігрантів. Тут відіграє роль і далека відстань, і зміна звичної обстановки, і відкриття трудовими мігрантами для себе нових горизонтів. Для населення сільської місцевості на відміну від міського, притаманні більш тісні сімейні відносини, дотримання традицій, інший менталітет, а тому розлучення тут не носять масштабного характеру. Проте статистичні дані показують на загальну тенденцію скорочення кількості шлюбів як в міських, так і в сільських поселеннях (рис.5.9).

¹³ Статистичний щорічник Закарпаття за 2012р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області./ [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2013. – С. 341

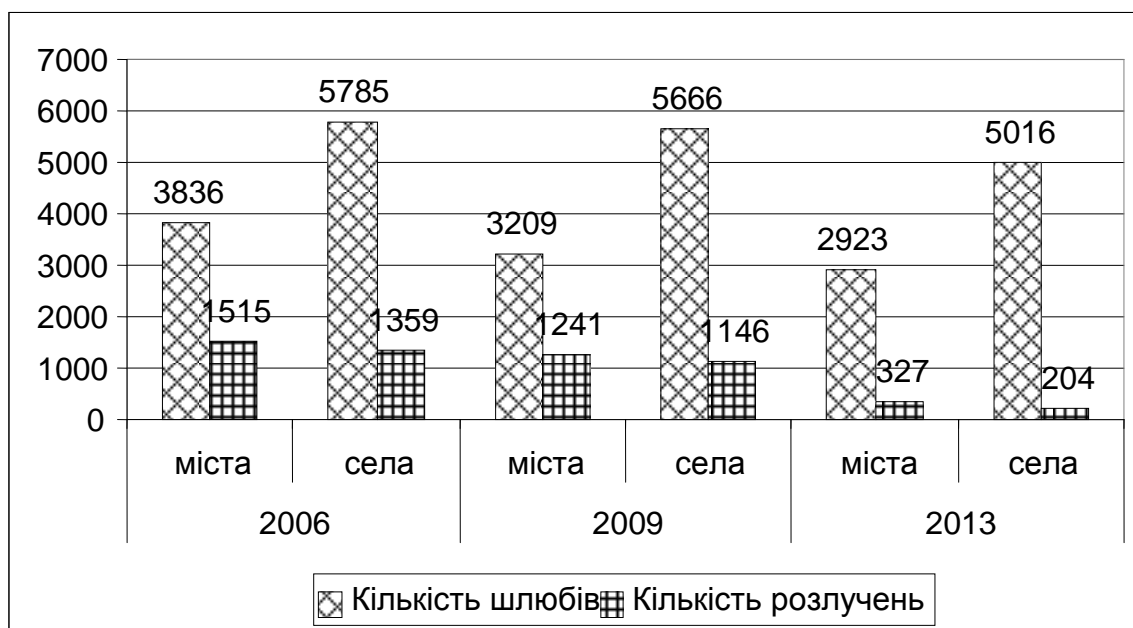

Рис. 5.9. Динаміка кількості зареєстрованих шлюбів і розлучень у міських та сільських поселеннях Закарпаття (2006, 2009, 2013рр.), од.¹⁴

З наведеного рисунку видно, що відбувається поступове скорочення кількості зареєстрованих шлюбів. Ця тенденція характерна як для міських поселень, так і сільських. Цьому в деякій мірі сприяла трудова міграція жінок, яка змінює гендерні ролі у суспільстві. У цілому по області спостерігається зменшення кількості розлучень.

Дослідження сімейного стану респондентів виявило такі результати: 83 % респондентів є одружені; 40% опитаних мають неповнолітніх дітей; у більшості опитаних (68%) сім'ї складаються із 4-5 осіб.

По природно-економічним зонам частка сільського наявного населення та щільність населення області відображена у таблиці 5.3.

¹⁴ Статистичний щорічник Закарпаття за 2012р. / Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2013. – С. 333

Таблиця 5.3

Частка наявного сільського населення та його щільність на території природно-економічних зон Закарпатської області (на 1 січня 2013 року)¹⁵

Райони і міста	Частка наявного сільського населення, %	Щільність населення на кв.км, осіб
<i>По Україні</i>	<i>31</i>	<i>75</i>
По області	63	98,0
Низинна зона	44	1158,0
Передгірна зона	66	189,0
Гірська зона	73	50,0

Аналіз показників таблиці свідчить про неоднозначність розміщення населення на території області. Найвища щільність населення у низинній зоні області, а найменша – у гірській. Щодо частки сільського населення, то у гірських районах області вона сягає понад 70 %.

Вирішальну роль у формуванні зміни чисельності населення Закарпатської області завжди мав природний приріст, тоді як вплив міграції залишався незначним. Проте офіційні статистичні дані не відображають реальний стан міграційних процесів у Закарпатті.

Таблиця 5.4

Динаміка природного та міграційного приросту/скорочення населення Закарпатської області у 2006-2013 рр., осіб¹⁶

	Природний приріст/скорочення, осіб	Міграційний приріст/скорочення, осіб
2006	631	-2300
2009	2 632	-1200
2012	4 155	-521
2013	3689	-328

¹⁵ Статистичний щорічник Закарпаття за 2013р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2014. – С. 313

¹⁶ Статистичний щорічник Закарпаття за 2009р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2010. – С. 298

У Закарпатській області сальдо міграції завжди було від'ємне, причому міграційний убуток населення поступово знижувався. А природне скорочення для нашої області було характерне лише з 2001 по 2005 роки.

Природний приріст/скорочення/ населення по районах більш детально розглянемо у таблиці 5.5. Якщо для міст характерне поступове зростання природного приросту, то у сільській місцевості спостерігається різке його збільшення.

Таблиця 5.5

**Динаміка природного приросту /скорочення/ населення
по містах та районах Закарпаття у 2006-2013 роках ¹⁷**

	2006р.		2009р.		2013р.	
	Природний приріст/ скорочення на 1000 наявного населення	Природний приріст/ скорочення (осіб)	Природний приріст/ скорочення на 1000 наявного населення	Природний приріст/ скорочення, (осіб)	Природний приріст/ скорочення на 1000 наявного населення	Природний приріст/ скорочення, (осіб)
По області	0,5	575	2,1	2632	2,9	3690
Міські поселення	1,4	596	1,9	878	2,4	1124
Сільська місцевість	0,0	-21	2,2	1754	3,2	2566
<i>м.Ужгород</i>	<i>1,1</i>	<i>115</i>	<i>1,1</i>	<i>135</i>	<i>1,3</i>	<i>144</i>
<i>м.Берегово</i>	<i>-5,1</i>	<i>-118</i>	<i>-1,9</i>	<i>-47</i>	<i>-0,1</i>	<i>-23</i>
<i>м.Мукачево</i>	<i>0,5</i>	<i>44</i>	<i>1,6</i>	<i>133</i>	<i>1,8</i>	<i>156</i>
<i>м.Хуст</i>	<i>2,1</i>	<i>61</i>	<i>2,1</i>	<i>66</i>	<i>2,5</i>	<i>107</i>
<i>м.Чоп</i>	<i>-2,0</i>	<i>-16</i>	<i>2,7</i>	<i>36</i>	<i>4,4</i>	<i>40</i>
Берегівський	-3,0	-144	-2,9	-148	7,1	-37
Великобerezнянський	-3,0	-76	-2,1	-31	11,0	-11
Виноградівський	1,6	181	2,7	313	4,2	563
Воловецький	0,0	0	2,3	57	-0,1	14
Іршавський	1,9	175	4,2	414	4,3	409
Міжгірський	1,1	53	1,6	81	5,1	75
Мукачівський	-1,6	-145	0,3	28	1,6	98
Перечинський	-1,7	-48	0,4	14	2,5	177
Рахівський	2,5	205	4,4	403	4,2	505
Свалявський	-0,1	-4	1,3	70	3,4	162
Тячівський	2,8	426	4,5	782	2,3	865
Ужгородський	-2,9	-176	1,0	66	10,9	162
Хустський	0,4	39	2,7	260	-0,2	283

¹⁷ Статистичний щорічник Закарпаття за 2012р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2013. – С. 339

Згідно інформації, наведеної у таблиці, бачимо, що лідером по природному приросту населення є Тячівський район. Також досить високі показники природного приросту населення є у Рахівському, Виноградівському та Іршавському районах.

Розрізняють дві категорії населення: наявне і постійне. До наявного населення відноситься населення, яке знаходиться на момент перепису на даній території, а постійне – це особи, які постійно проживали у даному приміщенні, включаючи тимчасово відсутніх, якщо їх відсутність не перевищила 12 місяців. Якщо постійного населення більше, ніж наявного, це означає, що населення виїжджає: на навчання, на роботу, за кордон, на відпочинок чи лікування і т.п.

Таблиця 5.6

Чисельність наявного та постійного населення в розрізі природно-економічних зон Закарпатської області на 1.01.2013 (тис. осіб)¹⁸

	Наявного			Постійного			Сальдо		
	<i>усього</i>	<i>міське</i>	<i>сільське</i>	<i>усього</i>	<i>міське</i>	<i>сільське</i>	<i>усього</i>	<i>міське</i>	<i>сільське</i>
По області	1250,7	465,2	785,5	1247,9	460,1	787,8	2,8	5,1	-2,3
Низинна	575,4	290,7	284,7	572,5	287,3	285,4	2,9	3,4	-0,7
Передгірна	399,6	91,6	308	399,5	90,6	308,8	0,1	1	-0,8
Гірська	275,8	82,9	192,8	275,9	82,2	193,6	-0,1	0,7	-0,8

Дані таблиці 5.6 засвідчують, що кількість наявного сільського населення Закарпаття була меншою, ніж постійного на 2 300 осіб, що свідчить про міграцію сільського населення у міста. Проте статистичні дані не показують кількість трудових мігрантів, що виїжджають на заробітки.

Головне управління статистики надає тільки кількість прибулих і вибулих осіб та сальдо міжрегіональної та міждержавної міграції. Проте навіть ці цифри не є точними, оскільки у сільських і міських радах не реєструють осіб, що виїжджають на заробітки.

¹⁸ Статистичний щорічник Закарпаття за 2012р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2013. – С. 334

Офіційні статистичні дані не повністю відображають кількість трудових мігрантів із області. У таблиці наведено сальдо міждержавної міграції населення по містах та районах Закарпатської області.

Таблиця 5.7

Показники сальдо міждержавної міграції населення по містах та районах Закарпаття у 2006, 2009 та 2013 роках¹⁹

	2006 р.		2009 р.		2013 р.	
	Сальдо міграції, осіб	Сальдо міграції, на 1000 наявного населення	Сальдо міграції, осіб	Сальдо міграції, на 1000 наявного населення	Сальдо міграції, осіб	Сальдо міграції, на 1000 наявного населення
По області	-719	-0,6	-229	-0,2	-328	-0,3
<i>м.Ужгород</i>	-58	-0,5	-43	-0,3	-73	-0,6
<i>м.Берегово</i>	-46	-1,9	-33	-1,3	-68	-2,8
<i>м.Мукачево</i>	-65	-0,8	16	0,2	35	0,4
<i>м.Хуст</i>	-11	-0,3	-4	-0,1	-6	-0,2
<i>м.Чоп</i>	-15	-1,7	3	0,3	-13	-1,4
Берегівський	-31	-0,6	-38	-0,7	-63	-1,2
Великобerezнянський	-45	-1,6	-7	-0,3	7	0,3
Виноградівський	-59	-0,5	-43	-0,4	-51	-0,4
Воловецький	-36	-1,5	-10	-0,4	1	0,0
Іршавський	-49	-0,5	-14	-0,1	1	0,0
Міжгірський	-125	-2,5	-4	-0,1	-1	0,0
Мукачівський	-9	-0,1	-8	-0,1	-8	-0,1
Перечинський	-30	-0,9	-3	-0,1	-	-
Рахівський	-273	-3,0	-28	-0,3	-29	-0,3
Свалявський	-110	-2,0	2	0,0	4	0,1
Тячівський	-274	-1,6	-20	-0,1	-6	0,0
Ужгородський	30	0,5	1	0,0	-53	-0,8
Хустський	-37	-0,4	4	0,0	-5	0,0

Як видно із таблиці 5.7 у кількість вибулих переважає над кількістю прибулих, тобто спостерігається від'ємне сальдо міграції. Проте від'ємне сальдо міграції з роками знижується, якщо у 2006 році воно складало 719 осіб, то у 2013 році – 328 осіб.

¹⁹ Статистичний щорічник Закарпаття за 2012р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2013. – С.331

Дослідження засвідчують, що на демографічний розвиток сільського населення суттєво впливає трудова міграція. Наслідки міждержавної міграції робочої сили ще недостатньо досліджені як по Україні, так і по регіонах.

Незважаючи на певні позитивні зрушення, демографічна ситуація в Україні залишається складною. Відсутні об'єктивні підстави припинення існуючої тенденції скорочення загальної чисельності населення. У цій ситуації напрями демографічної політики держави мають спрямовуватися передусім на підвищення рівня та поліпшення якості життя населення. Акценти варто робити не на кількісних, а на якісних параметрах демографічного відтворення.

Для виправлення критичної демографічної ситуації, що склалася в країні, необхідно створити та реалізувати державні цільові програми, спрямовані на розширення видів та збільшення кредитувань на демографічні цілі (надання пільгових кредитів молодим сім'ям з дітьми, кредитування пільгового молодіжного житлового будівництва, прискорення реалізації пенсійної реформи та підвищення її ефективності, посилення державних гарантій щодо забезпечення медичних заходів охорони материнства і дитинства тощо). Для подолання депопуляції та відтворення трудового потенціалу країни необхідно перейти від декларативного до реального виконання програм в галузі розвитку медицини, охорони здоров'я, обов'язкового медичного страхування населення, оздоровлення навколишнього середовища, покращення умов праці. Всі ці програми мають бути орієнтовані на зниження смертності та мінімізацію витрат процесу відтворення населення, а також формування нового ставлення до збереження й зміцнення здоров'я.

Міграція та відтворення населення тісно пов'язані одне з одним. З одного боку покращене матеріальне становище сприяє народжуваності, а з іншого – спричиняє розпад сімей, знецінення сімейних традицій, зміну суспільно-моральних поглядів.

Трудова міграція має як негативні, так і позитивні наслідки. Позитивними наслідками трудової міграції можна вважати: підвищення платоспроможності родин трудових мігрантів; сприяння формуванню середнього класу в Україні, що в деякій мірі може сприяти підвищенню народжуваності.

Негативними наслідками трудової міграції можна вважати: депопуляція населення країни; зменшення народжуваності; руйнація сімейних відносин; старіння населення України; збільшення ксенофобських та расистських настроїв; погіршення якості виховання дітей в родинях трудових мігрантів, соціальне сирітство, розпад сімей; відтік кращого трудового потенціалу України; соціальне напруження; погіршення демографічної та економічної ситуації в депресивних регіонах.²⁰

Відтік молоді призводить до негативних демографічних наслідків як через руйнування сімейних відносин, так і через несприятливу для народження і виховання дітей специфіки «мігрантського» способу життя.

У сучасній Україні бездоглядні діти стали значною соціальною проблемою. Протягом останніх десяти років, коли країна зіткнулась із стрімкою економічною кризою та зміною цінностей, кількість бездоглядних і занедбаних дітей та молоді значно збільшилось. Одна із головних причин дитячої бездоглядності є міграції українських громадян у західноєвропейські країни у пошуках працевлаштування, особливо якщо 30% мігрантів — це жінки. При чому жінки перебувають на заробітках довший період часу (від 6 до 12 місяців, а то й більше), що спричинено труднощами оформлення документів та вартістю проїзду додому із країн Європи. У випадках, коли один або обоє батьків виїхали закордон, діти залишаються під опікою родичів. Дуже часто ця опіка не є достатня. Батьки, які мали б мати вплив на дітей, відсутні, а їхні діти не є досить свідомі, щоб належно вчитися та

²⁰ Пігіда В. М. Аналіз стану та проблем дітей трудових мігрантів в Україні [Електронний ресурс] // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 9 (196). – с. 113. - Режим доступу до журн. : <http://alma-mater.lnpu.edu.ua>

працювати. Діти не відчують контролю, пропускають навчання у школі, підпадають під негативний вплив вулиці. Ці проблеми є важливими, оскільки деякі діти мають у своєму розпорядженні гроші, які їм надсилають батьки. Будучи довгий час без батьківської опіки діти та молодь мають недостатню відповідної компетенції, щоб закінчити навчання та працювати за якогось спеціальністю у майбутньому. Цей факт ще більше посилює негативні наслідки міграції: послаблюються сімейні зв'язки, погіршується демографічна ситуація, змінюються гендерні ролі у сім'ї та суспільстві. Особливо від міграції батьків страждають діти, які важко переживають вимушену розлуку, позбуваються повноцінного виховання і турботи. До визначення «соціальних сиріт» раніше потрапляли діти з неблагополучних і неповних сімей. Але тепер до психологічних сиріт почали зараховувати і дітей трудових мігрантів.

Дітям трудових мігрантів значно складніше впоратись із проблемами дитячо-підліткового віку самотужки. Негативний вплив на дитину проявляється у порушенні її психоемоційного стану, порушенні її дисципліни та процесу соціалізації, зміні ціннісних орієнтацій. Одні діти трудових мігрантів формують своє життя за прикладом батьків, і вже є потенційними мігрантами, інші – навпаки – отримуючи матеріальну допомогу від батьків, звикають до думки, що їм необов'язково працювати. Ці діти, особливо більш забезпечені, сприймають батьків на заробітках як грошових донорів. А батьки у свою чергу компенсують свою увагу та турботу до дітей дорогими подарунками та грошима. Проте, деяка частина дітей трудових мігрантів навпаки, стає самостійнішими та відповідальнішими. Діти трудових мігрантів краще забезпечені у матеріальному плані, мають можливість отримати вищу освіту.²¹

²¹ Гевчук Н. С. Соціально-психологічні проблеми виховання дітей трудових мігрантів [Електронний ресурс] // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. – 2009. – Вип.11. – Режим доступу до журн. : <http://www.nbu.gov.ua>

Трудова міграція може бути одним із чинників, що сприяють вимиранню сільських населених пунктів, оскільки мігранти залишаються на постійне місце проживання у іншій країні та вивозять до себе дітей або батьків. У деяких сім'ях трудова міграція приводить до погіршення стосунків чоловіка і дружини, веде до непорозумінь, розпаду сімей та розлучень. Це у свою чергу негативно впливає на психоемоційний стан дитини.

Опитування трудових мігрантів області показало, що 40% з них мають у сім'ї неповнолітніх дітей, адже найчастіше наявність дітей і спонукає до пошуку роботи за кордоном. Щодо опіки дітей, то ніякої політики у цій області немає. Фактично, ніхто не несе юридичну відповідальність за дитину у випадку, якщо обоє батьків виїхали з країни. Єдині, хто займається питанням виховання дітей трудових мігрантів – це родичі. Зважаючи на негативні аспекти та тенденції трудової міграції за кордон, існує об'єктивна необхідність вироблення перспективних напрямів удосконалення державної політики відповідно до потреб соціального захисту неповнолітніх дітей, які залишаються в Україні без батьківського догляду.

За умов практичного вичерпання потенціалу демографічного зростання чи не єдиною можливістю збільшення загальної кількості населення України залишається активна міграційна політика. Саме міграційний приплив може компенсувати природне зменшення населення і забезпечити збалансування статеві-вікової структури населення. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є імміграція етнічних українців, вихідців з України інших національностей.

Досягненню цієї ж мети сприятиме створення умов для повернення працівників-мігрантів на батьківщину шляхом захисту їхніх прав на роботу за кордоном, працевлаштування та започаткування малого бізнесу на батьківщині. Необхідно вирішувати проблему скорочення міграційного відпливу населення України за кордон. Це сприятиме не тільки і навіть не стільки зменшенню депопуляції, скільки забезпечить поліпшення якісних характеристик населення.

У Стратегії демографічного розвитку України на період до 2015 р. регулювання міграції розглядається як механізм уповільнення темпів депопуляції. Стратегія має на меті на скорочення нелегальної трудової міграції громадян за кордон, посилення контролю за даним процесом. У стратегії також визначається необхідність збільшення можливостей легального працевлаштування наших громадян, а також розроблення програми соціальної та професійної адаптації заробітчан.

ВИСНОВКИ

Отримані результати емпіричного дослідження дають підстави стверджувати, що трудові міграційні процеси суттєво впливають на демографічну структуру населення області. Моніторинг трудових мігрантів Закарпаття дозволяє зробити наступні висновки:

1. За експертними оцінками кількість трудових мігрантів із Закарпатської області становила у 2006 році понад 65 000 осіб (7,5% працездатного населення області), у 2012 році близько 175 000 осіб (19% працездатного населення області). Тобто за останні 6 років кількість трудових мігрантів зросла більш ніж удвічі. Якщо такі темпи зростання трудової міграції зберігатимуться, то з роками трудових мігрантів налічуватиметься набагато більше. Оскільки точну кількість трудових мігрантів визначити практично неможливо, то слід удосконалити систему статистичного обліку кількості трудових мігрантів у кожному населеному пункті. У загальному державна політика повинна направлятись на скорочення чисельності трудових мігрантів із своєї країни

2. Основу трудових мігрантів складає сільське населення, що є наслідком гіршої економічної ситуації у сільській місцевості, відсутністю роботи та відповідного рівня освіти. Подальше зупинення масової трудової міграції сільських мешканців неможливе без ефективної державної політики, що повинна спрямовуватись на створення нових робочих місць та залучення інвестицій на сільські території.

3. Починаючи із 2015 року, у працездатний вік (15-70 років) включаються особи 1999 р.н. Зниження народжуваності та висока смертність у 1999-2002 роках призведе до зниження кількості осіб працездатного віку. Тому у недалекій перспективі очікується скорочення потенціалу трудових мігрантів у зв'язку з приходом меншої кількості працездатного покоління, та переходом наявного працездатного населення у старші вікові групи.

4. Суттєво впливає на природний та міграційний рух населення статеву структуру населення. У дітородному і працездатному віці особливо важлива рівновага чоловіків та жінок у структурі населення. За результатами моніторингу, 70% трудових мігрантів – чоловіки. Жінки також включаються у трудову міграцію, що спричиняє деформації демографічної структури населення. Це призводить до скорочення кількості укладених шлюбів, збільшує кількість розлучень, призводить до появи неповних сімей, сприяє поширенню «соціального сирітства», зміни гендерних ролей у суспільстві.

5. На початку 2000-х років жінки також активно включилися у процес трудової міграції. Саме в ці роки спостерігалось скорочення народжуваності. На основі результатів дослідження виявлено, що понад 80% опитаних трудових мігрантів одружені, а 40% опитаних респондентів мають неповнолітніх дітей. Майже у половини опитаних респондентів (46%) сім'ї складаються із чотирьох осіб, у 22% опитаних – із 5-ти. Звідси можна зробити висновок, що наявність дітей та велика сім'я сприяють трудовій міграції членів таких сімей.

6. Дані моніторингу трудових мігрантів виявили: 50 % опитаних потрапили до категорії «31-45 років» – найбільш економічно активної групи населення, 22 % - до категорії «18-30 років» та 28% - до «46-60 років» років. Отже, трудова міграція не є „молодіжною”, на роботу за кордоном виїждять переважно особи середнього віку, з досить значним досвідом роботи.

7. У процесі моніторингу освітніх характеристик трудових мігрантів виявлено: найбільша група серед опитаних припадає на групу респондентів з середньою освітою (55 % до всіх опитаних); 33% опитаних респондентів

мають середньою-спеціальну освіту; вищу освіту отримали 12 % до всіх опитаних мігрантів. Опитування зафіксувало, що трудові мігранти із вищою освітою виїжджають на заробітки у європейські країни, а із загальною середньою освітою – у Росію.

8. На державному рівні слід сформувати належне економічне забезпечення відтворення населення, захист людей похилого віку та сімей з дітьми, пропаганда здорового способу життя, а також вільний доступу до медицини та освіти. Основним стратегічним завданням сімейної політики повинні виступати покращення якості життя сімей, сприяння зміцненню шлюбу, запобігання його руйнації, зниження рівня розлучуваності, формування сприятливого соціально-психологічного клімату та налаштованості на сімейні цінності.

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 5

1. Гевчук Н. С. Соціально-психологічні проблеми виховання дітей трудових мігрантів [Електронний ресурс] // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського Національного університету імені Івана Огієнка. Серія соціально-педагогічна. – 2009. – Вип.11.- с. 98. – Режим доступу до журн. : <http://www.nbu.gov.ua>

2. Дяченко Б.І. Європейський ринок праці в системі міжнародної міграції трудових ресурсів / Б.І. Дяченко, С.В. Долинський, М.А.Товтин, В.Ю. Ткач // Економіка АПК, 2005, № 2. – 160 с.

3. Матеріали опитування Закарпатського регіонального Центру соціально-економічних та гуманітарних досліджень НАН України за 2012 р.

4. Населення України. Трудова еміграція в Україні. – монографія за ред. акад. НАН України Лібанової Е.М., Київ.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В.Птухи НАН України, 2010. – 233 с.

5. Пігіда В. М. Аналіз стану та проблем дітей трудових мігрантів в Україні [Електронний ресурс] // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2010. – № 9. – с. 113. - Режим доступу до журн. : <http://alma-mater.lnpu.edu.ua>

6. Статистичний щорічник Закарпаття за 2006р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2007. – 590 с.

7. Статистичний щорічник Закарпаття за 2012р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області./ [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2013. – 570 с.

8. Статистичний щорічник Закарпаття за 2013р./ Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області./ [за ред. Г.Д.Гриник] – Ужгород, 2014. – 570 с.

Розділ 6. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

6.1 Вплив трудової міграції на функціонування регіонального ринку праці

Ринок праці – це складна система економічних відносин з обміну індивідуальної здатності до праці на фонд життєвих благ, необхідних для відтворення робочої сили та розміщення працівників в системі суспільного поділу праці¹. Важливою ознакою формування ринку праці є зайнятість, що відображає сукупність соціально-економічних відносин між людьми з метою забезпечення працездатного населення робочими місцями, пов'язана з формуванням, розподілом і перерозподілом трудових ресурсів для участі в суспільно корисній праці та забезпечення розширеного відтворення робочої сили.

Найважливішим фактором, що характеризує стан зайнятості всіх соціально-демографічних груп населення, є ступінь мобільності, що відбиває готовність і можливість населення змінювати соціальний статус, професійну приналежність і місце проживання. Мобільність робочої сили підрозділяється на соціально-професійну і територіальну, зокрема територіальна мобільність – це міграція, під якою розуміється саме просторове переміщення працездатного населення, викликана змінами в розвитку і розміщенні виробництва, умовах існування робочої сили.

В останні роки роль міграції у формуванні регіонального ринку праці значно зросла, що зумовлює необхідність в дослідженні впливу основних наслідків трудовіграційних процесів на його функціонування. Так, спостереження за переміщенням між адміністративно-територіальними утвореннями й аналіз наслідків трудової міграції на регіональний розвиток здійснюється за наступними ознаками: за сферою зайнятості трудових

¹ Волкова О.В. Організаційно-економічний механізм регулювання ринку праці України / О.В. Волкова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. – №11. – С. 144

мігрантів (будівництво, сфера послуг, освіта, охорона здоров'я та ін.) та їх статусом (робітник, держслужбовець, безробітний, студент); за рівнем освіти (неповна середня, професійно-технічна, вища) та професійно-кваліфікаційним рівнем; в залежності від часу здійснення (постійна, тимчасова, сезонна) та тривалості перебування за кордоном; в залежності від причини, що спонукає до переміщення – відсутність роботи, низький рівень заробітної плати.

Аналіз зайнятості трудових мігрантів за кордоном передбачає дослідження способу працевлаштування (легальний чи нелегальний); форма перетину кордону (з візою, без візи, малий прикордонний рух); умови праці (задовільні чи незадовільні) та ін.

На нинішньому етапі формування ринку праці Закарпатської області міграційний чинник має значний вплив на його функціонування. Оскільки для Закарпатської області характерні висока питома вага сільського населення (63%), низька землезабезпеченість та вертикальна зональність, ці чинники зумовили існування надлишку робочої сили в регіоні. Особливо гострою є ситуація в гірських та передгірних районах області, які характеризуються високим рівнем безробіття, низьким рівнем доходів населення та нерозвиненістю сфер докладання праці, що зумовлює посилення ролі трудових міграційних процесів у їх соціально-економічному розвитку. Так, якщо в низинних та передгірних районах області рівень безробіття становить близько 1,0% у Хустському, 1,3% у Виноградівському, 2,2% у Берегівському районі, то у гірських районах області, які слід відносити до депресивних, значення даного показника коливається в діапазоні від 2,3% у Рахівському до 3,6% у Міжгірському, 4,7% у Великоберезнянському та 6,9% у Воловецькому районі². Така ситуація на

² Статистичний щорічник Закарпаття за 2013 рік / Державна служба Статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г. Д. Гриник]. – Ужгород, 2014. – С. 333

регіональному та окремих локальних ринках праці сприяла посиленню впливу міграційного чинника на їх функціонування. Зокрема, за результатами соціологічного дослідження виявлено, що з 175 тис. трудових мігрантів області 48% заробітчан до виїзду за кордон були безробітними і не мали постійного місця роботи (рисунок 6.1.1).

Рис. 6.1.1 Співвідношення трудових мігрантів та кількості безробітних Закарпатської області у 2013 році³, тис. осіб

З рисунку 6.1.1 видно, що станом на 2013 рік Головним управлінням статистики в Закарпатській області було зареєстровано 45,6 тис. безробітних, проте, за результатами соціологічного дослідження виявлено, що на моменту виїзду на заробітки статус «безробітний» мали 84 тисячі заробітчан регіону. Така ситуація підтверджує той факт, що наявність високого рівня безробіття в області є першою і основною причиною трудової міграції населення. З іншого боку, суттєва невідповідність результатів моніторингу та офіційних даних свідчить про наявність прихованого безробіття в регіоні.

³ Статистичний щорічник Закарпаття за 2013 рік / Державна служба Статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г. Д. Гриник]. – Ужгород, 2014. – С. 326

Аналізуючи вплив трудової міграції на функціонування регіонального ринку праці, зазначимо, що одним із негативних наслідків такого впливу є втрата кваліфікації працівниками-мігрантами, що деформує його професійно-кваліфікаційну структуру. Так, у професійно-кваліфікаційному розрізі навантаження на одне вільне робоче місце для робітників області протягом аналізованого періоду становило близько 11 осіб, службовців – 14 осіб, для осіб, які не мають професії або займають місця, які не потребують спеціальної підготовки – 47 осіб, що посилює значний відтік мігрантів серед вказаних груп осіб⁴. Така ситуація підтверджується результатами соціологічного моніторингу, які показують, що в структурі трудових мігрантів області 40% займають робітники, 7% – службовці, 5% – підприємці та студенти. 48% опитаних мігрантів не мають місця роботи і тривалий час є безробітними (рисунок 6.1.2).

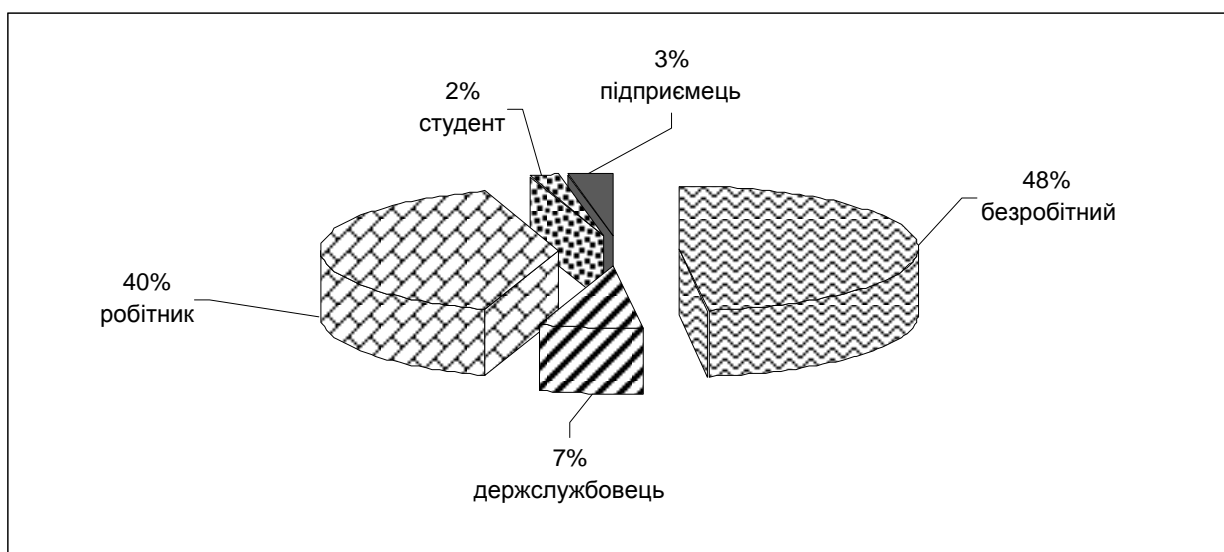

Рис. 6.1.2 Розподіл трудових мігрантів Закарпатської області за соціальним статусом, %

*розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

⁴ Статистичний щорічник Закарпаття за 2013 рік / Державна служба Статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г. Д. Гриник]. – Ужгород, 2014. – С. 333.

Подальший аналіз сфери зайнятості трудових мігрантів показав, що до виїзду на заробітки 30% заробітчан працювали у сфері будівництва, 13% – у сільському господарстві, 8% – у промисловості, 6% – у сфері торгівлі, і тільки 28% опитаних мігрантів відповіли, що ніколи не мали місця роботи до моменту виїзду за кордон (рисунок 6.1.3).

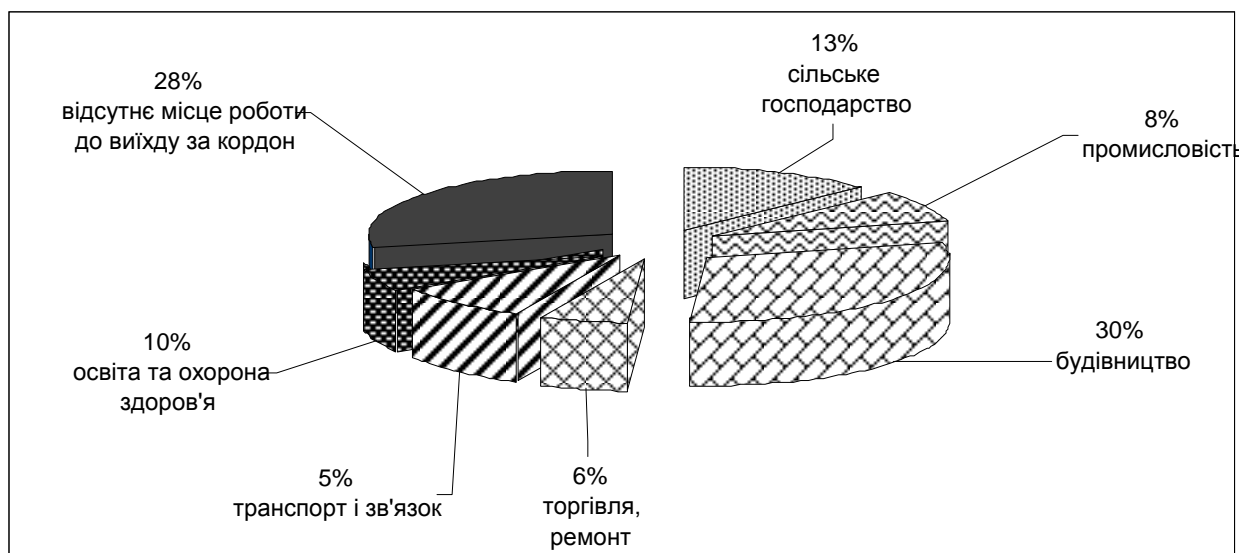

Рис. 6.1.3 Структура зайнятості трудових мігрантів Закарпатської області за видами економічної діяльності (до виїзду на заробітки), %

*розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

Аналіз професійно-кваліфікаційної структури трудових мігрантів вказує на те, що 28% заробітчан є кваліфікованими робітниками, 11% – спеціалісти-практики, 45% – некваліфіковані робітники. Така ситуація свідчить, що серед потоку трудових мігрантів області в основному переважають особи робітничих спеціальностей, що значно деформує професійно-кваліфікаційну структуру регіонального ринку праці.

Слід також зауважити, що 9% опитаних заробітчан є спеціалістами вищої кваліфікації та до виїзду на заробітки працювали у сфері охорони здоров'я, освіти, культури та у фінансовій сфері. Таким чином в області відбувається так званий процес «відтоку мізків», що здійснює негативний вплив на її соціально-економічний розвиток. З іншого боку, особи з високим рівнем професійної підготовки через нелегальний характер

працевлаштування досить часто виконують за кордоном малокваліфіковану роботу, втрачаючи набуті навички та професійні здібності. Зокрема, за результати соціологічного моніторингу виявлено, що 12% трудових мігрантів мають вищу освіту, 33% – професійно-технічну, 47% – загальну середню освіту і тільки 8% трудових мігрантів області мають неповну середню освіту (рисунок 6.1.4).

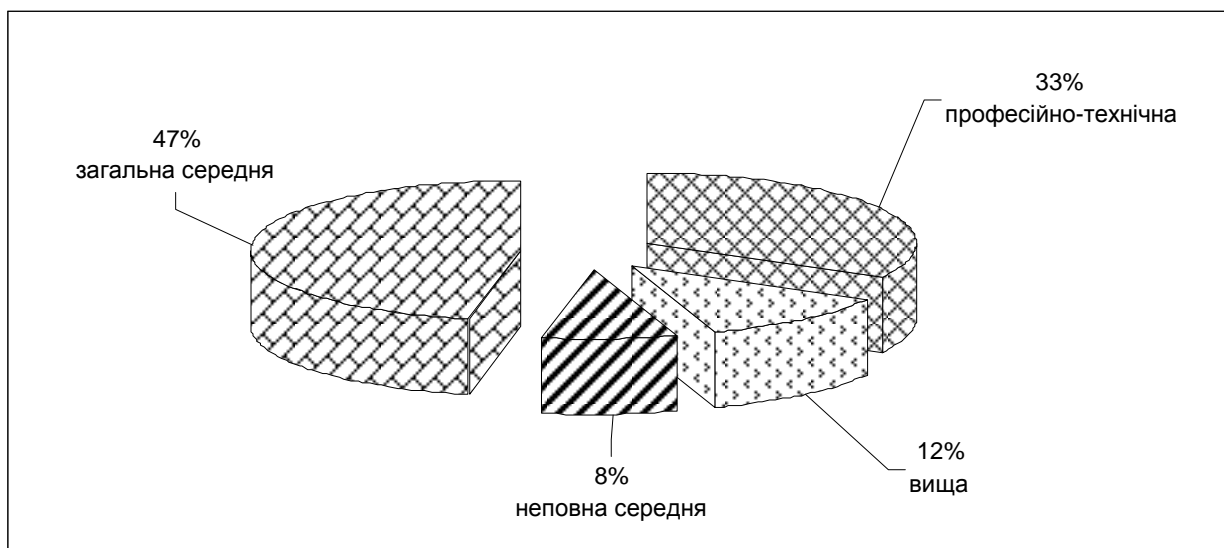

Рис. 6.1.4 Розподіл трудових мігрантів Закарпатської області за рівнем освіти, %

*розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

Негативним наслідком впливу трудової міграції на формування регіонального ринку праці являється також деформація його статевої структури. Так, за результатами соціологічного моніторингу виявлено, що 30% трудових мігрантів складають жінки, рівень зареєстрованого безробіття серед яких в області складає близько 19,0 % у віці від 15 до 24 років, 9,2% – у віці 25-29 років, 5,4% – віком від 40 до 49 років (рисунок 6.1.5). Така ситуація призводить до їх дискваліфікації та зниження конкурентоспроможності на регіональному ринку праці й зумовлює необхідність реалізації відповідних програм щодо зайнятості жінок та молоді в сільських поселеннях області з метою залучення їх в процес виробництва та реалізації власного потенціалу на ринку праці.

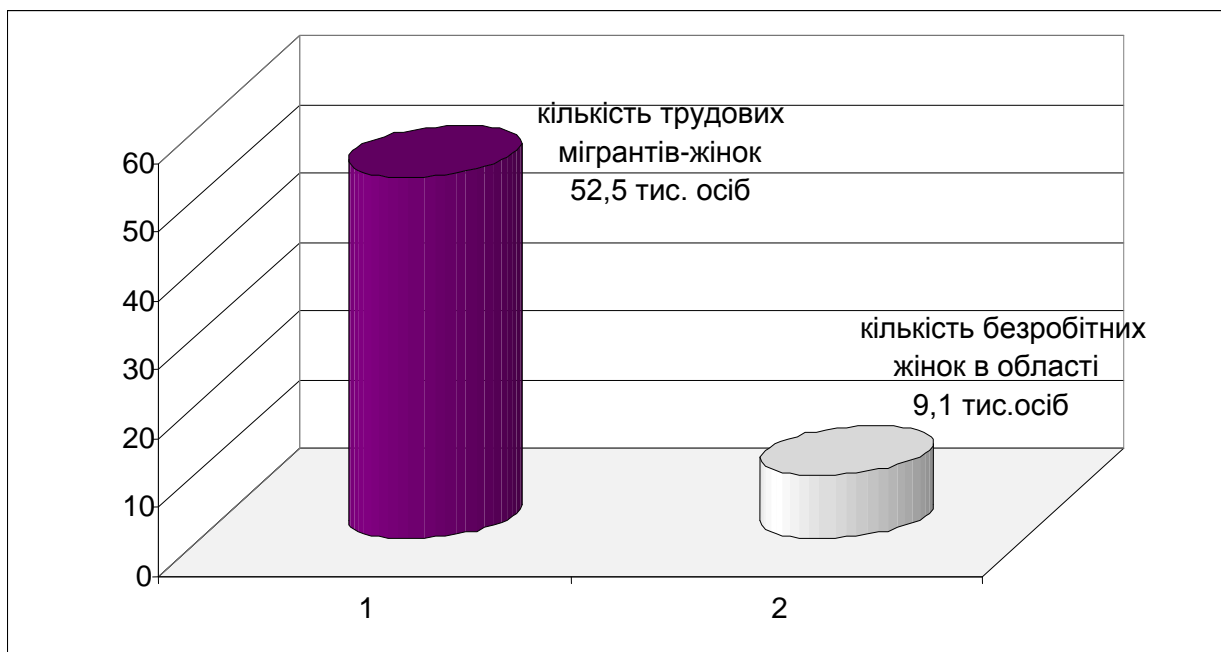

Рис. 6.1.5 Співвідношення жінок-мігрантів та безробітних жінок в Закарпатській області у 2013 році⁵, тис. осіб

Загалом, незважаючи на негативні наслідки трудової міграції на соціально-економічний розвиток області, даний процес має ряд позитивних впливів на формування регіонального ринку праці. Зокрема, одним із позитивів трудової міграції є зменшення навантаження на регіональний ринок праці. Так, у 2013 році в межах області кількість зайнятого населення становила 541,2 тис. осіб⁶, тоді як за межами держави, згідно приблизних підрахунків працює більше 30% працездатного населення області (рисунки 6.1.6).

⁵ Статистичний щорічник Закарпаття за 2013 рік / Державна служба Статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г. Д. Гриник]. – Ужгород, 2014. – С. 327

⁶ Статистичний щорічник Закарпаття за 2013 рік / Державна служба Статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г. Д. Гриник]. – Ужгород, 2014. – С. 326

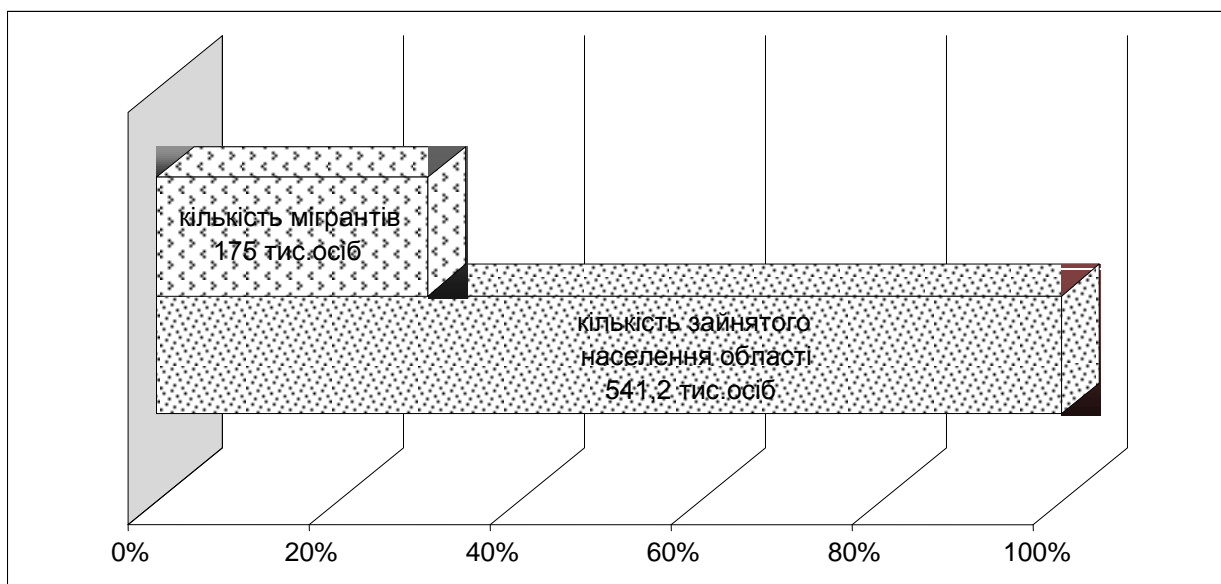

Рис. 6.1.6 Співвідношення трудових мігрантів та кількості зайнятих у Закарпатській області у 2013 році, тис. осіб

Таким чином, на нинішньому етапі формуванні ринку праці Закарпатської області міграційний чинник має значний вплив на його функціонування. Проте, трудові міграційні процеси у своїй основі є глибоко суперечливими. З одного боку, міграційний чинник послаблює прояви негативних наслідків процесів безробіття. З іншого – трудові мігранти знаходяться поза сферою суспільного виробництва області, що негативно впливає на її соціально-економічний розвиток.

6.2. Аналіз зайнятості трудових мігрантів Закарпаття за кордоном

Аналіз зайнятості трудових мігрантів за кордоном зумовлює необхідність у дослідженні сфери зайнятості заробітчан, способу їх працевлаштування за кордоном, терміну перебування на заробітках, умов праці та інших параметрів.

За результатами соціологічного моніторингу виявлено, що основною сферою зайнятості трудових мігрантів за кордоном є сфера будівництва, де зайнято близько 55% заробітчан, сфера послуг – 30%, сільське господарство – 9%, промисловість – 5%, охорона здоров'я – 2% (рисунок 6.2.1).

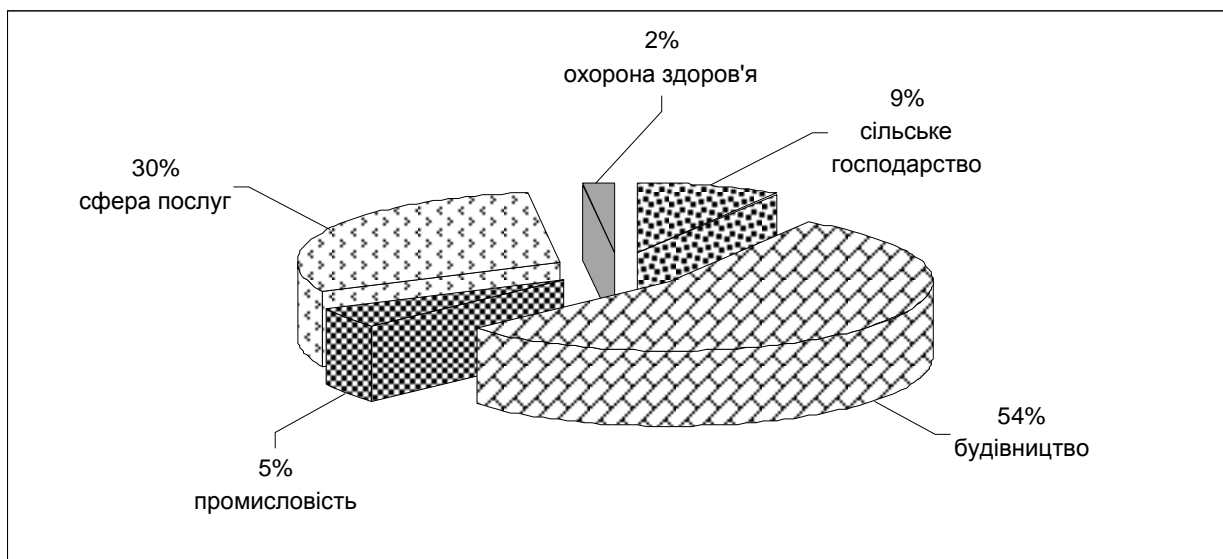

Рис. 6.2.1 Структура зайнятості трудових мігрантів за кордоном за видами економічної діяльності, %

*розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

Аналізуючи спосіб працевлаштування заробітчан та статус їх перебування за кордоном, слід зазначити що 96% трудових мігрантів працюють легально, з яких 42% заробітчан при перетині кордону мають робочу візу, 2% – туристичну візу та 3% - малий прикордонний рух. 54% трудових мігрантів області, які працюють в Росії, перетинають кордон без візи (рисунок 6.2.2).

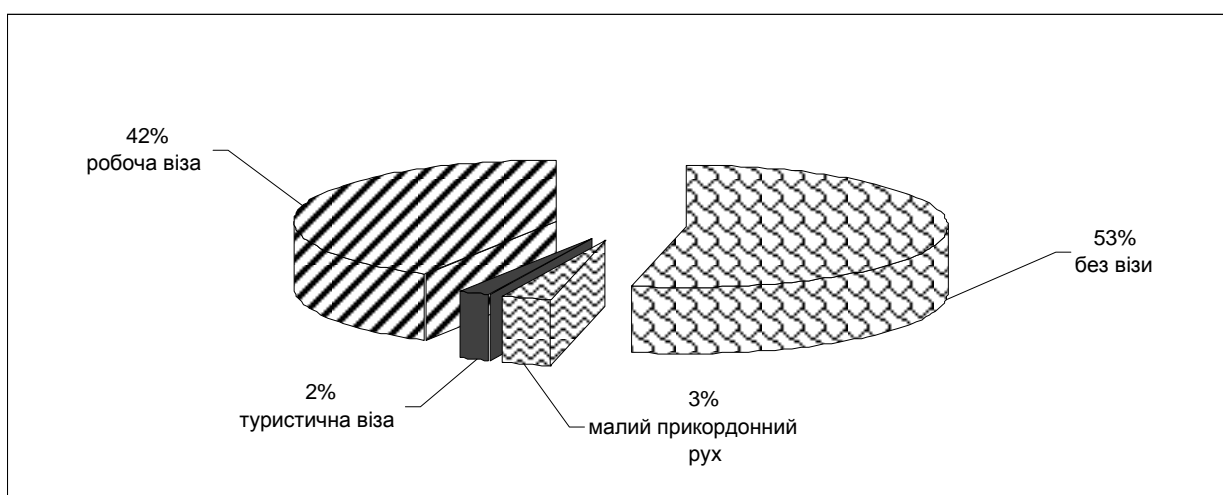

Рис. 6.2.2 Розподіл відповідей респондентів на запитання «Який тип візи Ви використовуєте при перетині кордону?», %

*розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

Аналізуючи спосіб працевлаштування заробітчани за кордоном, слід зазначити, що за результати соціологічного опитування було виявлено, що при працевлаштуванні на роботу 79% трудових мігрантів області скористалися допомогою знайомих та родичів, 18% були працевлаштовані за допомогою роботодавця та 3% – через агенство (рисунок 6.2.3).

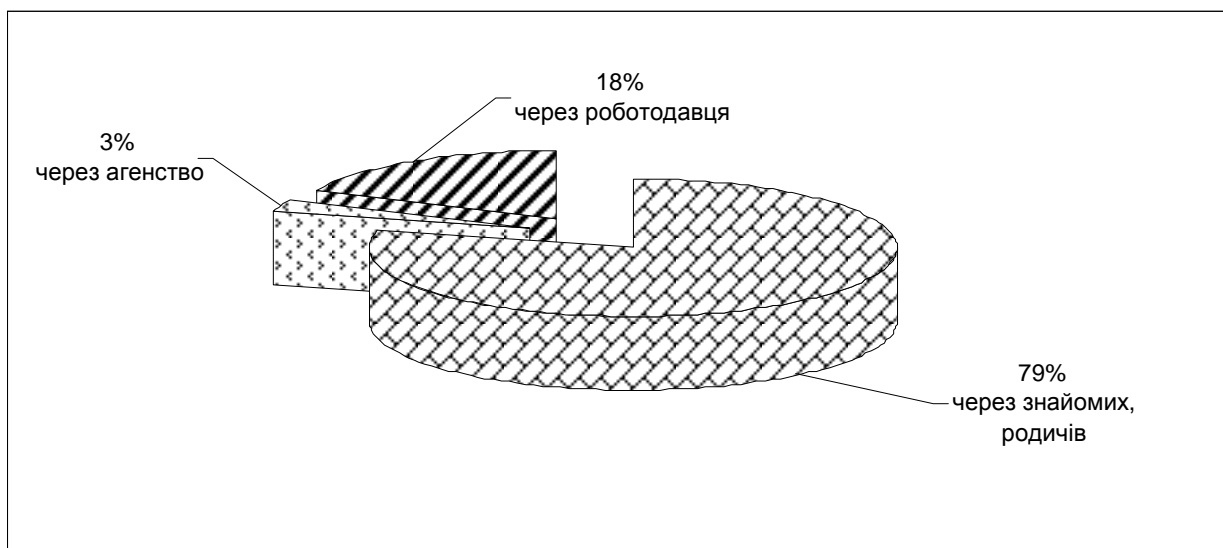

Рис. 6.2.3 Способи працевлаштування трудових мігрантів за кордоном, %

*розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

В ході соціологічного опитування трудових мігрантів області було поставлено завдання визначити термін перебування заробітчани за кордоном та часовий лаг, протягом якого вони виїжджають на заробітки. Зокрема, за результатами моніторингу виявлено, що 33% трудових мігрантів виїжджають на заробітки більше 10 років, 36% – від 5 до 10 років, 18% почали виїжджати близько 3-5 років тому та 13% мігрантів виїжджають за кордон протягом останніх трьох років (рисунок 6.2.4).

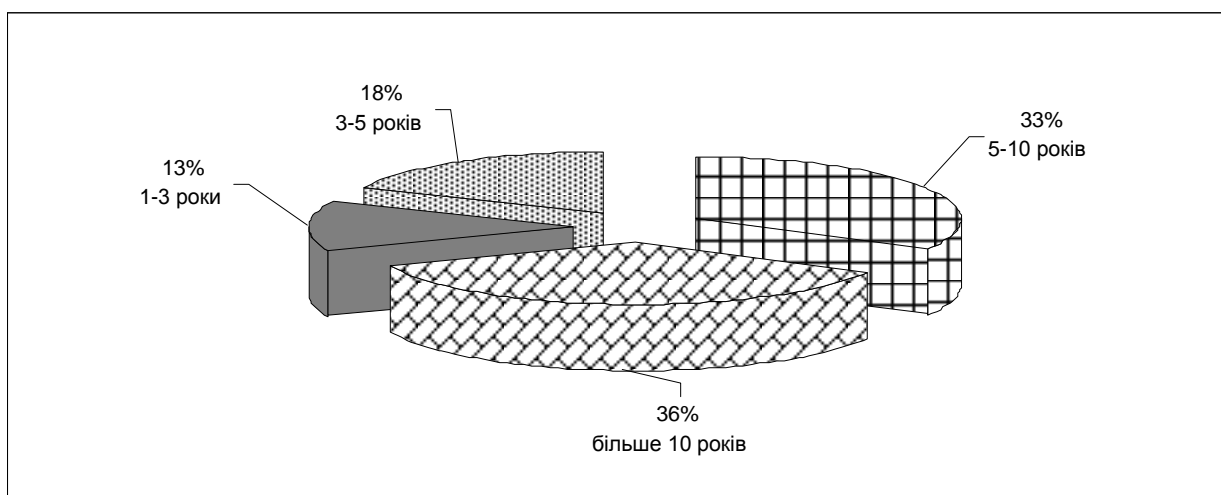

Рис. 6.2.4 Розподіл трудових мігрантів за «стажем міграції», %

*розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

Аналіз тривалості перебування заробітчан за кордоном показав, що 5% трудових мігрантів перебувають на заробітках більше 1 року, 32% – до 1 року. Така ситуація свідчить, що трудова міграція в регіоні не є стихійним явищем та носить постійний і тривалий характер. Крім цього, 21% заробітчан перебувають на заробітках від 3 до 6 місяців та 42% – до трьох місяців, що свідчить про сезонний характер трудових міграцій.

Аналіз умов праці трудових мігрантів за кордоном показав, що 79% заробітчан оцінюють їх як задовільні, в той час як 21% опитаних вказали на негативну відповідь (рисунок 6.2.5).

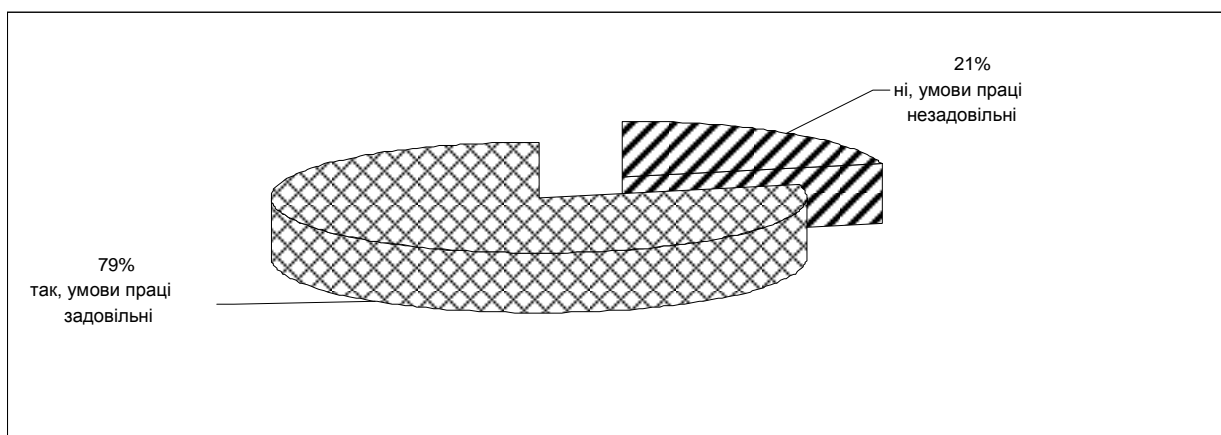

Рис. 6.2.5 Розподіл відповідей респондентів на запитання

«Чи задовільняють Вас умови праці за кордоном?», %

*розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

6.3 Вплив трудової міграції на формування доходів населення регіону

Основним фактором фінансового впливу міжнародної трудової міграції на економічний розвиток країн є потоки грошових переказів, що виступають основним джерелом формування доходів мігрантів. Після прямих іноземних інвестицій вони є другим за значимістю фінансовим потоком в країнах, що розвиваються і майже втричі перевищують суми офіційної допомоги даній групі країн⁷. Підраховано, що на кожний долар переказів припадає приріст вітчизняного виробництва вартістю 2\$. У науковій літературі це описується формулою п'яти "Т", що включає трансферти, транспорт, туризм, телекомунікації, торгівлю, тобто сфери, розвиток яких прискорюється через попит на мігрантів, що, своєю чергою, сприяє розвитку всієї економіки⁸.

Головним мотивом міграції залишається вищий рівень доходу при працевлаштуванні за кордоном, оскільки, як показує аналіз структури грошових доходів домогосподарств населення, оплата праці не виконує своїх функцій в формуванні грошових доходів населення і складає менше 60 % у їх структурі; частка пенсій, стипендій, допомог та субсидій, наданих готівкою складає 25,8 %; дохід від підприємницької діяльності становить близько 20%.

Аналіз рівня грошових доходів населення в Закарпатській області показав, що у 2013 році середній рівень заробітної плати в регіоні становив 2553 грн., тоді як за результатами соціологічного моніторингу виявлено, що 41% трудових мігрантів області до виїзду на заробітки отримували дохід в розмірі від 0 до 500 грн., 30% – від 500 до 1000 грн., 19% – 1000-2000 грн. і

⁷ Курій Л.О. Макро- і мікроекономічні наслідки впливу грошових переказів міжнародних трудових мігрантів на економічний і людський розвиток / Л.О. Курій // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Економічні науки. - Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. - №1 (13). – С. 163.

⁸ Пітюлич М.І. Проблеми трансформації грошових переказів трудових мігрантів у інвестиційні ресурси / М.І. Пітюлич, Т.Ю. Ковач // Науковий вісник НЛТУ України, 2011. – Вип. 21.10. – С. 235

тільки 10% заробітчан мали дохід більше 2000 грн. У зв'язку з низьким рівнем доходів, основною причиною виїзду на заробітки за кордон трудові мігранти називають відсутність грошей, на що вказало 82% опитаних респондентів та пошук вищого рівня оплати праці – 14% заробітчан.

Аналізуючи рівень доходів трудових мігрантів за кордоном, слід зазначити, що 24% заробітчан вказали на суму 3-5 тисяч гривень на місяць, 54% отримують дохід в розмірі 5-10 тисяч гривень та 22% – більше 10 тисяч гривень на місяць (рисунок 6.3.1).

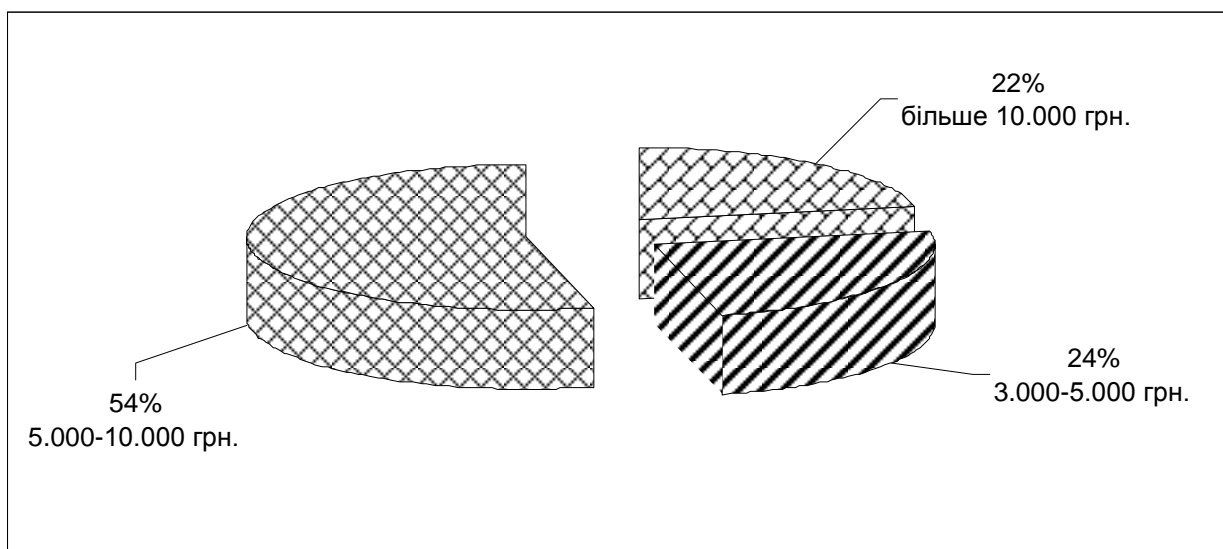

Рис. 6.3.1 Розподіл відповідей респондентів на запитання «Вкажіть середньомісячний розмір Ваших доходів за кордоном?», %

*розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

Виходячи з вищенаведених даних, можна зробити висновок, що середній рівень заробітної плати одного трудового мігранта становить близько 9 тисяч гривень на місяць, що в чотири рази більше за середній рівень заробітної плати в області (рисунок 6.3.2)

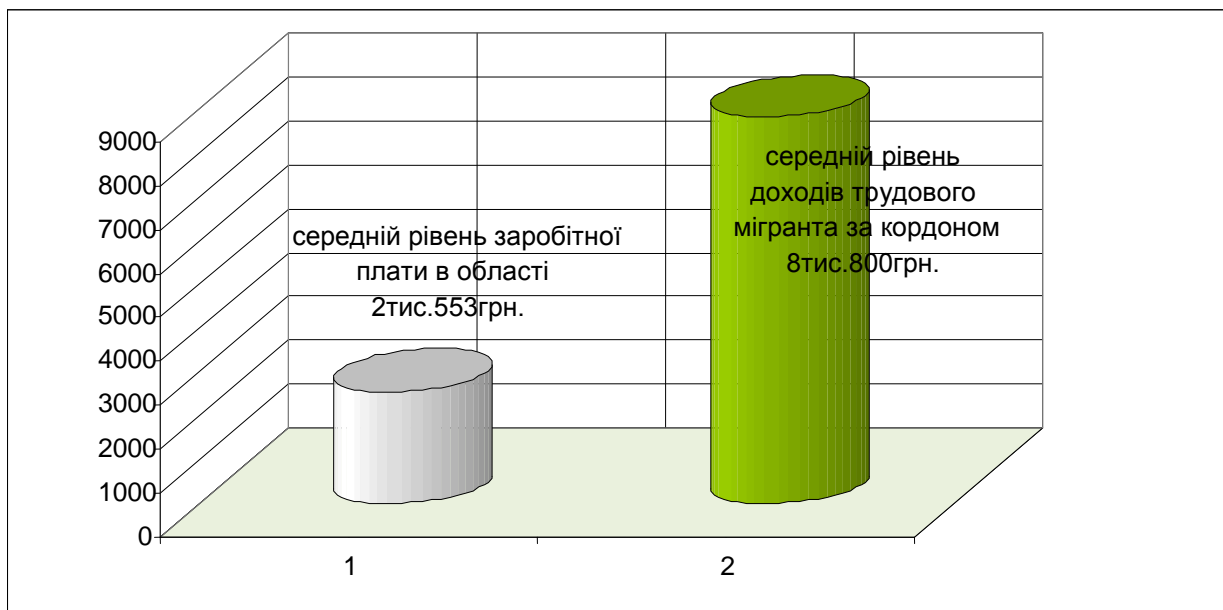

Рис. 6.3.2 Співвідношення доходів трудових мігрантів та середнього рівня заробітної плати в Закарпатській області (2013 рік)⁹, грн.

За результатами соціологічного моніторингу виявлено, що 5% трудових мігрантів здійснюють грошові перекази додому щомісячно, 37% – щоквартально, 17% – щорічно та 41% – нерегулярно. З них 37% переказують гроші через банк, інші 63% заробітчани здійснюють грошові перекази неофіційно. Зокрема, 49% трудових мігрантів переказують гроші у доларах, 26% – у євро та 25% – у рублях (рисунок 6.3.3).

⁹ Статистичний щорічник Закарпаття за 2013 рік / Державна служба Статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г. Д. Гриник]. – Ужгород, 2014. – С. 355

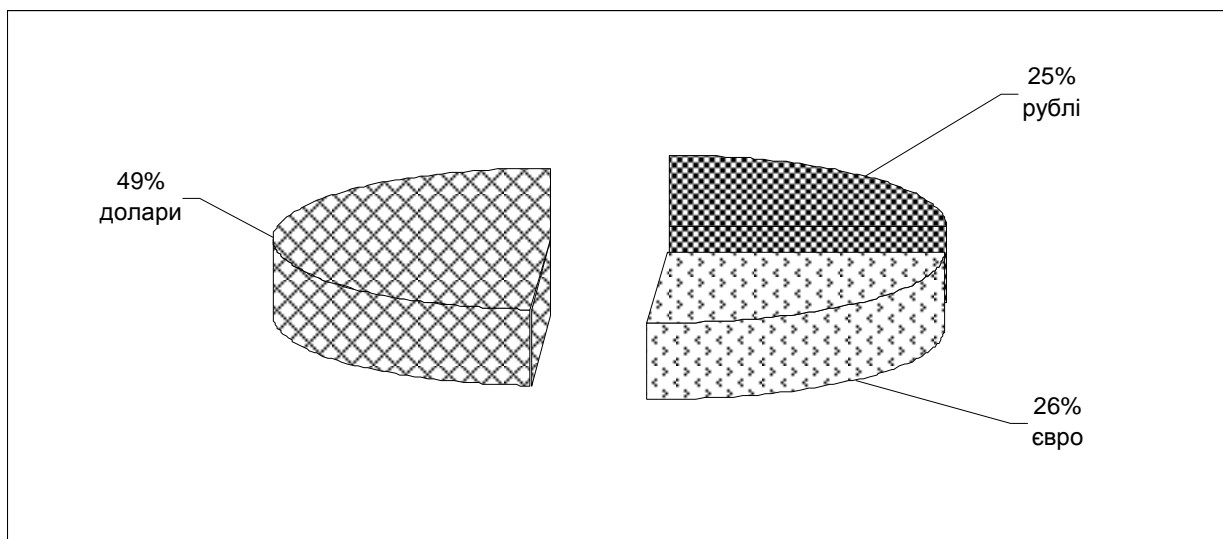

Рис. 6.3.3 Структура грошових переказів трудових мігрантів, %

*розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

Подальший аналіз показав, що основна частина зароблених мігрантами коштів витрачається, передусім, на забезпечення базових умов життєдіяльності, 43% заробітчан вкладають зароблені за кордоном кошти у будівництво, 25% – у заощадження, 20% – у навчання. Інша частина мігрантів, накопичивши певні кошти, вкладає їх відкриття власної справи (3%), сприяючи розвитку підприємництва в регіоні (рисунок 6.3.4).

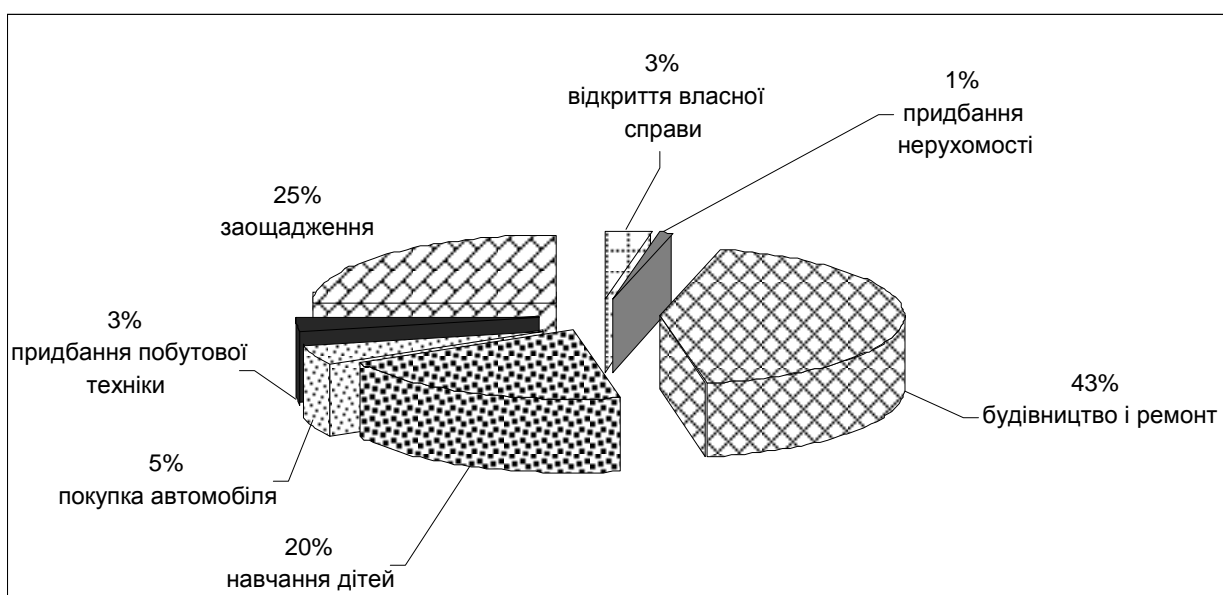

Рис. 6.3.4 Розподіл відповідей респондентів на запитання «У що Ви вкладаєте або плануєте вкладати зароблені за кордоном кошти?», %

*розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

Таким чином, як показали результати аналізу, трудова міграція зменшує пропозицію робочої сили і підвищує рівень заробітної плати. Ефект посилюється використанням приватних трансфертів як замітника заробітної плати, що додатково обмежує пропозицію і підвищує доходи мігрантів¹⁰.

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження впливу трудової міграції на функціонування регіонального ринку праці та формування доходів населення Закарпатської області можна зробити висновок про наявність як позитивних, так і негативних факторів впливу зазначених процесів на соціально-економічний розвиток регіону, зокрема:

1. Аналіз впливу трудовіміграційних процесів на функціонування регіонального ринку праці засвідчив, що трудова міграція зменшує навантаження на локальних ринках праці та послаблює прояви негативних наслідків процесів безробіття, що є однією з основних причин посилення трудової міграції в регіоні, зокрема у гірських та передгірних районах області. Така ситуація вимагає стимулювання державної та регіональної політики зайнятості та самозайнятості населення з метою розширення сфери докладання праці та можливості реалізації потенціалу трудових мігрантів в межах області

2. У ході дослідження виявлено, що внаслідок масового відтоку працездатного населення області на заробітки за кордон відбувається зниження загальної конкурентоспроможності на регіональному ринку праці внаслідок деформації його професійно-кваліфікаційної та статевої структури. Зокрема, 30% трудових мігрантів становлять жінки, що призводить до їх

¹⁰ Дем'янчук Ю.Т. Макроекономічний вплив приватних трансфертів / Ю.Т. Дем'янчук // Інноваційна економіка, 2012. - №5(31). – С. 289

дискваліфікації та зниження конкурентоспроможності на регіональному ринку праці. Масовий відтік жіночої праці за кордон не тільки негативно впливає на демографічну ситуацію в регіоні, але й з часом може призвести до структурних зрушень у виробничій сфері економіки краю, оскільки жінки є основними суб'єктами виробництва продукції в домогосподарствах населення, що виробляють 95% сільськогосподарської продукції в області, а також основними працівниками у сфері харчової та легкої промисловості, освіти та медицини. Така ситуація призводить до їх дискваліфікації та зниження конкурентоспроможності на регіональному ринку праці й зумовлює необхідність реалізації відповідних програм щодо зайнятості жінок та молоді в сільських поселеннях області з метою залучення їх в процес виробництва та реалізації власного потенціалу на ринку праці

3. Аналіз впливу трудової міграції на формування доходів населення засвідчив, що поряд з високим рівнем безробіття, однією з причин масового відтоку населення на заробітки за кордон є низький рівень заробітної плати в регіоні, що складає 2553 грн. на місяць, тоді як середньомісячний дохід одного трудового мігранта перевищує даний показник в 4 рази і становить близько 8 тисяч гривень на місяць. Це свідчить, що трудова міграція є основним джерелом доходу для значної частини працездатного населення області, в результаті чого з'являється можливість приватного інвестування та стимулювання розвитку місцевого бізнесу

4. Результати дослідження виявили, що за рахунок приватних переказів трудових мігрантів відбувається збільшення валютних надходжень до державного бюджету та зростання надходжень до бюджету у вигляді податків з фірм-посередників, що частково стимулює розвиток економіки регіону та держави в цілому.

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 6

1. Волкова О.В. Організаційно-економічний механізм регулювання ринку праці України / О.В. Волкова // Формування ринкових відносин в Україні. – 2008. - №11. – С. 144-150
2. Дем'янчук Ю.Т. Макроекономічний вплив приватних трансфертів / Т.Ю. Дем'янчук // Інноваційна економіка, 2012. - №5(31). – С. 289-292.
3. Курій Л.О. Макро- і мікроекономічні наслідки впливу грошових переказів міжнародних трудових мігрантів на економічний і людський розвиток / Л.О. Курій // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Економічні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2012. - №1 (13). - С. 161-165.
4. Міграція та її вплив на ринок праці. – [Електронний ресурс]: Режим доступу <http://bukvar.su/sociologija/70295-Migraciya-i-ee-vliyanie-na-rynok-truda.html>
5. Пітюлич М.І. Проблеми трансформації грошових переказів трудових мігрантів у інвестиційні ресурси / М.І. Пітюлич, Т.Ю. Ковач // Науковий вісник НЛТУ України, 2011. – Вип. 21.10. – С. 232-239
6. Статистичний щорічник Закарпаття за 2013 рік / Державна служба Статистики України. Головне управління статистики у Закарпатській області / [за ред. Г. Д. Гриник]. – Ужгород, 2014. – 511 с.
7. Статистика ринку праці. – [Електронний ресурс]: Режим доступу stud24.ru/statistics/statistika-rinku-prac/286494-854910-page1.html

РОЗДІЛ 7. ІНСТИТУЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕГУЛЮВАННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В РЕГІОНІ

7.1. Нормативно-правове забезпечення міграційної політики

Умовою використання позитивного потенціалу зовнішньої трудової міграції та мінімізації її негативних наслідків є розробка та впровадження належної міграційної політики. На сьогодні Україна не має продуманої, системної та ефективної міграційної політики. Законодавство у сфері міграції хоча і є розгалуженим і ліберальним, проте не містить головного складника – концепції міграційної політики. На інституційному рівні різними питаннями у сфері міграції займаються сім міністерств.

Проблема нормативно-законодавчого забезпечення міграційної політики існує з моменту зародження української державності і до сьогодні.

У ході обговорення міграційних процесів, започаткованого у 2006 р. Генеральною асамблеєю ООН, світова спільнота погодилася, що міграція перетворюється на вагомий чинник розвитку, боротьби із бідністю, досягнення проголошених ООН цілей тисячоліття. Водночас уряди багатьох держав не здатні скористатися можливостями, які надає міграція, оскільки, по-перше, їх не усвідомлюють, а по-друге, не мають для цього належних інструментів. До їх числа можна віднести й Україну, де формування державної міграційної політики, як і її інституційне забезпечення, все ще не завершено. Подолання проблем у міграційній сфері, використання позитивного потенціалу міграції потребують удосконалення національного міграційного законодавства, створення належних адміністративних органів з його виконання, розвитку міжнародного співробітництва у відповідній сфері¹.

¹ Государственное регулирование рыночной экономики / Под ред. В.И.Кушлина. – М.: Изд-во РАГС, 2010. – С. 358.

Розробка міграційної політики України, як і багатьох інших сегментів державного управління, розпочалася після здобуття незалежності, і в 1990-ті рр. відбувалася досить динамічно. Незважаючи на труднощі перехідного періоду, дефіцит досвіду, кадрів, ресурсів, було розроблено законодавчу базу управління міграціями, створено органи міграційної служби, визначені основні принципи та напрями міграційної політики. У 1991 році в Україні створено нормативно-правове поле, що регулює міграційні процеси. Міжнародні інституції оцінюють українське законодавство як одне з найрозвиненіших на теренах СНД. В Україні міграційну нормативно-правову базу становлять: міжнародні договори України (Конвенція про захист прав людини та основних свобод, Конвенція про статус біженця 1951 року та Протоколу 1967 року (2002); закони України “Про імміграцію” (2001), “Про біженців” (2001), “Про громадянство України” (2001) та “Про правовий статус іноземця і осіб без громадянства”, “Про Державну прикордонну службу України” (2003) та “Про внесення змін в деякі законодавчі акти в зв’язку з прийняттям Закону “Про державну прикордонну службу України” (2003), які набрали чинності з 1 серпня 2003 року, “Про свободу пересування і свободу вибору місця проживання в Україні”, “Про основи національної безпеки України”.

Проте міграційна політика та міграційне законодавство ніколи не були пріоритетними напрямами роботи українських урядів. Саме тому формування міграційного законодавства відбувалося радше на підставі тиску зовнішніх чинників, аніж свідомого українського бачення розвитку міграційної політики. Такими зовнішніми чинниками в основному була політика країн Євросоюзу, спрямована, по-перше, на обмеження зовнішньої легальної міграції з країн СНД, а по друге – на жорстку політику протидії незаконній міграції, в тому числі з України. Саме вимоги ЄС щодо посилення охорони кордонів, боротьби з транзитною нелегальною міграцією та небажання врегулювати двосторонні процеси перебування українських

заробітчан у країнах Європи зумовили в основному тенденції розвитку законодавства та інститутів, що його реалізують.

В Україні досі немає нормативного документа, який би закладав основи міграційної політики України, визначав її цілі, завдання, механізми та інструменти реалізації. З часу здобуття незалежності міграційна політика йшла за подіями, реагувала на них, а не була результатом детального вивчення ситуації та пошуків оптимальних методів досягнення цілей². Однак згідно з Конституцією України (п. 10 ст. 92) засади регулювання демографічних і міграційних процесів визначаються виключно законами України.

Спроби ухвалити міграційну концепцію не увінчалися успіхом через низьку якість законопроектів і невідповідність їх до міграційних викликів. Так, у Верховній Раді з 2002 року перебувало кілька законопроектів про загальні засади міграційної політики України. Перший, під реєстраційним номером № 4227, подав уряд, другий – народні депутати України І. Гайдош та М. Шульга 25 червня 2004 року. У результаті розгляду в першому читанні обох законопроектів за основу було вирішено прийняти проект народних депутатів, який було направлено на доопрацювання у Комітет Верховної Ради з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин³. Проте через декларативність гасел законопроект так і не став законом.

Якісно нові виклики, пов'язані з підписанням угоди про реадмісію з Європейським Союзом, і тиск європейських партнерів поставили питання комплексного управління міграційними процесами на порядок денний української влади. Рішення Ради національної безпеки й оборони України від

² Малиновська О. Основні засади міграційної політики України та майбутні сценарії розвитку / О.Малиновська // Міграція і ринки праці Польщі та України. – Warsaw, 2003. – С. 83.

³ Чи потрібен Україні спеціалізований орган у галузі міграції? Лабораторія законодавчих ініціатив, 13 січня 2005 року. – [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://migration.org.ua/index.php?module=pages&act=page&pid=93>

15 червня 2007 року, посилене Указом Президента України від 20 липня 2007 року № 657, озвучило потребу в “невідкладному визначенні основ державної міграційної політики України та підвищенні ефективності протидії явищам, що становлять реальну загрозу національній безпеці України⁴. Указом передбачалося розробити до кінця 2007 року проект Концепції державної міграційної політики України та внести його на розгляд парламенту, а також здійснити впродовж 2007–2008 років необхідні заходи щодо оптимізації системи державного управління у сфері міграції, розглянути питання щодо доцільності утворення центрального органу виконавчої влади з питань міграції.

Вже 1 квітня 2009 року у Верховній Раді України було відхилено черговий проект закону № 3506 від 19.12.2008 “Про Концепцію державної міграційної політики”, розроблений Міністерством юстиції. У висновках Головного науково-експертного управління вказувалося, що ціла низка положень цього законопроекту не узгоджувалася з нормами чинної Конституції України, а сам проект закону потребував серйозного доопрацювання⁵.

В лютому 2010 р. Верховна Рада відхилила наступний поданий Урядом законопроект. Невдачею завершилося також проходження альтернативного законопроекту, поданого депутатами, який уже у другому читанні було відхилено в липні 2010 р⁶.

Внаслідок цього країна не лише не отримала надійних орієнтирів у міграційній сфері, але й будь-який законотворчий процес у сфері регулювання міграцій було заблоковано, оскільки відповідно до згаданого

⁴ Указ Президента України від 20 липня 2007 року № 657/2007 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року “Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності”. – Електронний ресурс. – Режим доступу: president.gov.ua/documents/6475.html

⁵ Картка проекту закону. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&-pf3511=33981

⁶ Данюк М. Удосконалення державної міграційної політики України / М.Данюк, О.Леонтенко // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 6. – С. 48.

рішення РНБОУ низка законопроектів мала бути подана після затвердження Концепції. Зокрема, це стосується нової редакції закону про правовий статус іноземців та осіб без громадянства й удосконаленого закону про біженців⁷.

Необхідно розуміти, що неприйняття закону “Про Концепцію міграційної політики України” є гальмом у подальшому розвитку законодавства, а ще більше у розвитку необхідних країні інституцій. Прийняття ж закону не тільки закладе ґрунт для вироблення ефективної міграційної політики, а й відкриє шляхи для вдосконалення всього міграційного законодавства. Тому затвердження Концепції державної міграційної політики України є невідкладним завданням. Його вимагає необхідність забезпечення інтересів держави та її громадян у міграційній сфері, вирішення конкретних проблем регулювання міграції, розвитку міжнародного співробітництва (зокрема, це одна з вимог Плану дій щодо скасування візового режиму з ЄС). Прийняття Концепції забезпечить суспільство політичними орієнтирами щодо міграції, розблокує законодавчий процес, надасть можливість створити належні адміністративні органи з регулювання міграційних процесів. Проте формально прийняти цей документ недостатньо. Необхідно, щоб його зміст відповідав сучасному розумінню міграційних процесів та їхньому впливу на розвиток держави. Зокрема, Концепція державної міграційної політики повинна: спиратися на пріоритети загальної стратегії розвитку України; виходити з глибокого вивчення міграційної ситуації та врахування її динамічних змін; розглядати міграційну ситуацію в контексті перспектив соціально-економічного та демографічного розвитку країни, що характеризується стрімким зменшенням населення й евентуальним дефіцитом трудових ресурсів уже в найближчому майбутньому.

⁷ Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 р. № 3773- VI. – Електронний ресурс. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17

Неврегульованими на законодавчому рівні залишаються питання, пов'язані з трудовою міграцією українців за межами країни. Нині угоди у сфері працевлаштування громадян України за кордоном укладені з Азербайджаном, Республікою Білорусь, Вірменією, В'єтнамом, Латвією, Лівією, Литвою, Молдовою, Польщею, Португалією, Росією, Словаччиною та Чеською Республікою. У сфері соціального захисту громадян – із Болгарією, Іспанією, Казахстаном, Латвією, Литвою, Молдовою, Росією, Словаччиною та в порядку правонаступництва – з Монголією, Румунією та Угорщиною. Крім того, Україна є учасницею 11 міжнародних багатосторонніх договорів (у рамках СНД) у сфері працевлаштування й соціального захисту громадян та Європейської конвенції про правовий статус працівників – мігрантів від 1977 року (учасницями якої є Іспанія, Італія, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Туреччина, Франція, Швеція).

Головною проблемою, що заважає ефективному використанню механізму укладення двосторонніх угод для вирішення проблем працевлаштування українських громадян за кордоном, є та, що їхня дія поширюється лише на тих громадян, які в'їхали до країни працевлаштування на підставі робочої візи, мають дозвіл на працевлаштування та перебування. Оскільки легально працевлаштовано за кордоном лише кілька відсотків загальної кількості трудових мігрантів, низка згаданих угод, серед яких угоди з Польщею та Словаччиною, де-факто не діє⁸.

У XXI ст. праця перетворюється на найбільш дефіцитний фактор виробництва, єдиним джерелом поповнення працездатного населення за умови демографічної кризи є міграція, конкуренція між розвинутими державами за людські ресурси загострюється, і перехід до активної політики у сфері трудової міграції в Україні має відбутися терміново. Удосконалення міграційної політики має відбуватися на основі комплексного підходу, із

⁸ Доповідь заступника директора Департаменту культурного та гуманітарного співробітництва Міністерства закордонних справ України В. Шкурова на круглому столі “Моделі міжетнічних відносин в Україні та Європі: Правовий та етнополітичний досвід”. – Київ. – 5 листопада 2008 року. – С. 8.

усвідомленням усіх потенційних вигод, які може принести Україні міжнародна мобільність, разом із обумовленими нею ризиками та викликами.

Передусім необхідно враховувати специфіку країни як такої, що водночас і віддає, і приймає населення та використовується для транзиту мігрантами. Кожний з цих векторів характеризується різними за характером і складом міграційними потоками, які вимагають диференційованого підходу і специфічних засобів впливу.

Комплексність передбачає також різнорівневі державні заходи, які не обмежуються лише прийняттям законодавчих норм і програм центральним керівництвом країни, а включають діяльність на місцях, постійну співпрацю центральних у місцевих органів влади⁹.

Умовою комплексного підходу є й співпраця різних відомств, що опікуються міграцією. Навіть у разі централізації більшості функцій управління в цій сфері шляхом створення Державної міграційної служби залишається чимало питань щодо міграції та мігрантів, які мають спільно та скоординовано вирішуватися галузевими міністерствами (наприклад, працевлаштування та соціальний захист, грошові перекази, охорона здоров'я, освітні питання тощо).

Міграційна політика, адекватна сучасним вимогам, – це не лише система заходів щодо впорядкування та контролю за переміщеннями населення. На зміну традиційному вузькому підходу приходять ширше її розуміння як багатостороннього феномена. Діапазон дії міграційної політики значно розширюється, взаємопов'язаність її окремих напрямів посилюється, що сприяє оформленню цієї політики як цілісної системи, яка поєднує: протидію чинникам, що породжують еміграцію, адже, як зазначалося у доповіді Генерального секретаря з міграції та розвитку, «основний принцип міграційної політики полягає в тому, що кожна людина повинна мати

⁹ Демографічна криза в Україні: Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії: Монографія / НАН України, Ін-т економіки; за наук. ред. проф. В. Стешенко. - К., 2001. – С. 340-341.

можливість жити і бути успішною в рідній країні»; власне міграційну політику, тобто систему заходів щодо регулювання переміщень населення та протидії нелегальній міграції (у т.ч. політику щодо працевлаштування громадян за кордоном, а також залучення іноземної робочої сили, студентів із-за кордону, прийому біженців); широкий спектр соціально-економічних, політичних, освітньо-культурних заходів по відношенню до інтеграції мігрантів; забезпечення зворотності трудової міграції громадян, адаптації та реінтеграції тих, хто повернувся, заохочення грошових переказів із-за кордону від вітчизняних працівників-мігрантів та їх ефективного використання; забезпечення підтримки і тісного зв'язку із співвітчизниками за кордоном, використання фінансового, соціального, інтелектуального, політичного, демографічного потенціалу діаспори в інтересах країни, заохочення імміграції її представників¹⁰.

Якісні зрушення в розробці та здійсненні державної регіональної політики у сфері міграції передусім потребують політичної волі, тобто чіткого розуміння керівництвом вигод і викликів, які пов'язані з міграційними процесами. При цьому вирішальна роль в усвідомленні політикумом необхідності включення міграції до пріоритетів суспільного розвитку належить сектору науки, що має забезпечити владу аналітичною інформацією, науково обґрунтованими висновками, налагодити систематичні дослідження та надійний статистичний облік міграційних процесів.

Обов'язковою передумовою якісних змін у сфері міграційної політики є наявність сприятливого клімату в суспільстві. При цьому суспільство повинно усвідомити, що грошові перекази працівників-мігрантів з-за кордону мають велику роль у подоланні бідності, розвитку дрібного підприємництва та формуванні середнього класу. Як прямо, так і опосередковано вони здатні сприяти економічному розвитку. Так само позитивний вплив на економіку справляє імміграція в країну, завдяки якій

¹⁰ Дмитриев А.В. Конфликты миграции / А.В.Дмитриев, Н.С.Слепцов. – М.: Альфа-М, 2007. – С. 36.

поповнюються людські ресурси, заповнюються робочі місця, непривабливі для українців. У формуванні позитивного сприйняття міграції, мінімізації антиіммігрантських настроїв, підвищенні рівня толерантності в суспільстві вкрай велику роль відіграють засоби масової інформації, які мають повно й об'єктивно висвітлювати міграційну ситуацію в країні, позбутися негативних стереотипів і некритичного тиражування сумнівних фактів^{11 12}.

Таким чином, політика у сфері трудової міграції повинна формуватися в рамках довгострокової стратегії розвитку країни, мати комплексний, різнорівневий характер, забезпечуватися скоординованою діяльністю різних відомств, базуватися на науково обґрунтованих підходах, мати розуміння та підтримку в суспільстві.

Для того, щоб надати політиці у сфері трудової міграції нового імпульсу, видається доцільним врахувати наступне:

1. Вироблення стратегічного бачення політичних цілей, покликане забезпечити прийняття Концепції державної міграційної політики України, має відбутися на основі глибокого наукового аналізу демографічних тенденцій, перспектив економічного розвитку та міграційної ситуації в країні, а також міжнародного досвіду, бути вільним від політичних спекуляцій та побутових міфів і стереотипів.

2. Розробка та затвердження Концепції мають супроводжуватися громадським обговоренням проекту, в якому активну участь мають взяти громадські об'єднання мігрантів, правозахисні організації.

3. При розробці Концепції необхідно виходити з того, що завдання цього документа – визначити підхід до державного регулювання міграційних процесів, основні цілі такої діяльності. Конкретні заходи законодавчого,

¹¹ Драгунова Т.А. Міграційні аспекти формування робочої сили / Т.А.Драгунова // Формування ринкової економіки. – Т. 2: Демографічні аспекти регулювання та відтворення трудового потенціалу. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 107.

¹² Драгунова Т. Управління міграційними процесами великих міст / Т.А.Драгунова // Україна: аспекти праці. – № 5. – 2004. – С. 36.

фінансово-економічного, організаційного характеру мають стати частиною різних нормативних документів і державних програм.

Аналіз міграційної ситуації у світі та в Україні, а також прогнозних оцінок соціально-економічного та демографічного розвитку країни дає змогу визначити стратегічну мету міграційної політики як збереження власного населення та його поповнення ззовні на основі певних етнічних, професійно-кваліфікаційних, вікових та інших критеріїв.

Виходячи з цього, Концепція державної міграційної політики України має спрямувати владу та суспільство на: скорочення втрат населення держави (регіону, області, міста, селища, села) внаслідок еміграції, забезпечення громадянам достойного соціально-економічного становища вдома; захист прав та інтересів українських мігрантів за кордоном, розвиток тісних зв'язків із ними, використання потенціалу діаспор в інтересах розвитку України; повернення працівників-мігрантів, створення привабливих умов для використання їхніх валютних заощаджень у малому та середньому підприємстві, сільському господарстві, житловому будівництві тощо; сприяння репатріації етнічних українців та їхніх нащадків, вихідців з України інших національностей, тобто близького за мовою та культурою населення; дозоване розширення прийому певних категорій економічних іммігрантів на тимчасовій основі, розробку механізмів, які б уможливили у відповідності певним критеріям перетворення їхнього тимчасового статусу на постійний; інтеграцію мігрантів в українське суспільство, запобігання расизму та ксенофобії.

Таким чином, у країні існують значні прогалини в законодавчому регулюванні міграційних відносин. Проте без чіткого визначення пріоритетних напрямів міграційної політики України міграційне законодавство розвиватиметься фрагментарно, без загальної концептуальної лінії. Необхідна розробка Концепції міграційної політики або Міграційного кодексу України.

Враховуючи вище відмічене можна узагальнити, що основними напрямами регулювання трудовіграційних процесів з боку державних органів влади є:

1. Розробити та схвалити нормативно-правові документи щодо управління та регулювання міжнародної трудової міграції, пріоритетними серед яких є Стратегія державної міграційної політики, Закон України «Про статус трудового мігранта», двосторонні угоди у сфері регулювання питань взаємного працевлаштування, соціального захисту, пенсійного забезпечення, оподаткування, взаємного визнання дипломів про освіту та регулювання потоків трансфертів міжнародних трудових мігрантів, які б передбачали певні економічні стимули у разі рееміграції та вкладення коштів трудових мігрантів у пріоритетні галузі економіки, відтак – участі мігрантів у інвестиційній діяльності та підвищенні ефективності соціально-економічної системи України.

2. Доопрацювати проект «Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 р.», а саме: включити пункти щодо фінансово-економічної, торгівельної, науково-інноваційної та інвестиційної співпраці й затвердити Державну програму співпраці із закордонними українцями.

Аналізуючи наявний проект «Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 р.», зауважимо, насамперед, на нечіткому формулюванні мети цієї програми, зокрема у сфері використання потенціалу української діаспори, а саме: «... використання інтелектуального, фінансового та духовного потенціалу закордонних українців для утвердження позитивного міжнародного іміджу України». На нашу думку, у окресленій меті слід зауважити не лише «позитивний імідж», але й «інноваційний та соціально-економічний розвиток України». Крім того, серед «задоволення науково-освітніх та мовних потреб закордонних українців», що передбачені Програмою, основну частку займають заходи у сфері вивчення української мови та українознавства. Натомість проведення

науково-практичних конференцій із залученням діаспори з інших наукових сфер обмежується лише двома конгресами Світової федерації українських лікарських товариств. Хоча у проекті Програми передбачено збільшення фінансування (орієнтовний бюджет складає майже 2 млрд. грн.), в ній не передбачено жодних заходів у сфері економічної (насамперед, інноваційно-інвестиційної), торгівельної та науково-технічної співпраці, у той час, як попередня Програма співпраці із закордонними українцями на період до 2010 р., із загальним бюджетом у розмірі 76,9 млн. грн., передбачала принаймні 4 види заходів у сфері торгівельно-економічної та науково-технічної діяльності. Однак, обсяги фінансування цих заходів відносно інших витрат, передбачених у рамках Програми, були незначними.

3. Підписати двосторонні угоди з країнами перебування мігрантів (із якими такі відсутні, зокрема з Італією, Угорщиною, Великобританією, Німеччиною, Францією) з метою легалізації перебування мігрантів, врегулювання трудових і пенсійних відносин та уникнення подвійного оподаткування доходів трудових мігрантів.

4. Забезпечити механізм легалізації заробітної плати працюючих за кордоном та запровадити непрямі методи оподаткування (як приклад, єдиний податок), що має на меті впорядкування пенсійного захисту. Якщо особа працює на території країни, громадянином якої вона не є, в угоді має бути чітко визначено країну, за законодавством якої визначаються пенсійний вік, умови виходу на пенсію, розміри виплат, стаж роботи та орган, який здійснює ці виплати. Якщо особа працює на території країни, громадянином якої вона не є, і має досвід роботи на території країни-учасниці угоди, то в угоді має бути передбачено механізми перерахунку стажу роботи, виконаної за кордоном, та розміри пенсійних виплат за цей період. В угоді мають бути прописані механізми здійснення пенсійних нарахувань та відшкодувань між пенсійними фондами.

У межах двосторонніх угод необхідно забезпечити так званий територіальний принцип пенсійного забезпечення мігрантів та членів їхніх

сімей, що реалізовується за законодавством і коштом тієї країни, на території якої вони нині проживають. При встановленні права на пенсію, у тому числі на пільгових умовах і за вислугу років, враховується трудовий стаж, набутий на території будь-якої держави-учасниці угоди. Пенсії обчислюються із заробітку (доходу) за періоди роботи, що зараховуються у трудовий стаж. Такий досвід широко застосовується мігрантами з країн ЦСЄ.

Таким чином, законодавча база у сфері міграції не закладає основ для міграційної політики України. Немає мети, завдань, механізмів, інструментів реалізації та джерел фінансового забезпечення міграційної політики. Необхідна активна позиція України щодо укладання міжнародних угод про захист працівників – мігрантів за кордоном з країнами-реципієнтами українських мігрантів.

7.2. Інституційно-інформаційне забезпечення міграційної політики в Україні

Інституційне забезпечення державної міграційної політики формує система органів державної влади загальнодержавного, регіонального та локального рівнів, що реалізують свої рішення з допомогою методів, які належать до їхніх компетенцій. Підкреслюємо, що в інституційному забезпеченні державної трудової міграційної політики передовими є саме державні структури. Недержавні організації можуть співпрацювати з органами державної влади через участь у різних формах соціального діалогу, проте при розгляді державного регулювання трудової міграції вони не є основними управлінськими суб'єктами.

Інформаційне забезпечення державної міграційної політики розглядаємо як комплекс різних видів соціальної, природно-географічної, економічної, етнокультурної та іншої інформації, що характеризує міграційні процеси, інструменти збору відповідних первинних даних, їх систематизації, обробки, збереження, пошуку, актуалізації і поширення.

При розгляді проблеми інституційного забезпечення державної трудовіміграційної політики насамперед важливо зазначити, що трудова міграція є надзвичайно складним явищем та процесом, управління яким вимагає спільних зусиль органів державної влади за різними напрямками їх компетенцій. Крім того, у визначенні центрального спеціалізованого органу регулювання трудової міграції ситуація є досить неоднозначною, зокрема в частині підпорядкованості відповідному центральному органу виконавчої влади), що дуже негативно позначається на особливостях міграційних потоків та відсутності концептуальних підходів до регулювання трудовіміграційних процесів. Ці два аспекти суттєво погіршують ситуацію в міграційній сфері щодо регулювання та створюють додаткові дисонанси на регіональних ринках праці.

Міграційні функції розпорешено між багатьма центральними виконавчими органами, що ускладнює процес прийняття рішень. Щодо питання про те, хто є найвищою інстанцією у вирішенні різноманітних аспектів міграційної політики в Україні, то у взаємодії з міграційними органами інших країн виникатиме плутанина. Це очевидно, зокрема, на прикладі невирішеного питання про відповідальність Міністерства внутрішніх справ і Державної прикордонної служби за нагляд над співробітництвом з прикордонними та міграційними службами держав – членів ЄС на основі виконавчих протоколів до Угоди про реадмісію.

На загальнодержавному рівні в найбільшій мірі володіють компетенціями впливу в міграційній сфері такі структури, як:

– *при Верховній Раді України*: Уповноважений з прав людини; Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин; Комітет з питань європейської інтеграції; Комітет у закордонних справах; Комітет з питань соціальної політики та праці;

– *при Президентові України*: Головне управління з гуманітарних і суспільно-політичних питань; Головне управління міжнародних відносин; Управління з питань громадянства;

– при Раді національної безпеки і оборони України: Міжвідомча комісія з питань подолання демографічної кризи та розвитку трудоворесурсного потенціалу;

– при Кабінеті Міністрів України: Рада з питань трудової міграції громадян України.

Враховуючи складність проявів трудовіграційних процесів та їх чутливість до різних сфер суспільного життя, їх регулювання (переважно за непрямым впливом) здійснюється також відповідними центральними органами виконавчої влади (у тому числі зі спеціальним статусом) на загальнодержавному рівні та їх територіальними підрозділами на регіональному рівні.

Питаннями у сфері міграції в Україні займаються вісім центральних органів виконавчої влади.

Таблиця 7.2.1

Інституції, які займаються питаннями міграції, та сфери їхньої відповідальності

Інституція	Сфера відповідальності
Міністерство внутрішніх справ України (МВС)	Координуюча роль у протидії нелегальній міграції
Міністерство закордонних справ України (МЗС)	Візова політика та консульська діяльність
Міністерство праці та соціальної політики України	Квотування ринку праці в Україні
Міністерство охорони здоров'я України	Контроль за санітарно-епідеміологічним станом
Державна митна служба України	Управління питаннями біженців, трудових мігрантів, митний контроль та митне оформлення експортно-імпортних операцій
Державна прикордонна служба України (ДПСУ)	Управління кордонами, протидія нелегальній міграції на державному кордоні
Служба безпеки України (СБУ)	Контроль за іноземцями у сфері державної безпеки

На регіональному рівні інституційне забезпечення трудовіграційної політики формують органи:

а) *в структурі обласної державної адміністрації* – Головне управління праці та соціального захисту населення, Управління культури, Управління міжнародного співробітництва, Головне управління економіки та інвестицій, Головне фінансове управління, Головне управління юстиції, Головне управління освіти і науки, молоді та спорту;

б) *регіональні представництва центральних органів виконавчої влади, зокрема зі спеціальним статусом*, – Головне управління Міністерства внутрішніх справ, Західне регіональне управління Державної прикордонної служби України, Чопська митниця.

Вище відмічене дозволяє зробити висновок, що регулювання міграційних процесів сьогодні в Україні перебуває у компетенції багатьох відомств і не має єдиної чіткої координації. Це є основною причиною того, що багато аспектів міграційної політики досі залишається поза правовим регулюванням.

За останні десять років на розгляді парламенту було кілька законопроектів, що визначали засади міграційної політики та створення єдиного органу управління у сфері міграції. Однак жоден з них не було ухвалено внаслідок розбіжностей міжвідомчого характеру в органах виконавчої влади, що опікуються міграцією. Основні видимі суперечки точилися навколо проблеми поєднання в одному органі функцій гуманітарного та правоохоронного характеру, що могло б призвести до конфлікту інтересів.

Проте іншими міжвідомчими суперечностями, які не виносилися на публічне обговорення, стали боротьба за утримання функцій у сфері регулювання міграції і, як наслідок, збереження за відомствами кадрового та фінансового забезпечення. Так, наприклад, лише можлива передача функцій досудового слідства від СБУ до МВС за злочини, пов'язані з організацією незаконного перетину державного кордону, змусили б передати одночасно до

80% кадрів слідчого апарату СБУ прикордонних областей, де порушені слідчими СБУ кримінальні справи, пов'язані з прикордонним законодавством, становлять абсолютну більшість.

Виходячи із відміченого, для забезпечення ефективного регулювання як зовнішніх, так і внутрішніх трудових міграцій населення, координації дій усіх зацікавлених відомств і організацій, на нашу думку, в Україні необхідно створити спеціалізований орган, або відомство у Державній міграційній службі України (ДМСУ). Його функції мають полягати в обліку трудових міграцій населення, укладенні міждержавних угод щодо умов працевлаштування та роботи українських громадян за кордоном, а також у виданні трудових ліцензій іноземним громадянам на роботу в Україні. На цю службу доцільно покласти вирішення всіх проблем міграції, зокрема трудової, як усередині країни, так і за кордоном. До завдань цього органу, які він мав би виконувати разом з Державною службою зайнятості, могли б увійти:

- * запровадження (за допомогою регіональних відділень) обов'язкового страхування українських громадян перед їх виїздом на роботу за кордон, що дало б змогу налагодити чіткий облік міждержавних трудових переміщень населення, чого й досі не зроблено;

- * збирання інформації про наявність вакансій робочих місць в інших регіонах України та за її межами;

- * допомога зовнішнім трудовим мігрантам в одержанні документів, необхідних для роботи за кордоном, медичних довідок, віз, дозволів тощо;

- * тісна співпраця з аналогічними організаціями у країнах, що приймають, із метою регулювання трудової міграції та захисту працівників-мігрантів.

До розв'язання проблеми регулювання трудової міграції населення за кордон можна буде залучити і приватні агентства та організації, що здійснюють експорт робочої сили, забезпечивши контроль за їхньою діяльністю державної міграційної служби.

Необхідно також внести зміни до двосторонніх угод України з основними країнами-реципієнтами щодо розширення міграційних квот, визначити ступінь їхньої дієвості й ефективності в регулюванні трудової міграції, а з рештою країн, де працюють українські трудові мігранти, укласти такі угоди. Наявність цих угод та внутрішніх нормативно-правових документів, а також інші заходи міграційної політики дадуть змогу ефективніше регулювати трудові міграційні процеси, стримувати нелегальну міграцію, зберегти висококваліфікований працересурсний потенціал, забезпечивши йому надійний соціальний захист, і водночас поповнити державний бюджет України.

Велике значення для налагодження ефективних трудовіміграційних процесів має співробітництво України з Міжнародною організацією з міграції (МОМ), членами якої є 46 держав і яка за 40 років своєї діяльності брала участь у долях майже 5 млн. осіб. Ця організація забезпечує впорядковану і планову міграцію, має сформовану організаційну структуру, веде обмін досвідом і надає потенційним мігрантам і державним організаціям інформацію про ситуацію на ринку праці тієї чи іншої країни, в тому числі щодо професій, кваліфікацій, умов найму.

Зрозуміло, що реалізація ефективної трудовіміграційної політики можлива лише при використанні якісної інформаційної бази. Основою для її побудови в Україні на загальнодержавному рівні є дані органів державної статистики, адміністративні дані згаданих вище міністерств і відомств. Зауважимо, що кожен із вказаних органів здійснює облік лише певної категорії осіб, які змінюють постійне місце проживання¹³.

Серед найбільш актуальних проблем інформаційного забезпечення трудовіміграційних процесів в Україні доцільно виділити: неефективну координацію робіт окремих міністерств і відомств у оцінюванні обсягів та структури міграційних процесів, що спричиняє проблему регулювання

¹³ Соціально-економічний стан України : наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – С. 344.

міграційних процесів; розпорошеність даних про осіб, які змінюють місце проживання між різними міністерствами і відомствами; відсутність якісного реєстру мігрантів за причинами міграції, її видами, віковою структурою тощо.

Можливості отримання офіційної статистичної інформації трудоміграційної активності населення в Україні обмежені наявними джерелами даних, які формують: дані вибіркового обстеження, перепис населення, адміністративні дані та реєстри; державна статистична звітність; статистика прикордонного контролю.

Завдяки інформації, яку публікує Державний комітет статистики України можна в певній мірі робити висновки відносно динаміки міжрегіональної та міждержавної міграції населення, її коливань та які приблизні прогнози можна зробити на наступні роки. Проте дуже важко отримати навіть ці найсвіжіші та найактуальніші дані через ряд об'єктивних причин. Державний комітет статистики України не здійснює збору інформації (або не публікує) у питаннях: з якої причини відбувається виїзд громадян з України; які середні терміни перебування наших громадян за межами країни; якщо це трудові мігранти, то які кошти вони пересилають в Україну своїм сім'ям.

Відсутність налагодженої системи обміну інформацією органів державної статистики з міністерствами і відомствами в частині оцінки трудової міграції зумовлює суттєві недоліки в якості вітчизняної статистики насамперед за рахунок її повноти.

Вище проведений аналіз інституційно-інформаційного забезпечення трудоміграційної політики дозволяє виділити ряд заходів, які необхідно здійснити для удосконалення цієї політики і нівелювання тих недоліків, які вона має:

- 1) затвердження центрального органу виконавчої влади – спеціалізованого з питань міграції та його територіальних структур в регіонах, а саме Державної міграційної служби на довгостроковий період без

постійних змін назви, підпорядкованості, функціональних повноважень, штатного персоналу тощо, оскільки часті такі переміни (за роки незалежності зміна таких органів відбувалась щонайменше 10 раз) не дозволяють цілеспрямовано та стратегічно формувати міграційну політику на різних рівнях;

2) поглиблювати процеси делегування повноважень у регулюванні міграції з загальнодержавного рівня на регіональний (у регіональні міграційні служби), оскільки для регіонів України міграційні процеси набувають диференційованих ознак та відзначаються різними напрямками впливу (особливо це стосується прикордонних областей західного регіону України, де здійснюються значні транзитні переміщення нелегальних мігрантів). Більші повноваження в регулюванні міграції регіональних міграційних служб (проте за умов чіткого контролю центральних органів) сприятиме врахуванню особливостей розвитку регіону та локалізованішому спрямуванню необхідних фінансових, матеріальних та людських ресурсів. Більше того, за таких умов конкретизується суб'єкт відповідальності за ефективність регіональної міграційної політики, що дуже важливо з точки зору оцінки результативності реалізації управлінських рішень;

3) активізувати проекти в рамках соціального діалогу державних та недержавних управлінських секторів, зокрема за участю міжнародних організацій, що дозволить реалізовувати низку важливих рішень у міграційній сфері, зокрема тих, що стосуються захисту прав трудових мігрантів та їх соціального забезпечення, соціального сирітства, дистантної сім'ї тощо;

4) запровадження дієвого механізму моніторингу міждержавної трудової міграції шляхом формування об'єднаної бази даних трудової міграційної активності населення, оцінка причин трудової міграції, обсягів надісланих коштів від трудових мігрантів, джерела їх вкладення тощо;

5) розробка статистичного інструментарію оцінювання обсягів трудовіграційних процесів, що полягає у використанні статистичних методів вибіркового обстеження трудових мігрантів та членів їх сімей.

ВИСНОВКИ

Основними заходами щодо нормативно-правового регулювання трудовіграційних процесів є:

1) Розробка та схвалення нормативно-правових документів щодо управління та регулювання міжнародної трудової міграції, пріоритетними серед яких є Стратегія державної міграційної політики, Закон України «Про статус трудового мігранта», двосторонні угоди у сфері регулювання питань взаємного працевлаштування, соціального захисту, пенсійного забезпечення, оподаткування, взаємного визнання дипломів про освіту та регулювання потоків трансфертів міжнародних трудових мігрантів, які б передбачали певні економічні стимули у разі рееміграції та вкладення коштів трудових мігрантів у пріоритетні галузі економіки, відтак – участі мігрантів у інвестиційній діяльності та підвищенні ефективності соціально-економічної системи України.

2. Доопрацювати проект «Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 р.», а саме включити пункти щодо фінансово-економічної, торгівельної, науково-інноваційної та інвестиційної співпраці та затвердити Державну програму співпраці із закордонними українцями.

Аналізуючи наявний проект «Державної програми співпраці із закордонними українцями на період до 2015 р.», зауважимо, насамперед, на нечіткому формулюванні мети цієї програми, зокрема у сфері використання потенціалу української діаспори, а саме: «... використання інтелектуального, фінансового та духовного потенціалу закордонних українців для утвердження позитивного міжнародного іміджу України». На нашу думку, у окресленій меті слід зауважити не лише «позитивний імідж», але й

«інноваційний та соціально-економічний розвиток України». Крім того, серед «задоволення науково-освітніх та мовних потреб закордонних українців», що передбачені Програмою, основну частку займають заходи у сфері вивчення української мови та українознавства. Натомість проведення науково-практичних конференцій із залученням діаспори з інших наукових сфер обмежується лише двома конгресами Світової федерації українських лікарських товариств. Хоча у проекті Програми передбачено збільшення фінансування (орієнтовний бюджет складає майже 2 млрд. грн.), в ній не передбачено жодних заходів у сфері економічної (насамперед, інноваційно-інвестиційної), торгівельної та науково-технічної співпраці, у той час, як попередня Програма співпраці із закордонними українцями на період до 2010 р., із загальним бюджетом у розмірі 76,9 млн. грн., передбачала принаймні 4 види заходів у сфері торгівельно-економічної та науково-технічної діяльності. Однак, обсяги фінансування цих заходів відносно інших витрат, передбачених у рамках Програми, були незначними.

3. Підписати двосторонні угоди з країнами перебування трудових мігрантів (з якими такі відсутні, зокрема з Італією, Угорщиною, Великобританією, Німеччиною, Францією) з метою легалізації їх перебування, врегулювання трудових та пенсійних відносин та уникнення подвійного оподаткування доходів трудових мігрантів.

4. Забезпечити механізм легалізації заробітної плати працюючих за кордоном та запровадити непрямі методи оподаткування (як приклад, єдиний податок), що має на меті впорядкування пенсійного захисту. Якщо особа працює на території країни, громадянином якої вона не є, в угоді має бути чітко визначено країну, за законодавством якої визначаються пенсійний вік, умови виходу на пенсію, розміри виплат, стаж роботи та орган, який здійснює ці виплати. Якщо особа працює на території країни, громадянином якої вона не є, і має досвід роботи на території країни-учасниці угоди, то в угоді має бути передбачено механізми перерахунку стажу роботи, виконаної за кордоном, та розміри пенсійних виплат за цей період. В угоді мають бути

прописані механізми здійснення пенсійних нарахувань та відшкодувань між пенсійними фондами.

У межах двосторонніх угод необхідно забезпечити так званий територіальний принцип пенсійного забезпечення мігрантів та членів їхніх сімей, що реалізовується за законодавством і коштом тієї країни, на території якої вони нині проживають. При встановленні права на пенсію, у тому числі на пільгових умовах і за вислугу років, враховується трудовий стаж, набутий на території будь-якої держави-учасниці угоди. Пенсії обчислюються із заробітку (доходу) за періоди роботи, що зараховуються у трудовий стаж. Такий досвід широко застосовується мігрантами з країн ЦСЄ.

Аналіз інституційно-інформаційного забезпечення трудовіграційної політики дозволяє виділити ряд заходів, які необхідно здійснити для удосконалення цієї політики і нівелювання тих недоліків, які вона має:

1) Затвердження центрального органу виконавчої влади – спеціалізованого з питань трудової міграції та його територіальних структур в регіонах, а саме Державної міграційної служби на довгостроковий період без постійних змін назви, підпорядкованості, функціональних повноважень, штатного персоналу тощо, оскільки часті такі переміни (за роки незалежності зміна таких органів відбувалась щонайменше 10 раз) не дозволяють цілеспрямовано та стратегічно формувати міграційну політику на різних рівнях.

2) Поглибити процеси делегування повноважень в регулюванні трудової міграції з загальнодержавного рівня на регіональний (у регіональні міграційні служби), оскільки для регіонів України міграційні процеси набувають диференційованих ознак та відзначаються різними напрямками впливу (особливо це стосується прикордонних областей). Більші повноваження в регулюванні трудової міграції регіональних міграційних служб (проте за умов чіткого контролю центральних органів) сприятиме врахуванню особливостей розвитку регіону та локалізованішому спрямуванню необхідних фінансових, матеріальних та людських ресурсів.

Більше того, за таких умов конкретизується суб'єкт відповідальності за ефективність регіональної трудовіграційної політики, що дуже важливо з точки зору оцінки результативності реалізації управлінських рішень.

3) Активізувати проекти в рамках соціального діалогу державних та недержавних управлінських секторів, зокрема за участю міжнародних організацій, що дозволить реалізовувати низку важливих рішень у трудовіграційній сфері, зокрема тих, що стосуються захисту прав трудових мігрантів та їх соціального забезпечення, соціального сирітства, дистантної сім'ї тощо.

4) Запровадження дієвого механізму моніторингу міждержавної трудової міграції шляхом створення окремого органу або відомства на загальнодержавному рівні, при сільських, селищних, міських, районних та обласних радах створити відомства, які б вели формували базу даних трудовіграційної активності населення, проводили оцінку причин трудової міграції, обсягів надісланих коштів від трудових мігрантів, джерела їх вкладення тощо.

5) На загальнодержавному рівні слід розробити статистичний інструментарій, який дозволить би оцінювати обсяги трудовіграційних процесів, що полягає у використанні статистичних методів вибірових обстежень трудових мігрантів та членів їх сімей.

ЛІТЕРАТУРА ДО РОЗДІЛУ 7

1. Государственное регулирование рыночной экономики / Под ред. В.И.Кушлина. – М. : Изд-во РАГС, 2010. – 616 с.
2. Данюк М. Удосконалення державної міграційної політики України / М.Данюк, О.Леонтенко // Україна: аспекти праці. – 2009. – № 6. – С. 47-51.
3. Демографічна криза в Україні: Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії: Монографія / НАН України, Ін-т економіки; за наук. ред. проф. В. Стешенко. - К., 2001. – 559 с.
4. Дмитриев А.В. Конфликты миграции / А.В.Дмитриев, Н.С.Слепцов. – М.: Альфа-М, 2007. – 224 с.

5. Доповідь заступника директора Департаменту культурного та гуманітарного співробітництва Міністерства закордонних справ України В. Шкурова на круглому столі “Моделі міжетнічних відносин в Україні та Європі: Правовий та етнополітичний досвід”. – Київ. – 5 листопада 2008 року.

6. Драгунова Т.А. Міграційні аспекти формування робочої сили / Т.А.Драгунова // Формування ринкової економіки. – Т. 2: Демографічні аспекти регулювання та відтворення трудового потенціалу. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 104-115.

7. Драгунова Т. Управління міграційними процесами великих міст / Т.А.Драгунова // Україна: аспекти праці. – № 5. – 2004. – С. 35-39.

8. Закон України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» від 22.09.2011 р. № 3773- VI. – Електронний ресурс. – Режим доступу: zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3773-17

9. Картка проекту закону. – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=33981

10. Малиновська О. Основні засади міграційної політики України та майбутні сценарії розвитку / О.Малиновська // Міграція і ринки праці Польщі та України. – Warsaw, 2003. – 382 с.

11. Соціально-економічний стан України : наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця [та ін.]. – К.: НВЦ НБУВ, 2009. – 687 с.

12. Указ Президента України від 20 липня 2007 року № 657/2007 “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 червня 2007 року “Про напрями державної міграційної політики України та невідкладні заходи щодо підвищення її ефективності”. – Електронний ресурс. – Режим доступу: president.gov.ua/documents/6475.html

13. Чи потрібен Україні спеціалізований орган у галузі міграції? Лабораторія законодавчих ініціатив, 13 січня 2005 року. – Електронний ресурс. – Режим доступу: <http://migration.org.ua/index.php?module=pages&act=page&pid=93>

ВИСНОВКИ

Глобалізація світової економіки, формування інформаційного суспільства супроводжується складними соціально-економічними процесами, в структурі яких важливе місце відводиться трудовій міграції, яка за останній період часу набула масштабного характеру та зміни вектору трудовіміграційних потоків. Враховуючи існуючу ситуацію, а також чітко виражену тенденцію до активізації трудової міграції в перспективі перед Україною стоїть вкрай важливе завдання формування ефективної політики регулювання міграційних процесів, адекватної її національним інтересам. Її метою повинно бути уповільнення темпів депопуляції населення, утримання чисельності та структури населення, що сприяє реалізації курсу на модернізацію економіки країни, забезпечення зворотності зовнішніх трудових поїздок, захист прав трудових мігрантів в країнах їх працевлаштування.

Відповідно до цього формується регіональна політика регулювання трудовіміграційними процесами, оскільки вони завжди мають просторову прив'язку. Соціологічний моніторинг трудових мігрантів Закарпатської області, а також існуючі наукові доробки з проблем трудової міграції дозволяють окреслити такі пріоритетні напрямки здійснення регіональної політики регулювання трудовіміграційних процесів.

Оскільки Україна упродовж сторіч була позбавлена власної державності, то й трудова міграція населення за її межі та на її територію ніколи не контролювалась, тому цифр, більш-менш наближених до точних, які б характеризували цей процес, немає навіть на сучасному етапі розвитку України.

Трудова міграція населення України вже досить тривалий історичний час продовжує залишатися проблемою, яка потребує негайних серйозних заходів для її розв'язання на різних рівнях: регіональному, державному та міждержавному рівні. На сучасному етапі розміри трудової еміграції в

Закарпатській області набули такого масового характеру (в її сферу включено до 25% працездатного населення), який призвів до фактичної втрати для економіки регіону найбільш енергійної, продуктивної частини громадян, які не беруть ніякої участі в створенні національного доходу. Крім того, Україна та регіон втрачають кращий трудовий потенціал.

Оскільки історія має властивість повторюватися на вищому рівні, формуванню засад української політики в сфері транскордонної трудової міграції має передувати ретельне вивчення історичного досвіду в поєднанні з дослідженням сучасної поточної ситуації на загальноукраїнському ринку праці, ринку праці в регіонах з найбільшим міграційним потенціалом, а також моніторингом ринку праці тих країн, до яких найчастіше прямують мігранти (останнє в даний час практично не робиться).

Регіональна демографічна політика:

- зважаючи на прояви локальної депопуляції (м. Берегово та Великоберезнянський район), а також на мінімальні темпи приросту населення (Берегівський – 0,3% та Воловецький – 0,5%), в центрі уваги на всіх рівнях управління має бути нейтралізація чинників, які зумовлюють зниження народжуваності, а також уповільнення високої еміграційної активності населення;

- розробка і впровадження системи дієвих практичних заходів, орієнтованих на формування обґрунтованої регіональної демографічної політики, включаючи міграційну, з метою запобігання руйнівним тенденціям у перебігу демографічних процесів;

- враховуючи високий рівень адаптованості трудових мігрантів, що підтверджується результатами соціологічного моніторингу та зберегти найбільш продуктивний (у сенсі відтворення населення необхідно формувати механізми таких економічних стратегій, які мотивували б трудових мігрантів повернутися на батьківщину і продуктивно використовувати зароблені кошти);

- враховуючи те, що існує кореляційна залежність між параметрами трудової міграції та чинниками, які визначають стан, структуру населення, рівень соціально-економічного розвитку та життєві стандарти на регіональному та субрегіональному рівні управління, необхідно здійснювати прогнозування чисельності професійно-кваліфікаційної структури економічно активного населення, перспективний аналіз статевої та вікової структури населення працездатного віку, здійснювати моніторинг руху кадрів;

- створення у сільській місцевості, де формується ядро трудової міграції, необхідної інфраструктури, забезпечення доступності якісних медичних, побутових, житлово-комунальних, освітніх послуг;

- розробка і реалізація на регіональному рівні сімейної політики, невіддільної від трудової міграції, активізація державної підтримки молодим сім'ям, шляхом надання кредитів із спеціальних регіональних фондів для стимулювання народжуваності, активізація трудової політики, як важливої умови осілого способу життя;

- створення у суспільстві комфортного морально-психологічного середовища, культу міцної сім'ї, у тому числі через засоби масової інформації, які мають виховувати національну свідомість, патріотичні почуття, що породжують бажання приносити плоди своєї праці на благо процвітання свого міста, району, села;

Політика на регіональному ринку праці

Крім заходів, пов'язаних із забезпеченням повної та ефективною зайнятості населення, зниження рівня безробіття, вкрай важливим для уповільнення темпів трудової міграції необхідним є:

- регіональна політика регулювання трудової міграції, метою якої повинно бути уповільнення темпів трудової міграції, уникнення негативних її наслідків та можливих ризиків, повинна здійснюватися виключно економічними методами регулювання та проведення активної політики на регіональному та локальних ринках праці;

- розробка спеціальних програм розвитку різних форм підприємницької діяльності для осіб, що повертаються після трудової діяльності за кордоном, в яких повинні бути передбачені пільгові умови оподаткування протягом стартового періоду. При цьому особливу увагу слід звернути на гірські території, що формують ядро трудової міграції;

- проведення детального аналізу емігрантських інвестицій з наступною розробкою програми, їх ефективного вкладання в економіку міст і районів області. Такі програми повинні передбачати адаптацію трудових мігрантів до існуючих умов ведення бізнесу, безмитне ввезення засобів виробництва із-за кордону, залучення їх до програм підвищення кваліфікації та перекваліфікації, надання юридичної та консультативної допомоги;

- з метою попередження міграційних втрат інноваційного потенціалу регіону, його збереження та розвитку, необхідно суттєво розширювати інноваційний сегмент ринку праці, його інформаційне, організаційно-технічне та фінансове забезпечення, стимулювати розвиток сфер трудової діяльності, які сприяють творчо-інтелектуальній самореалізації фахівців високого класу;

- запровадження комплексного моніторингу міграційних потоків, особливо у населених пунктах з найбільшим міграційним потенціалом, метою якого має бути дослідження обсягів та гендерної структури трудової міграції, її причин та мотивації, оцінки соціально-економічних наслідків для міста, району, села;

- створити ефективну систему інформування населення про можливості працевлаштування в інших містах і селах області, а також перспективну політику щодо створення нових робочих місць;

- створити міські та районні громадські ради з питань трудової міграції з метою постійного моніторингу інформації, координації зусиль щодо організації і проведення заходів громадського контролю за реалізацією відповідних планів діяльності, напрацювання і внесення пропозицій для покращення роботи з трудовими мігрантами.

**АНКЕТА СОЦІОЛОГІЧНОГО ІНТЕРВ'Ю
ТРУДОВОГО МІГРАНТА**

Район/село		
1. ваша стать	ч	
	ж	
2. ваш вік	18-30	
	31-45	
	46-60	
	61 +	
3. ваш сімейний стан	Одружені	
	Неодружені	
	Розлучені	
4.ваша освіта	Неповна середня	
	Загальна середня	
	Проф.-тех	
	Вища	
	Інше	
5. Скільки осіб проживає разом з вами		
6. Скільки з них дітей до 18-ти		
7. Ваш соц. статус до виїзду на заробітки	Держ. службовець	
	Робітник	
	Підприємець	
	Студент	
	Безробітний	
	Інше	
8. сфера вашої зайнятості до виїзду на заробітки	С/г, мисливство	
	Промисловість	
	Будівництво	
	Торгівля, ремонт	
	Готелі і ресторани	
	Транспорт і зв'язок	
	Фінансова діяльність	
	Операції з нерухомістю	
	Освіта	
	Охорона здоров'я	
	Комунал. послуги	
	Культура і спорт	
9. Ваш професійно-кваліфікаційний рівень	Спеціаліст вищої квал	
	Спеціаліст середн квал	
	Спеціаліст-практик	
	Високваліфікований робіт	
	Кваліфікований робітник	

	Некваліфікований робітн	
	інше	
10. Загальний стаж вашої роботи в Україні	немає	
	До 1 року	
	1-5 років	
	5-10 років	
	Більше 10 років	
	0 - 500	
	500-1000	
	1000-2000	
12. Скільки часу ви вже виїжджаєте на заробітки	Більше 2000	
	1-3 роки тому	
	3-5 років тому	
	5-10 років тому	
13. Термін вашого перебування на заробітках	Більше 10 років	
	До 3-х місяців	
	3-6 місяці	
	1 рік	
14. Причини виїзду на заробітки	Більше року	
	Потреба у грошах	
	Відсутність роботи	
	Вищий рівень оплати праці	
15. Чи розмовляєте на мові країни виїзду	Інше	
	Так	
16. Форма перетину кордону	Ні	
	Робоча віза	
	Туристична віза	
	Малий прикордонний рух	
17. Ваш статус під час перебування за кордоном	Інше	
	Легальний	
18. Рівень побутових умов проживання на заробітках	Нелегальний	
	Задовільно	
19. Ким ви працюєте на заробітках	Незадовільно	
	Прибиральник	
	Доглядаю за дітьми, старим	
	С/г працівник	
	Будівельник	
	Робітник на заводі	
	У сфері послуг	
	У сфері охорона здоров'я	
	Науковий працівник	
Інше		
20. Способи вашого працевлаштування за кордоном		
	Через агентство	
	Через роботодавця	

	Через знайомих, родичів	
	Інше	
21. Умови праці та ставлення до вас	Задовільно	
	Незадовільно	
22. ваш правовий статус за кордоном	Дозвіл на проживання і роботу	
	Дозвіл на проживання	
	Тимчасова реєстрація	
	Без офіційного статусу	
	Статус не визначено	
	Інше	
23. Кількість ваших виїздів за кордон	1	
	2-5	
	6-10	
	Більше 10	
24. Рівень вашого доходу на заробітках у місяць (грн)	3000-5000	
	5000-10000	
	10000 і більше	
25. приблизна сума переказів додому (грн)	3000-5000	
	5000-10000	
	10000 і більше	
26. Регулярність переказів	Щомісячно	
	Щоквартально	
	Щорічно	
	Нерегулярно	
27. Способи надсилання грошей родичам	Офіційно через банк	
	Неофіційно	
28. У якій валюті ви здійснюєте перекази	Дол.	
	Євро	
	Рублі	
	інші	
29. Чи платите податки і збори у країні заробітків	Так	
	Ні	
30. Який % зароблених коштів ви витрачаєте на заробітках	10	
	10-30	
	30-50	
	інше	
31. Чи відчуваєте ви захист з боку держави, куди виїжджаєте	Так	
	Ні	
32. Чи плануєте ви виїзд на ПМЖ за кордон	Так	
	Ні	
	Важко сказати	
33. У що ви вкладаете або плануєте вкладати зароблені	Власна справа	
	Нерухомість	

КОШТИ	Будівництво і ремонт	
	Навчання	
	Автомобіль	
	Побутова техніка	
	Погашення кредиту	
	Лікування	
	на проживання сім'ї	
	Заощадження	
	Інше	
34. Країни виїзду на роботу	Росія	
	Чехія	
	Італія	
	Словаччина	
	Португалія	
	Німеччина	
35. Хто доглядає за вашими дітьми коли ви перебуваєте на заробітках	Дружина/чоловік	
	Батьки	
	Ніхто	
	Родичі	
36. чи виїжджали ваші батьки/родичі на заробітки за кордон	Так	
	Ні	
	Не знаю	

Район _____
 Населений пункт _____
 Вул. _____ б. _____

Прізвище інтерв'юера _____

Наукове видання

*Пітюлич Михайло Іванович
Гоблик Володимир Васильович
Щербан Тетяна Дмитрівна
та ін.*

**РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОМІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В
ТРАНСКОРДОННОМУ РЕГІОНІ**

Монографія

Підписано до друку 30.06.2015. Формат 60*84/16.
Папір офсет. Ум.друк.арк. 6,25. Тираж 300 прим. Зам. № 1.

Адреса видавництва:
Мукачівський державний університет,
вул. Ужгородська, 26,
м. Мукачево, Закарпатська обл., 89600,
тел./факс: (03131) 2-11-09. Е-mail: rvc@mail.msu.edu.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів та
розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 4916 від 16.06.2015 р.